

Marina Milićević Bradač

OTOK-KIT OD ALEKSANDRA DO VOYAGERA

Antički svijet obilovao je čudovištima svih vrsta: kopnenim, zračnim, morskim, velikim, malim, dobrim i zlim.¹ Među njima posebno mjesto imala su morska čudovišta: dapače, gotovo sva Posejdonova djeca i potomci Posejdonove djece bili su čudovišta. Možda to najbolje opisuje objašnjenje u Skolijama Odiseje: „...Kao i drugi njegovi potomci, **kao i more samo**, rođeni su divlji i čudovišni i drugačiji od uobičajenog“.² Posebno mjesto među morskim čudovištima imala je Keta (*Ketos*). I ona je potomak primordijalnih morskih bića – kći je Ponta (More) i Geje (Zemlja), a s Forkidom majka je cijelog niza čudovišta. Keta je sažetak svih morskih strahova. U najstarijim tekstovima riječ označava veliku morsku životinju. Kod Homera tako su foke *ketos* (Odys. 4. 446), a riječ se pojavljuje i u opisu Skile (Odys. 12. 96-97).³ U kasnijoj književnosti *ketos* se može odnositi na tunu (Archestrat. Fr. 34.3)⁴. Do 3.st.pos.Kr. ta riječ označava bilo koje veliko morsko biće (Oppian, *Halieutica*, 1.48; 1.360-408; 5.21; 5.71)⁵ uključujući jegulje, tuljane i kornjače.⁶ Nova literatura riječ *Ketos* koristi da opiše morsko čudovište koje se ne može izjednačiti ni s jednom stvarnom životinjom.⁷ Ova grčka riječ izvor je naše riječi „kit“ kojom opisujemo golemog morskog sisavca.

¹ Prije svega željela bih zahvaliti kolegama koji su mi nesebično pomogli kod pisanja ovog rada, iznad svih dr. Ani Pavlović, dr. Heleni Tomas i dr. Dinu Demicheliju.

² *Scholia Graeca in Homeri Odysseam ex codicibus aucta et emendata edidit Gulielmus Dindorfius*, Tomus II, Oxonii e typographeo academico, 1855; 9.106, str. 414-415; A. S. Pease 1943, 70-71.

³ To je dobro vidio i Maretić kad je prevodio Odiseju, pa je riječ *ketos* preveo kao „grdosija“ iz mora (Od. 5. 421). Vidi *Odiseja*, prev. Tomo Maretić, Zagreb, Matica hrvatska, 1950.

⁴ *Parodorum epicorum Graecorum et Archestrati reliquiae*, recognovit et enarravit Paulus Brandt, Teubner, Leipzig, 1888.

⁵ *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus*, with and English translation by A. W. Mair, The Loeb Classical Library, London-New York, 1928.

⁶ F. A. Wood 1928, 173-174 – autor na ovom mjestu povezuje termin za čudovište s riječju *kētos* koja znači „provalija, jaz, ponor“; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 208.

⁷ Grci su imali i riječ *pélōr* kojom su označavali čudovišta i strašne znakove bogova, a termin se mogao odnositi i na divovske razmjere neke životinje. Latinski je ekvivalent riječ *monstrum*. Drugih i grčkih i latinskih termina za ovu vrstu bića cijelo je mnoštvo. Rijetka morska čudovišta mogu biti i *drákōn*, *skolópendra*, latinski *anguis*. N. Icard-Gianolio & A. V. Szabados 2002, 85-86; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 206-207; R. B. Stothers 2004, 231-232; N. Icard-Gianolio & A. V. Szabados 2009, 339.

Grčki jezik imao je posebnu riječ za kita: *prístis*, *-eōs*, što je vrsta kita, ali riječ zapravo glasi *prēstis*, *-eōs*, koja znači „onaj koji puše, puhač“ (od glagola *prēthō*, puhati).⁸ Pisci su koristili još cijeli niz termina kojima su opisivali ova golemo morska stvorenja: *physētēr*, pa latinizirano *physalus*.⁹

Plinije (NH 9.4) je tumačio sve ove termine: on kaže da su najveće životinje u Indijskom oceanu *Pristis* i *Balaena*¹⁰, a u Galskom oceanu je to *Physeter*, koji izbacuju stupove vode. Dodaje još jedno morsko čudovište: u moru oko Gadesa je biće *Arbor* koje ima goleme grane, a tu su i *Rotae* u obliku kotača s četiri paoka.¹¹

Omiljena je bila priča da se može naići na divovskog kita koji je usnuo na površini mora i tako je velik i nepomičan da će ga pomorci lako zamijeniti za otok. Ta je predodžba silno stara i nalazi se u Kini već u 4. st.pr.Kr.¹² Mnoge priče o čudovišnom kitu mogu se podijeliti u dva glavna tipa: a) one o pristajanju na kita misleći da se radi o otoku ili o putovanju u pratnji velike ribe; b) one o tome kako je golemi kit progutao mornara ili brod.¹³ Nas ovdje prvenstveno zanima priča o kitu koji izgleda kao otok na koji će mornari pristati, iskrcati se i pripaliti vatricu ne bi li skuhalo hranu.¹⁴ Poslje-

⁸ Liddell and Scott's *Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1974, s.v.

⁹ Detaljne rasprave o terminima kojima su grčki i latinski pisci zvali kita može se naći kod ihtiologa 16. i 17. st. Tako Pierre Belon 1553.g. u prvom poznatom nam znanstvenom ihtiološkom priručniku, kaže da su kitovi grčki *ketodeis ikhthies*, a dodaje i druga imena: *balena*, *pristes*, *orca*... Petri Bellonii Cenomani, *De aquatilibus, Libri duo, cum eiconibus ad viuam ipsorum effigiem, quad eius fieri potuit, expressis*. Parisiis, Apud Carolum Stephanum, Typographum Regium, MDLIII, Cum priuilegio Regis, 3: *Cetacei pisces Graecis ketodeis ikhthies vocantur, nempe qui grandiori corpore praediti sunt, Herodoto Antacei, Pomponio magni, quibusdam Beluini ac feroces appellantur...* Rasprava o imenu može se naći i kod Aldrovandija: Ulyssis Aldrovandi, philosophi et medici Bononiensis, *De piscibus libri V, Et de cetis lib. Vvvs*, Bononiae, Hieronymi Tamburini, 1613, 689. U poglavlju *De physetere, Cap. IV. Aequivocatio. Synonyma. Etymum*, kaže: *Aliis Graecis physeter peculiarem significat cetum, qui prae ceteris copiosorem aquarum alluuiem efflando emittere dicitur, aut ut Iouij verbis vtar, frequenti reflatu praealtas vndas euomere, vt plerumque etiam alueos nauigantium opprimat*. I ovdje vidimo da se kao osnovno obilježje kita smatralo to da uzima i onda izbacuje silno velike količine vode, koje mogu na primjer prevrnuti brodove. Slično kaže i za riječ *physalus* citirajući prirodoslovca Gesnera i njegovo djelo o ribama (Conradus Gesner, *Piscium & aquatiliu animantium natura*, 1558.) i dodaje na istom mjestu za *pristis*: *Idem Gesnerus Pristin quoque eandem vel prorsus cognatam Physeteri beluam esse...* Isto vidi i kod J. Stanonik 1962, 87.

¹⁰ Francuski prirodoslovac Alphonse Toussenel (1855, 346) kaže da je učenjak iz 17. st, koji je tvrdio da svi jezici potječu iz feničkog, predložio da riječ *balaena* potječe iz feničkog od *baal nun*, što bi trebalo značiti „Kralj riba“ ili „Kralj mora“. Sam Toussenel ne vjeruje u to jer misli da narodi iz pustinje ne bi mogli poznavati prirodu kita. On nije citirao koji je to učenjak iz 17.st, ali je zato Alphonse Brown u svom romanu *Voyage a dos de baleine* (1876, 67) detaljno citirao Toussenela i dodao da je slavni učenjak iz 17. st. Bochart, misleći pri tom na Samuela Bocharta. Etimologija se inače nalazi u djelu: Samuel Bochart, *Geographiae sacrae pars altera: Chanaan seu de coloniis et sermone Phœnicum, cum tabulis chorographicis*, Cadomi, Typis Petri Cardonelli, 1646, strana 362 D: *balaena est Syro baale-nun, quasi piscium dominos dixeris uel maxime eximios*; strana 1022, index: *piscis - baale-nun, domini piscium seu maxime eximij, id est balanae*.

¹¹ Plin. NH 9.4: *Maximum animal in Indico mari Pristis et Balaena est, in Gallico oceanu Physeter, ingentis columnae mode se attollens altiorque navium veliks diluuium quandam eructans. In Gaditano Arbor, in tantum vastis dispensa ramis, ut ex ea causa fretum nunquam intrasse credatur. Apparent et Rotae appellatae a similitudine, quaternis distinctae radiis, modiolis earum oculis duobus utrinque claudentibus ionis.* (C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII, recognovit... et edidit Carolus Mayhoff, Teubner, Leipzig, Vol. V, 1897). U raspravi o morskim bićima autor potpisan kao W. u Blackwood's Edinburgh Magazine 2/12, 1818, 650 komentira da ovo biće *Arbor* definitivno i odmah asociira na Krakena.

¹² Ch. A. Tuczay 2005, 284.

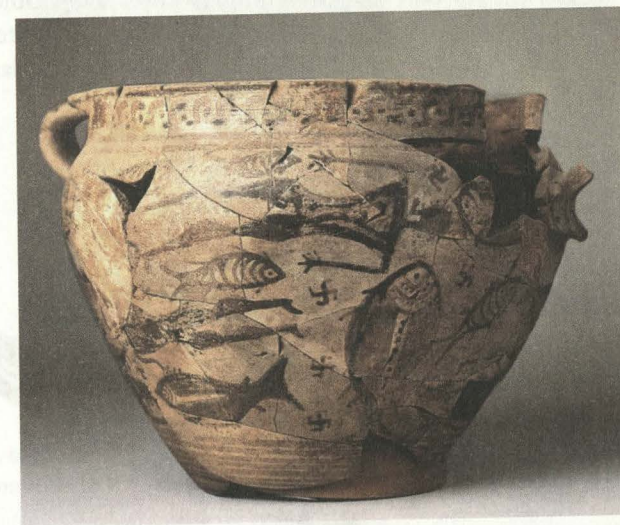
¹³ J. Runeberg 1902, 353. Čovjek koga je progutala riba nlaži se u indeksu folklornih motiva Stitha Thompsona (F 911.6; F 913; X 1723.1), a detaljno je motivski obrađeno kod H. J. Uther 2004, 476.

¹⁴ U indeksu motiva Stitha Thompsona (vol. 4, 1957, 143) kit za kojeg se misli da je otok, pa se mornari iskrcaju i zapale vatru, navodi se pod oznakom J. 1761.1, usporodivo s E730 – *extraordinary islands*.

dice tog čina pogubne su i za brod i za mornare. Osjetivši vrućinu, kit se pomakne iz drijemeža, zatrese nesretne putnike i onda zaroni u dubinu, a mornari se ili podave ili spase plivanjem do broda. Izvori priče moraju biti u najranijim susretima s golemim morskim stvorenjima, još od prapovijesti.

Stari vijek poznao je kitove, poznao ih je kao čudovišta nečuvjenih razmjera. Još od prapovijesti narodi sjevero-zapadne Europe pokazuju da se kitovi mogu iskoristiti. Na arheološkim nalazištima kitove kosti nisu neuobičajene od mezolitika do željeznog doba.¹⁵ Za razliku od obala Atlantika, kitovi u Sredozemlju nisu čest i svakodnevan prizor, ali su znali doplivati i u Sredozemlje i opisani su u izvorima.¹⁶

U arhajskoj grčkoj umjetnosti nećemo naći prikaze kitova koji bi nedvojbeno pokazivali da je riječ baš o tom biću, ali ima velikih riba za koje je teško reći prikazuju li stvarno biće ili su slika straha svakog pomorca od brodoloma i morskog čudovišta koje će ga progutati. Takav je prikaz brodoloma na krateru iz Pitekuse koji se datira u posljednju četvrtinu 8.st.pr.Kr.¹⁷

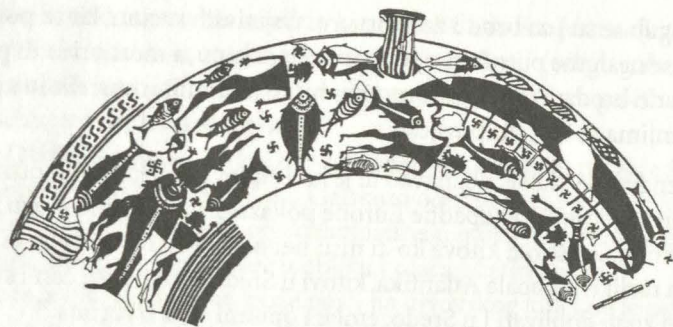


Slika 1: krater iz Pitekuse, posljednja četvrtina 8.st.pr.Kr, Ischia, Lacco Ameno, Antiquarium. Prema G. Pugliese Carratelli ed. *I Greci in Occidente*, (Katalog izložbe u Palazzo Grassi, Venezia, 1996), Bompiani, Milano, 1996, fotografija str. 135, cat. 5.

¹⁵ Graham Clark, „Whales as an Economic Factor in Prehistoric Europe“, *Atiquity* 21, 1947, 84-104. Clark ima sva nalazišta sjevero-zapadne Europe do godine kad je objavio članak, a nove nalaze s literaturom donose J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 199, kod kojih je Clark citiran.

¹⁶ Kao primjer mogli bismo spomenuti vijest objavljenu na portalu Index 30. travnja 2012. Vijest kaže: „Ribari su uočili kod Visa velikog kita, navodno ih ima čak nekoliko. Jedan je fotografiran 22. travnja 2012. Institut za istraživanje i zaštitu mora „Plavi svijet“ kaže da je to Balaenoptera physalus koji živi u svim morima, ima ga u Sredozemlju, iako samo nekoliko tisuća. Obitavaju u zapadnom Sredozemlju, u istočnom su rijetki“. Vidi <http://www.index.hr/vijesti/clanak/veliki-kitovi-tjednima-plivaju-oko-visa-pogled-pristupljeno> 30. 4. 2012.

¹⁷ Nalazi se u Ischiji, Lacco Ameno, Antiquarium. G. Pugliese Carratelli ed. *I Greci in Occidente*, (Katalog izložbe u Palazzo Grassi, Venezia, 1996), Bompiani, Milano, 1996, fotografija i crtež str. 135, cat. 5. J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 216.



Slika 2: crtež plašta kratera iz Pitekuse, posljednja četvrtina 8.st.pr.Kr., Ischia, Lacco Ameno, Antiquarium. Prema G. Pugliese Carratelli ed. *I Greci in Occidente*, (Katalog izložbe u Palazzo Grassi, Venezia, 1996), Bompiani, Milano, 1996, crtež str. 135, cat. 5.

Arhajska keramika ima prikaze Kete u mitološkim scenama koje se odnose ili na Herakla koji brani Hesionu ili na Perzeja koji brani Andromedu.¹⁸ Obično je naglasak na golemom ždrijelu čudovišta i heroj je zakoračio ravno u usta Kete s oružjem u ruci. Lijep je primjer atenski crno-figuralni kiliks iz oko 520.g.pr.Kr. (danas u Tarantu, Museo Nazionale).¹⁹

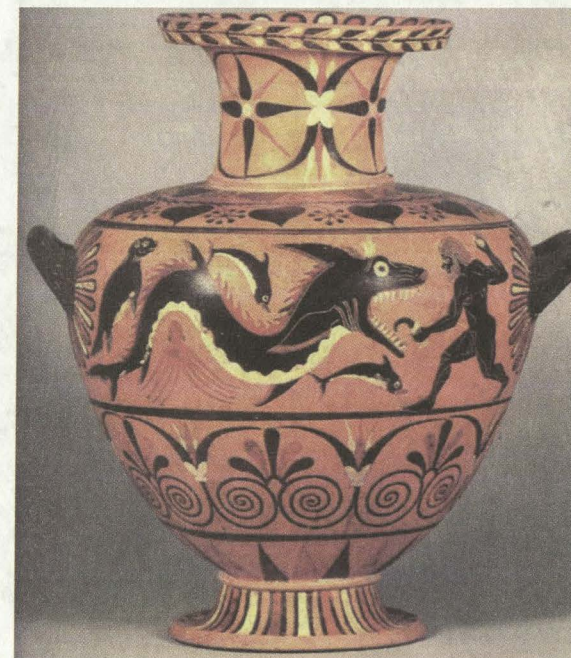


Slika 3: atički kiliks, Heraklo i Hesiona i Keta, oko 520.g.pr.Kr. Taranto, Museo Nazionale. Prema J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 216, fig. 26.

¹⁸ O ikonografiji Kete vidi: W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, II, Leipzig, 1890-1897, 1178-1179, s.v. Keto, s.v. Ketos; J. Boardman 1987; E. Simon 1992; J. H. Oakley 1997; G. Camporeale 2009; N. Icard-Gianolio & A. V. Szabados 2009.

¹⁹ J. Boardman 1987, 80, Pl. XXV, fig. 15; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 216, fig. 26.

Ceretanska hidrija iz oko 520.g.pr.Kr. (danas u privatnom vlasništvu) ima zanimljiv prikaz heroja (Herakla ili Perzeja ?) koji ide u susret Keti. John Papadopoulos i Deborah Ruscillo (2002, 218)²⁰ misle da je to možda grčki prikaz koji se najviše približio kitu: uši mu podsjećaju na velike kitove peraje, sa strane ima velike peraje poput kita, oštre zube, ima crte po sebi i nema nacrtane ljuske.²¹ Sve zajedno veoma nalik na kita perajara (*rorqual*), kakvi su znali zalutati i u Sredozemlje. No, on je izdužen poput zmije i povećan do razmjera čudovišta o kojem govori grčka mitologija.



Slika 4: ceretanska hidrija, heroj (Heraklo ili Perzej ?) i Keta. Privatno vlasništvo. Prema J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 218, fig. 28; ovdje prema <http://www.beazley.ox.ac.uk/dictionary/Dict/image/ketos2.jpg> pristupljeno 9.1.2012.

Taj način prikazivanja ovih scena ustrajat će sve do 4.st.pr. Kr. i doći će do Etrurije, gdje nalazimo slavan prikaz Herakla i Kete na etruščanskom krateru (danas u Perugi, Museo Archeologico Nazionale).²²

²⁰ Autori na ovom mjestu napominju i to da je tuljan prikazan iza Kete jedini nedvojbni prikaz tuljana u grčkoj umjetnosti, ako izuzememo novac Fokeje koji je kao *type parlante* imao prikaz tuljana (grč. *foke*). Usp. J. Boardman 1987, 80, Pl. XXIV, fig. 14.

²¹ Antički pisci kitove su uglavnom opisivali kao ljuskave ribe, a i čudovišta imaju ljuske. Strabon (16.2.17) prenosi da je Posidonije (oko 75.g.pr.Kr.) opisao čudovište na sirijskoj obali... tijelo plethron dužine (100 grčkih stopa ili oko 32 metra), tako golemo da konjanik koji je stajao s jedne strane nije mogao vidjeti onoga koji je stajao s druge strane... svaka ljuska bila je kao ovalni štiti... Kitove kao bića s ljuskama opisuje i Arijan (*Indica* 39). R. B. Stothers 2004, 232 i n. 31.

²² J. Boardman 1987, 80-81, Pl. XXV, fig. 16.



Slika 5: Heraklo i Keta. Slikar Hesione, 4.st.pr. Kr. Perugia, Museo Archeologico Nazionale. Prema Ranuccio Bianchi Bandinelli & Antonio Giuliano, *Etruschi e Italici prima del dominio di Roma*, Rizzoli, Milano, 1973, 273, fig. 312.

Ikonografija razjapljenog ždrijela čudovišne Kete koja se sprema progutati kraljevu kćer, a heroj, Heraklo ili Perzej, dolazi u pomoć i ubija zvijer, toliko je uspješna u dočaravanju morske strave da joj nisu odoljeli ni suvremeni autori. Ikonografski gotovo istu scenu, samo u novom mediju, naći ćemo u filmu *Sukob Titana (Clash of the Titans)*.²³

²³ *Clash of the Titans*, Warner Brothers, 2010.g. Režija Louis Leterrier, glavna uloga Sam Worthington.



Slika 6: razjapljeno ždrijelo Kete, *Clash of the Titans*, Warner Brothers, 2010. slika s interneta. Prema <http://4.bp.blogspot.com> pristupljeno 9.1.2012.

Za našu temu pak veoma je zanimljiv prikaz na atičkom crvenofiguralnom kiliku iz oko 500.g.pr.Kr. (danas u muzeju Allard Pierson u Amsterdamu). Vidi se glava Kete i mladić koji se penje po njoj. Keta izgleda mirno i dobroćudno i dopušta mu sve što radi.²⁴



Slika 7: atički crvenofiguralni kiliks, Epelijev slikar (Epeleios), oko 500.g.pr.Kr. Allard Pierson Museum, Amsterdam. Prema J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 219.

²⁴ J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 220, fig. 29. Autori navode da se ne bi svi složili da je na slici morsko biće i da neki smatraju da je to kopneno čudovište, no po njihovom mišljenju glava životinje je veoma nalik na vrstu kita *Mesoplodon* koji se znaju naći u Sredozemlju.

U ovom trenutku prikaz je veoma važan jer pokazuje da je već tako rano u Grčkoj postojala predodžba o divovskom morskom biću na koje se može uspjeti kao da se uspinje uzbrdo i koje će to dopustiti. Ne znamo o kojoj je priči riječ, ali se usuđujemo pretpostaviti da je ovaj kiliks pokazatelj da su korijeni pripovijesti o otoku-kitu već u klasičnoj antici.

Herodotovo povijesno djelo datira se nakon ovih arhajskih prikaza i ono može nadopuniti ono što su slike nagovijestile. Herodot donosi izvještaje o raznim čudima i čudovištima u dalekim zemljama s ruba svijeta. Na svojim putovanjima čuo je za nevjerovatne stvari u Indiji i u Indijskom oceanu i zapisao je da su ondje, na krajnjoj istočnoj granici svijeta, sva bića mnogo veća nego bilo gdje drugdje (Herod. 3.106). Ali čudovišta te vrste nisu bila svojstvena samo rubovima poznatog svijeta, jer Herodot govori i o viđenju kitova u sjeveru Egejskog mora, s time da kaže da su vode oko Atosa posebno napučene čudovišnim i opasnim stvorenjima. Opisuje (Herod. 6.44)²⁵ na koji je način Darijeva flota nastradala u oluji kod Atosa 492.g.pr.Kr. Tada su Perzijanci izgubili tri stotine brodova i 20.000 ljudi. Poginuli su u moru na razne načine, a neke su odnijela čudovišna bića (*thēriōdestátēs eoúsēs*) kojih mnogo ima u tim vodama.²⁶

Najbogatije priče ove vrste počele su stoljeće nakon Herodota, kad je vojska Aleksandra Makedonskog došla do Indije i Indijskog oceana. Priče su bujale, čudovišta su se povećavala, njihov se broj povećavao i s protokom godina od Aleksandra do rimskog vremena, poduhvat je poprimao nevjerovatne razmjere – sasvim u skladu s rubom svijeta. Tome je pomoglo i to što nam nije sačuvan ni jedan suvremeni iskaz Aleksandrovih pohoda – svi su mnogo kasniji i prepričavaju (navodne) izvore koji su nam izgubljeni. Realizam opisa ovisi više o onome tko je čitao stare pisce i prenio nam svoje mišljenje manje više trijezne glave. Tako je to formulirao Strabon kad je prenio priču o Nearhovom susretu s kitovima uz indijsku obalu: on je siguran da su Nearhovi ljudi sve preuveličali, ali se istinita priča može naslutiti (Strab. 15.2.12)²⁷. U tom obliku priču donosi Arijan (*Indica*, 30)²⁸ kad govori o plovidbi Aleksandrovog zapovjednika Nearha od ušća Inda do Perzijskog zaljeva. Tu su naišli na jato kitova koji su štrcali vodu i to ih je toliko prestravilo da su im vesla ispala iz ruke. Ipak su se pribrali i počeli su pljeskati veslima po vodi i svirati u trube, a prestrašeni su kitovi zaronili i nestali.²⁹ Kritički pristup pričama prethodnika ipak nije spriječio Strabona da prenese da

²⁵ Herodot, *Povijest*, preveo i uredio Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

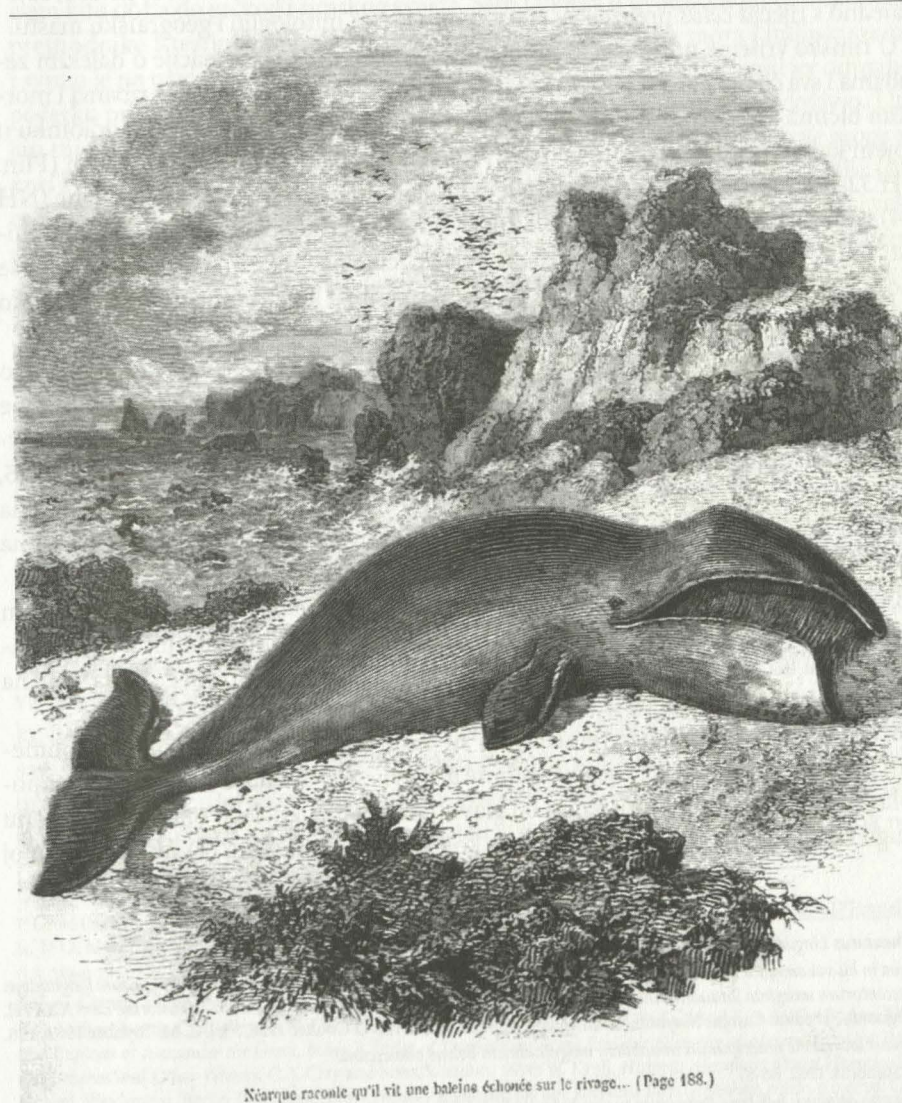
²⁶ C. C. Coulter 1926, 32. Možda bi među ova književna čudovišta pripadao i sam bog Apolon koji se bacio u more i prikazao kao divovski dupin, a Homerski himan Apolonu (401) opisuje ga riječju *pelor* tj. čudovište. N. Icaard-Gianolio & A. V. Szabados 2009, 339. Homerski himni, grčki tekst i talijanski prijevod vidi Filippo Cassola, *Inni Omerici*, Arnoldo Mondadori editore, Milano, 1994 (1.izd. 1975.); Branimir Glavičić, *Hesiod, Postanak bogova, Homerove himne*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.

²⁷ Strabon, *Geographie, Traduction Nouvelle* par Amedee Tardieu, Librairie de L. Hachette ed cie. I-III, Paris, 1867. Grčki tekst: <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/strabon/livre152.htm> pristupljeno 6.1.2012.

²⁸ Arijan, *Aleksandrova vojna (Anabaza)*, preveo i bilješkama popratio Milan Stahuljak, Matica Hrvatska, Zagreb, 1952. Grčki tekst: *Arriani Nicomedensis Scripta Minora*, Rudolf Herscher & Alfred Eberhard, Teubner, Leipzig, 1885. www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2008.01.0531 pristupljeno 8.1.2012.

²⁹ Ovaj Arijanov navod da se kita može otjerati bukom postao je vrlo popularan i mnogo se citirao kod srednjovjekovnih pisaca. C. C. Coulter 1926, 32; J. Stanonik 1962, 89: ovdje govori o raznim vjerovanjima čime se tjeraju kitovi; usp. J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 210.

Helonofazi (oni koji se hrane kornjačama) pokrivaju kuće oklopima kornjača koji su tako veliki da se u njih mogu ukrcati kao u čamac (Strab. 16.4.14).³⁰ Kod Arijana (*Indica* 39) čitamo i da je Nearh ispričao i da je vidio kita nasukanog na obali veličine 90 kubita: kaže da je kitova koža bila kubit (oko pola metra) debela i da su po njoj rasle brojne školjke i morska trava, što je odlika mnogih kitova.³¹



Slika 8: kit kako ga je opisao Nearh, prema E. Charton 1867, I, 189.

³⁰ E. Charton 1867, I, 181-182; J. Runeberg 1902, 378.

³¹ E. Charton 1867, I, 188-189 prenosi Arijanov tekst i donosi grafiku koja ilustrira scenu.

To je još jedan element koji će kasnije biti sastavni dio priče: otok-kit obrastao je često raslinjem kao pravi otok i zato zbuni pomorce.

Rimljani su preuzeli grčki termin za golemo morsko čudovište ili kita – *cetus*. Nisu uvijek bili sigurni kako bi ga trebali pisati, pa stoga i postoje napomene kod gramatičara: „*cetus*“ *quod est marina belua, per e solam scribendum* (Gramm. Suppl. 292, 16).³² Zajedno s riječju *cetus* preuzeli su i čitavu onu grčku mitologiju i geografsku maštu.

U rimsko vrijeme numidski kralj Juba zapisao je mnoge informacije o dalekim zemljama i sva čuda koja se ondje nalaze, pa je uključio i podatke o velikim ribama i morskim bićima. Njegovo djelo nije sačuvano, ali ga je citirao Plinije Stariji u odlomku u kojem kaže da su neki od kitova (*cetus*) i po 600 stopa dugi i 360 stopa široki (Plin. NH 32.10).³³ Na drugom mjestu Plinije opisuje ribu *pristis* nevjerojatne veličine (NH 9.4) i kaže da u Crvenom moru žive čudovišta tako velika da se uopće ne mogu micati (NH 9.3).³⁴ Životinja koja se zbog svoje veličine ne može micati u moru, lako se može zamijeniti za otok i lako je može zasuti pijesak u kojem raste trava, bar će tako reći kasnije priče.

Druga je zanimljiva odlika kitova u Indijskom oceanu da ih se uglavnom vidi oko solsticija (dok ih na primjer, u zapadnom oceanu, ispred Gadesa, nema prije sredine zime, tj. vjerojatno zimskog solsticija). Tada u tim krajevima haraju oluje koje prevrću mora od dna i njihovi valovi dižu čudovišta iz dubina na površinu (Plin. NH 9. 5, 12).³⁵ Ova će predodžba ostati vrlo popularna u svim „prirodnačkim“ priručnicima nakon Plinija i mnogi će ponoviti da su oluje odgovorne za pojavu strašnih bića na površini mora jer ih izbacuju svojom silinom.

Juvenal (10.14) je kitove smjestio u more oko Britanije (*ballaena Britannica*).³⁶ Dion Kasije (75.16.5)³⁷ pripovijeda o golemom kitu koji se u vrijeme Septimija Severa nasukao blizu ušća Tibera, a Rimljani su napravili model životinje da bi ga pokazivali na igrama i bio je tako velik da je unutra stalo pedeset medvjeda.³⁸

Među piscima iz carskog vremena koji su pisali o kitovima svakako treba spomenuti Lukijana iz Samosate. Njegove *Istinite pripovijesti*³⁹ vjerojatno su njegova najpopularnija pripovjetka i u njoj jednu od glavnih uloga ima kit, iako ona pripada u onu drugu kategoriju priča o divovskom kitu kojom se ovdje nećemo baviti – onu u kojoj

³² *Thesaurus Linguae Latinae* III, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1906-1912, 975-977, s.v. *cetus*, col. 975.

³³ *Iuba in his voluminibus quae scripsit ad C. Caesarem Augusti filium de Arabia tradit...cetos sescentorum pedum longitudinis et trecentorum sexaginta latitudinis in flumen Arabiae intrasse*. Izdanje: C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII, recognovit... et edidit Carolus Mayhoff, Teubner, Leipzig, Vol. V, 1897. C. C. Coulter 1926, 33; J. C. M. Toynbee 1983, 198.

³⁴ *Huius loci quiete praecipue ad immobilem magnitudinem belvae adolescent*.

³⁵ J. Stanonik 1962, 86-87.

³⁶ *quanto delphinis ballaena Britannica maior*. Izdanje: D. Iunii Iuvenalis Saturae, erklärt von Andreas Weidner, Teubner, Leipzig, 1889. J. M. C. Toynbee 1983, 198; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 211.

³⁷ *Dio Cassius*, trans. Earnest Cary, Loeb Classical Library, Harvard University Press, I-IX, 1914-1927.

³⁸ J. M. C. Toynbee 1983, 198; A. Mayor 2000, 139; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 211.

³⁹ *Lukijan, Djela*. Prevela i priredila Marina Bricko, Matica hrvatska, Zagreb, 2002; Diego Fusaro & Luigi Settembrini, *Luciano di Samosata, Tutti gli scritti*, Bompiani, Milano, 2007.

kit proguta junaka, brod i sve što mu se nađe na putu. Taj je primjerak svoje vrste bio dugačak 1500 stadija (nešto između 175 i 300 kilometara, zavisi čije mjere je koristio: atičko-italske ili babilonsko-feničke) i plivao je u jatru s drugim sličnim čudovištima (*Vera historia* 1.30). Ipak je Lukijan važan zbog inspiracije i izvora kojima se služio. Rasprava o Lukijanovim izvorima ujedno je i rasprava o tome kako je priča o čudovišnom kitu došla do grčkog i rimskog svijeta. Sam Lukijan u uvodnom je odlomku citirao prethodnike Kteziju i Jambula: oni su obojica opisivali daleka mora i indijsku zemlju i svima je na prvi pogled jasno da lažu, a on, Lukijan, mnogo je pošteniji jer odmah na početku priznaje da laže i da ništa od onoga što će opisati nije zapravo doživio. Lukijan nije izrijekom spomenuo Antonija Diogena i njegovo djelo *Čudnovate zgode onkraj Tule*, čije laži nisu ništa manje besramne od onih koje je citirao, ali je Fotije (Bibl. cod. 166, p. 111b)⁴⁰ mislio da se morao služiti i njegovim radom. Uz to postoji i velika mogućnost da je Lukijan parodirao Nearhov izvještaj o susretu s kitovima, u kojem je Aleksandrov zapovjednik ostao potpuno miran i odmah je smislio najbolju taktiku.⁴¹ Već odavno postoji pretpostavka da je već u Lukijanovo vrijeme morala postojati zalih putopisa i priča s istoka u kojima se pojavljuje čudovišni kit.⁴² Moguće je da su te priče nastale u Indiji i ako su trgovačkim putovima dolazile do zapada, onda ih je Lukijan, rodnom iz Sirije iz grada Samosate koji se nalazio na jednom takvom putu, mogao slušati još zarana. I ne samo Lukijan. One su ustrajale do kasne antike i izronile u čudesnim opisima Aleksandrova vojevanja.

Izvještaji o Aleksandrovoj vojni zapravo pripadaju kasnoj antici. Životopis Aleksandrov, koji se još pojavljuje pod imenom Pseudo-Kalisten, uključuje i niz pisama, kao pisma Aristotelu i Olimpijadi o čudima Indije. Pseudo-Kalisten je kasnoantički tekst koji je možda nastao u Egiptu u 3.st.pos.Kr, u svakom slučaju prije 345.g.pos.Kr.⁴³ Jedan odlomak iz Aleksandrova pisma Aristotelu pripovijeda da su Aleksandar i njegova vojska stigli u indijsku prijestolnicu imenom Prasiaka, koja se nalazi na poluotoku blizu mora. Ondje su našli narod Ihtiofaga (= oni koji jedu ribe). Ti su ljudi Aleksandru pokazali jedan otok u moru ispred obale na kojem se morala nalaziti grobnica drevnog kralja puna zlata. Aleksandrov prijatelj Filon i neki ljudi odlučili su to istražiti i otputili su se na otok, ali čim su pristali životinja (*thērion*), a to nije bio otok nego

⁴⁰ Grčki tekst i francuski prijevod: Trad. S. Chardon de la Rochette, *Mélanges de critique et de philologie*, I, D'Hautel, Paris, 1812. <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/photius/diogene.htm>. pristupljeno 6.1.2012.

⁴¹ S. West 1991.

⁴² C. C. Coulter 1926, 39-41.

⁴³ C. Müller, *Pseudo-Callisthenes* u Fr. Dübner, *Arriani Anabasis et Indica*, Didot, Paris, 1846; E. A. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, being A Series of Translations of the Ethiopic Histories of Alexander by the Pseudo-Callisthenes and Other Writers*, C. J. Clay and Sons, London, 1896; W. Kroll, *Historia Alexandri Magni (Pseudo-Callisthenes)*, Weidmann, Berlin 1926. Rasprava o Pseudo-Kalistenu još nije završena iako se mnogo pisalo o njemu. Čini se ni da tekst nije do kraja ustanovljen jer još uvijek nisu uzeti u obzir svi rani rukopisi. U nekim verzijama rukopisa Aleksandrova životopisa pisma se pojavljuju, u nekima ne: najopsežnija su u armenskoj verziji (odjeljak 209). Ona su odvojene tijek priče o Aleksandru, puna čuda i proročanstava i teško je reći kad je takva tradicija počela – neki misle da potječe još od ptolemejskog vremena iz Aleksandrije, kao i da je podloga mogao biti jedan epistolarni roman iz oko 100.g.pr.Kr. S time se ne bi svi složili, ali ostaje činjenica da su čuda Indije dobivala postepeno vlastiti život u okviru Aleksandrova životopisa. Vidi C. Lecouteux 1982, 710; A. E. Samuel 1986 s literaturom; R. Stoneman 2012, X id.

golema morska životinja koja je samo izgledala kao otok, zaronila je u more i povukla ih je za sobom. Priča dalje Aleksandar da su još ostali na tom mjestu i ondje su vidjeli čudovište *hebdomadárion* toliko veliko da može nositi slonove na svojim leđima⁴⁴ (3.17). Nije jasno je li *hebdomadarion* srodan lažnom otoku ili nije. Ta priča o otokustvorenju najbolje je ispričana u armenskoj verziji, ali u nekim rukopisima nedostaje, u latinskom prijevodu Julija Valerija otok se ne prikazuje kao životinja, nema je ni u *Historia de preliis* nadbiskupa Lea, a nema je ni u latinskom prijevodu *Epistula ad Aristotelem*. To je potaknulo raspravu je li ili nije bila dio starog teksta.⁴⁵

Moguće je da je domovina izvorne verzije zapravo Indija jer je i mjesto radnje Indija. Ova se priča uvijek uspoređuje s drugom pričom o čudesnom otoku, onom na koji je otplovio Aleksandrov admiral Nearh. Nearhu su pokazali otok udaljen 100 stadija od obale, imenom Nosala na kojem bi nestao svatko tko bi pristao na nj. Jedan od Nearhových brodova nestao je u blizini otoka i svi su mislili da je to zbog magičnog učinka, ali onda je Nearh sam otplovio na otok i tako pokazao da su priče bez osnove (Arrian, *Indica*, 31; usp. Strab. 15.2.13).⁴⁶ S vremenom su otoci uz indijsku obalu postajali sve čudesniji, dodane su indijske priče i pripisane legendi o Aleksandru.

Pseudo-Eustacije (*Commentarius in Hexameron*), anonimno djelo pripisano Eustaciju iz Antiohije, koje se datira u 4.st.pos.Kr, već razvija priču dalje. Ukratko prepričan tekst kaže da neki biće zvano *kētōs* zovu i *aspidokhelónē*. Divovskog je tijela i zato pomorcima ostavlja dojam prostranog otoka. Kad izroni iz mora izgleda kao hrpave stijene i zato mornari zabiju kolce u njega da privežu brodove, ali on na to ponovo zaroni. Ima i strašan glas. Živi u Atlantskom oceanu zbog svoje veličine.⁴⁷ Grozan zvuk kojim se čudovište glasa ne nalazi se samo ovdje, već se nalazi i u verzijama djela *Physiologus* iz Male Azije i Bliskog istoka (sirijskoj, armenskoj), pa se mislilo da je taj dodatak dio priče kakva je živjela u Maloj Aziji i na Istoku.⁴⁸

Dodajmo ovome i sv. Bazilija nadbiskupa Cezareje (*Hexameron*, Hom. 7.6), isto iz 4.st, koji kaže da u Svetom pismu stoji da je Bog stvorio morske grdosije (Postanak 1:21) i Sveto pismo ne zove ih grdosijama zato jer su veći od kozice ili papaline, nego zato jer veličina njihova tijela odgovara onoj planina. I kada plivaju po površini vode često se čine kao otoci. Ali ova čudovišta ne posjećuju naše obale: oni žive u Atlantskom oceanu.⁴⁹ Ovdje vidimo još jednu odliku priča ove vrste: nema njih na našim obalama, oni su negdje daleko, iza granice, iza Heraklovih stupova u Atlantiku, iza granice spoznaje. To mu daje na uvjerljivosti: upravo zato što ih nema ovdje i što ih ne mo-

⁴⁴ Ed. Müller str. 121, col. 1; usp. Wallis Budge 1896, 144 – zvijer je golema nalik na krokodila, ali nije krokodil.

⁴⁵ J. Runeberg 1906, 362; A. S. Cook 1919, LXIX-LXX; C. C. Coulter 1926, 33-34; Ch. A. Tuczay 2005, 285.

⁴⁶ Nosala se pokušao različito identificirati. Najčešće se spominje Asthola ili Sungadip uz obalu Baludžistana, ali i otok antičkog imena Ogyris na ulazu u Perzijski zaljev. A. S. Cook 1919, LXX; C. C. Coulter 1926, 34.

⁴⁷ Citirano kod J. Runeberg 1902, 356.

⁴⁸ J. Runeberg 1902, 384.

⁴⁹ *The Treatise de Spiritu Sancto, The Nine Homilies of the Hexameron and the Letters of Saint Basil the Great, Archbishop of Caesarea*, translated with notes by the rev. Blomfield Joackson, Christian Literature Company, New York, vol. 3, 1894. A. S. Cook 1894, 67; A. S. Cook 1919, LXXX.

žemo vidjeti sigurni smo da postoje. Naše svakodnevno iskustvo ne može biti kriterij za njihovo postojanje jer mi ne živimo „ondje“ gdje se ti događaji odvijaju. Mi živimo ovdje gdje čudovišta nema. A čudovišta ima, sigurno, ali ondje gdje ne živimo mi nego neki drugi ljudi. Ali kad je o svetom Baziliju riječ ne možemo ne spomenuti da je upravo on dao preporuku o grčkoj književnosti u kojoj kaže da iz te književnosti moramo uzimati poput pčela: one ne idu na svako cvijeće, one uzimaju ono što im je korisno, a za drugo zbogom.⁵⁰ Ali kad je sam naišao na tako sočnu priču o čudovitim stanovnicima oceana, jednostavno nije mogao izdržati da je nekako ne upotrijebi.

Nešto slično rekao je i sv. Ambrozije, također u 4.st. U svom *Hexaemeru* posvetio je kitovima nekoliko odlomaka.⁵¹ On kaže: „...oni uvijek traže tajne prirode i poznaju more izvan granica poznatog svijeta. Ondje ih ne ometaju otoci niti postoje kopna u tom kraju ili dalje odatle. Stoga na tom mjestu, gdje široko prostranstvo vode priječi želju da ga se gleda i priječi svaku hrabrost da se otplovi onamo zbog zarade, kaže se da je log kitova, one divovske vrste riba za koje, oni koji su ih uz mogli vidjeti, pripovijedaju da su velike poput planine. Ove velike ribe žive mirno ondje, udaljene od otoka i od zagađenja primorskih gradova.“ (Ambros. *Hexameron*, 5. dan, 11. 28).⁵² Malo dalje u tekstu napominje da su tako veliki da kad su mirni izgledaju kao otoci:

„Vratimo se sada u Atlantski ocean. Kakvi se golemi kitovi neizmjerne veličine nalaze ondje! Ako plutaju na površini mora, mislio bi da su otoci ili silno visoke planine čiji vrhovi sežu do neba! Za njih kažu da ih se ne viđa uz obalu nego u dubinama Atlantskog oceana tako da pogled na njih odvrća pomorce od namjere da plove u ta mjesta i ne mogu bez smrtnog straha nadići pristup tajnama počela.“ (Ambros. *Hexameron*, 5. dan, 11.32).⁵³ Kako je dobro on poznao ljudsku znatiželju u vječnom sukobu sa strahom od nepoznatog i dalekog!

Sveti Jeronim pridružio se ovom nizu otaca koji su prenijeli priču, ali on ne govori o otoku-kitu nego o divovskoj kornjači koju će pomorci zamijeniti za otok.⁵⁴ U pismu Prezidiju piše o morskoj kornjači koja je velika poput otoka i koja izroni na po-

⁵⁰ *Aus jeunes gens, sur la manière de tirer profit des lettres helléniques*, ed. et trad. F. Boulanger, Paris, 1952, 46; citirano kod C. Lecouteux 1982, 702.

⁵¹ *Saint Ambrose, Hexameron, Paradise, and Cain and Abel*, translated by John J. Savage, The Fathers of the Church, vol. 42, New York, 1961. A. S. Cook 1919, LXXX; J. R. Reinhard 1923, 449 n. 84; J. Borsje 1996, 119-120.

⁵² „...et ultra terminos orbis terrarum mare norunt, quod nullae interpolant insulae, nec terra aliqua interjacet, vel ulterius ulla sit posita. Illic igitur ubi diffusum late mare omnem spectandi usum, utilitatis gratia navigandi intercludat audaciam, condere se feruntur cete, illa immensa genera piscium, aequalia montibus corpora, ut tradiderunt nobis, qui videre potuerunt: illic quietum aevum exigunt discreta ab insulis, et ab omnibus maritimarum urbium contagiis...“

Standardi latinski tekst je: Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus, tomus XIV. Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi opera omnia, Tomi primi pars prior*, Paris, 1845. Latinski se tekst može naći i na stranici http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397._Ambrosius._Hexameron_Libri_Sex._LT.pdf pristupljeno 7.1.2012.

⁵³ *Veniamus ad Atlanticum mare. Quam ingentia illic et infinitae magnitudine cete! Quae si quando supernatant fluctibus, ambulare insulas putes, montes altissimos summis ad coelum verticibus eminere. Quae non acta, nec in littoribus, sed in Atlantici maris profundo feruntur videri, ut eorum conspectu nautae a navigandi in illis locis praesumptione revocentur, nec secreta elementarum adire sine supremo terrore mortis superent.*

⁵⁴ U indeksu motiva Stitha Thompsona (vol. 4, 1957, 143) kornjača kao otok pojavljuje se kao motiv J. 1761.1.1.

vršinu i izgleda kao kamen i uopće se ne miče, pa pomorci za nju privežu lađe, a ona onda zaroni u dubinu. Iz njezinih usta izlazi ugodan miris i taj privlači druge ribe.⁵⁵ Ovi Jeronimovi navodi naći će se u Fiziologu, naći će se u zbrci oko imena živog otoka, a i ugodan miris koji izlazi iz grdosijinih usta imaće naročitu ulogu. Posebno je zanimljivo da se priča o morskom biću-otoku nalazi u poslanici o uskršnjem bdijenju. Tu vezu između otoka-kita i Uskrsa posebno će naglasiti priča o sv. Brendanu pomorcu, a i nekim drugim svecima.

Od antičkih kitova jednog znamo po imenu. Nalazimo ga kod Prokopija iz Cezareje (7.29.9-16) i zvao se Porfirije (*Porphyrios*). Ako je vjerovati Prokopiju, Porfirije je gnjavio grad Bizantij punih 50 godina, doduše ne stalno, nego bi povremeno nestajao i opet se pojavljivao i Justinijan je uzalud davao nalog da ga se uhvati. Napokon je neoprezno, proganjajući jato dupina, zalutao blizu obale i zaglavio u dubokom blatu i tako su ga uhvatili. Tada su vidjeli koliki je: bio je dugačak 30 kubita (oko 15 metara) i širok 10 kubita (oko 5 metara).⁵⁶

Nesretni Porfirije nije bio dovoljno velik da bi uvjerljivo predstavljao otok, ali je bio živa potvrda stanovnicima Sredozemlja da divovska morska bića postoje i da ako su ovdje ovolika, kolika li su tek izvan Heraklovih stupova ili iza Crvenog mora u Indijskom oceanu? Kit kojeg su vidjeli samo je potvrđivao da su točne sve one priče o kitovima koje nikad nisu vidjeli. Dimenzije su samo rasle i bile su mnogo zanimljivije od promatranja kitolovaca i prirodoslovaca koji su opisivali stvarne životinje.⁵⁷ Strabon (16.3.7) govori o kitu dugom 50 kubita (25 metara) koji se nasukao u Perzijskom zaljevu (usp. Arrian, *Indica*, 39.4). Plinije (NH 9.2; usp. 32.4) govori o kitovima veličine 4 jugera (oko 2,5 jutra) i o ribetinama (*pristes*) dugim 100 metara i jeguljama u Gangesu dugim 300 stopa (NH 9.3), a morska čudovišta/kitovi koji ulaze u rijeku Arabije dugi su 600 stopa (NH 32.10). Kit koji je progutao Lukijana bio je oko 300 kilometara dugačak (*Vera historia* 1.30; usp. 2.2), ali Lukijan je barem otvoreno priznao da je sve što kaže laž. Čudovišne dimenzije neće imati ograničenja i ostatak će omiljeni dio opisa u pričama sve do srednjega vijeka i modernoga doba: kit u Boiardovu spjevu *Orlando*

⁵⁵ *Testudo marina, quae est grandis tanquam insula, dum emergit se de alto, ostendit se in ipso mari tanquam petram, nec se movet inde, quoadusque homines naves lingent. Et cum haec senserit, trahit se in altum. Sed cum esurierit, aperit os, et bonum odorem reddit: ad quem caeteri pisces colliguntur.* Hieronymus, *Epistola XVIII, Ad Praesidium, De Cere Paschali*, J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Tomus 30, S. Hieronymi Tomus undecimus (S. Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri Operum Mantissa continens scripta supposititia. Pars prima Epistolarum)*, Paris, 1846. Smatralo se da je pismo iz 384.g. zatim se mislilo da je apokrifno i samo pripisano Jeronimu, dok se danas opet uzima da bi moglo biti autentično Jeronimovo. Inače je važno jer je to prvi izričit spomen blagoslova uskršnje svijeće koji imamo. Prezidije (*Praesidius*) bio je đakon u Piacenzi i zamolio je Jeronima da napiše himnu za blagoslov, zvanu *Exultet*, da bi se pjevala iznad uskršnje svijeće tijekom bdijenja. O tome je najbolje vidjeti James Monroe Barnett, *The Diaconate – a full and equal order: a comprehensive and critical study of the origin, development, and decline of the diaconate in the context of the church's total ministry and the renewal of the diaconate today with reflections for the twenty-first century*, Trinity Press, Harrisburg PA, 1995. (1. izd. 1979.), 79.

⁵⁶ Grčki tekst i francuski prijevod: <http://remacle.org/bloodwolf/histories/procope/goth32.htm#XXIX> pristupljeno 7.1.2012. J. M. C. Toynbee 1983, 198; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 206. Autori dvoje koje je vrste bio kit, ali kažu da bi njegova dugovječnost odgovarala ulješuri i dodaju da je Herman Melville bio uvjeren da je Porfirije bio ulješura (*Moby Dick*, izdanje 1851, str. 228-9).

⁵⁷ A. Landrin 1875, 164; J. Stanonik 1962, 88.

innamorato (2.13.58) dugačak je dvije milje, a kit koji je progutao Pinocchija („Attila dei pesci e dei pescatori...“) bio je dugačak više od kilometra, i to bez repa.⁵⁸

Privlačnosti ovih čuda nisu odoljeli ni prirodoslovci koji su nastojali dati točna promatranja, a onda bi ih obvezno začinili „zabavnom literaturom“. Albert Veliki (Albertus Magnus) u 13.st. kaže da u jednom oku kita ima prostora za 15 ljudi.⁵⁹ Prirodoslovac Conrad Gesner nije odolio tome da kita prikaže kao ribu veličine manjeg otoka, na koji se, naravno, iskrcavaju i mornari.⁶⁰ Karta Islanda iz 1570.g. koju je radio Flamanac Abraham Ortelius, ima latinski tekst koji tumači crtež kita i kaže da je to Steipeidur, najpitomiji od kitova, ... dugačak je 100 kubita.⁶¹ Iz daljega, s istoka, dolazile su vijesti o postojanju čudovišnih riba oko Madagaskara, od kojih su neke i tri puta veće od grenlandskog kita i da je oko 1630.g. jednu od njih izbacilo more kod rijeke Ranoufouchy.⁶² I sve smrtno ozbiljno. Istočni izvještaji nisu ništa skromniji. Al Mas'udi u *Zlatnim livadama* u drugoj polovici 10.st. kaže da postoje kitovi u moru *zeudi* 44.500 kubita dugi⁶³, a to je već impresivna veličina od oko 22,5 km, iako su još uvijek manji od Lukijanovih kitova, ali Lukijan barem za sebe ne kaže da je prirodoslovac i geograf. Čak se i veliki Ibn Batuta pridružio ovim izvještajima, pa kaže da je vidio ribu čija je glava bila kao planina i čije su oči bile velike kao dvojica velika vrata.⁶⁴

Posebnu priču o dimenzijama ribetina iz istočnih mora donosi ipak Babilonski talmud. Ove su ribe, čini se, veće čak i od Lukijanovih. U prijevodu Eugena Werbera ima nekih zaista sjajnih tekstova. Babilonski talmud, Bava batra, list 73/b:

„Raba, sin Bar Hanin, reče dalje: „Jednom smo plovili na lađi i vidjesmo ribu kojoj je u nosnice ušao glibožder neki. Na to ju je more izbacilo i ostavilo na žalu. Šezdeset je gradova razoreno [od tog vala], šezdeset se gradova nahranilo njome, šezdeset je gradova ostavilo [od njena mesa] za soljenje, i od jednog je njenog oka istiješnjeno tri stotine lonaca ulja. Vraćajući se nakon dvanaest mjeseci te godine, vidjesmo kako oni sijeku grede od njene kralježnice i odnose ih za obnovu i izgradnju tih gradova“⁶⁵

Je li to jedina impresivna riba u ovom tekstu? Naravno da nije. Babilonski talmud, Bava batra, list 73/b:

„Raba, sin Bar Hanin, reče još: „Jednom smo plovili na lađi, i lađa je od jednog do drugog peraja ribe plovila tri dana i tri noći. Ona uz vjetar, a mi niz vjetar. Nećeš val-

⁵⁸ A. Gilbert 1956, 260.

⁵⁹ Albertus Magnus, *De animalibus libri XXVI, XXIV, 15.* Hermann Stadler ed. *Albertus Magnus, De animalibus libri XXVI, nach der cölnher Urschrift*, I-II, Münster 1916-1920; J. Stanonik 1962, 88.

⁶⁰ Conradus Gesnerus, *Piscium & aquatiliū animantium natura*, 1558. (izd. Johann Saur, Frankfurt am Main, 1598.), in-fol. p. 119. A. Landrin 1875, 164.

⁶¹ J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 221-222.

⁶² A. Landrin 1875, 166.

⁶³ Ali ibn al-Husain al-Mas'udi, *Les prairies d'or*, texte et traduction C. Barbier de Meynard & Pavet de Courteille, Société Asiatique, Paris, vol. I, 1861; F. S. Bassett 1885, 205.

⁶⁴ To je ona riba koju arapski tekstovi zovu *wal* ili *bal*. Ibn Battūta, *Voyages. II. De La Mecque au steppes russes*, Traduction de l'arabe de C. Defremery & R. R. Sanguinetti, 1858. Introduction et notes de S. Yérasimos, François Maspero, Paris, 1982, 96 (<http://classiques.uqac.ca/> pristupljeno 4.11.2012.). Citirano i kod F. S. Bassett 1885, 206.

⁶⁵ *Talmud*, Izbor i prijevod tekstova s hebrejskoga i aramejskoga, povijest Talmuda i bilješke napisao Eugen Werber, Litteris, Zagreb, 2008, 453-454.

jda reći da ta lađa nije dobro plovila?!...“⁶⁶ Ova bi se riba mogla ravnopravno nositi s Lukijanovim kitovima i njihovim dometima. U tom jatju, ipak, pliva ih još: Babilonski talmud, Bava batra, list 74/a: „Rabi Johanan je pripovijedao: „Jednom smo plovili lađom i vidjeli ribu koja je pomolila glavu iz mora. Njene su oči bile kao dva mjeseca, a iz njenih je nozdrva tekla voda, kao dvije rijeke kod Sure.“ Malo dalje nastavlja o golemim ribama, a uvlače i Levijatana u priču; Babilonski talmud, Bava batra, list 74/a: „Rav Safra je pripovijedao: „Jednom smo plovili na lađi i vidjeli smo ribu koja je pomolila glavu iz mora. Imala je rogove na kojima je bilo urezano: Ja sam tek mali morski stvor, a [dug] sam tri stotine parasanga i sada, idem pravo u usta Levijatanova.“⁶⁷

Talmud je očito imao utjecaja u srednjem vijeku, kao na primjer u srednjoirskom tekstu *Sedamnaest čuda pri Kristovom rođenju*. Tekst mora da je nastao između 1000. i kraja 14.st, možda početkom 13.st. Šesnaesto čudo je da je kit te noći došao na obalu Kavkaskog mora. Ime mu je bilo Semena. Njegova je veličina bila neopisiva, jer je pedeset ljudi bilo na gornjim dijelovima njegove glave, iz glave mu je izlazilo 350 rogova i bilo je pića za 150 ljudi u svakom rogu. Kad je životinja umirala tri potoka istekla su joj iz grla i to vrlo crveni potok vina, potok ulja i potok čistog zlata.⁶⁸

Ako je čudovište toliko veliko onda se još jedna usporedba njegove veličine nameće sama od sebe: ono je poput planine! Priscijan (perihog. 598) kaže: *litoribus Taprobanes...saliunt densissima cete... montibus aequa*.⁶⁹ Kao što vidimo, mjesto radnje posve je primjereno takvim dimenzijama kitova i ostalih morskih čudovišta: to je otok Taprobana, današnja Šri Lanka (nekoć Cejlon), u Priscijanovo vrijeme zemlja vrlo blizu samog kraja svijeta.

Starom vijeku pripada i morsko čudovište iz hebrejske tradicije – Levijatan (hebrejski *liwytn*, etimološki trebalo bi značiti „zavojit“ što sasvim odgovara morskoj zmiji⁷⁰), morsko čudovište koje pripada vremenu Stvaranja (Job 3:8; Job 40:15-24; Job 41:1-34; Psalmi 74:14; Psalmi 104:26; Izaija 27:1). Iz konteksta kako je spomenut jasno je da živi u moru i da je neka vrsta ribe ili morskog bića. U knjizi o Jobu (41:19-21) impre-

⁶⁶ *Talmud*, Izbor i prijevod tekstova s hebrejskoga i aramejskoga, povijest Talmuda i bilješke napisao Eugen Werber, Litteris, Zagreb, 2008, 454.

⁶⁷ *Talmud*, Izbor i prijevod tekstova s hebrejskoga i aramejskoga, povijest Talmuda i bilješke napisao Eugen Werber, Litteris, Zagreb, 2008, 457.

⁶⁸ V. Hull 1945; ovo šesnaesto čudo pojavljuje se i u slavnom irskom tekstu *In Tenga Bithnua (Uvijek novi jezik)* – kit se nasukao na obalu Ceaphas i isto je bio divovski i isto su iz njega istekli potoci. Vidi Whitley Stokes, *The Evernew Tongue*, Ériu (The Journal of the School of Irish Learning, Dublin) 2, 1905, 96-162; G. Dottin, *Un traité irlandais du moyen âge. La langue toujours nouvelle*, *Annales de Bretagne* 34, 1920, 190-207, 278-298 – komentar i francuski prijevod; John Carrey, *In Tenga Bithnua, The Ever-new Tongue (Apocrypha Hiberniae II, Apocalyptica I)*, Brepols Publishers, Turnhout, 2009.

⁶⁹ *Thesaurus Linguae Latinae III*, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1906-1912, 975-977, s.v. cetus, col. 976.

⁷⁰ Levijatan je naslijeđen iz starije književnosti, kao što je morsko čudovište Tiamat iz mezopotamske mitologije koje je ubio heroj-bog Marduk, iz mitoloških tekstova Ugarita iz 14.st.pr.Kr, a preko feničke mitologije. Već u *Septuaginti* u 3.st. pr.Kr. izjednačen je s kitom, iako se obično tumači kao zmaj. Čudovište se različito identificira kao krokodil (ovo naročito zagovara Samuel Bochart, *Hierozoicon, sive de animalibus S. Scripturae*, rec. E. F. C. Rosenmüller, Lipsiae 1796 (1. izd. 1663) 750 id; njega posebno zbunjuje opis ljuskvih leđa Levijatana, a kit definitivno nema ljuske, ibid.), kit, nilski konj, morska zmija. J. Stanonik 1962, 92; J. Boardman 1987, 78; J. Borsje & D. O. Cróinín 1995, 3-4; J. Borsje 1996, 30-31; R. B. Stothers 2004, 232; M. Levanat-Peričić 2010, 183; B. Rosen 2010, 143.

sivno je opisan (40:25 – 40:26). Prvo se postavlja pitanje može li se Levijatana uhvatiti udicom. A onda: može li nekom biti sluga, može li se itko s njim poigrati, može li ga se kopljem ili ostima ubiti? Čovjek pogiba od pogleda na njega i nema toga tko se može njemu suprotstaviti.

*Hrbat mu je od ljuskavih štitova,
zapečaćenih pečatom kamenim.
Jedni uz druge tako se sljubiše
da među njima ni dah ne bi prošao.
Tako su čvrsto slijepljeni zajedno:
priljubljeni, razdvojiti se ne mogu.⁷¹*

Ovaj nas opis uvodi u cijeli niz kasnijih opisa leđa kita koji miruje na površini i izgleda kao kamenito tlo. Nije Stari zavjet jedini izvor, ali je uvelike pridonio toj slici preko crkvenih otaca. Opis ide dalje na istom mjestu u Knjizi o Jobu:

*Iz nozdrva mu sukljaju dimovi
kao iz kotla što kipi na vatri.
Dah bi njegov zapalio ugljčlje,
jer mu iz ralja plamenovi suču*

....
*Crepovlje oštro ima na trbuhu
i blato njime ore ko drljačom.
Pred njim vrtlog sav ko lonac uskipi,
uspjeni more ko pomast u kotlu.*

...
*Ništa slično na zemlji ne postoji
i niti je tko tako neustrašiv.
I na najviše on s visoka gleda,
kralj je svakome, i najponosnijem.⁷²*

Opis iz Knjige o Jobu kao da je spoj opisa *Aspidochelone*, tj. kornjače-otoka i kita-otoka, gdje Levijatan-kit dobiva oklop poput kornjače. I ovo bi se moglo smatrati jednom od mogućnosti kako je kit-otok dobio ime *Aspidochelone*.

Grgur Veliki u 6.st. (*Moralia*, 33, n. 48) zube Levijatana vidi kao alegorijski opis lažnih proroka koji nagovorom uništavaju ljude, a vatra koja izlazi iz usta zvijeri otkriva prirodu ovih propovijedi i to je tamno svjetlo.⁷³ Zato nas ne čudi da se osvrtni crkvenih otaca na kitove nalaze u njihovim komentarima na Knjigu postanka iz Starog zavjeta. Levijatan je stvoren 5. dana kao vladar svih morskih životinja, kao vrhunac stvaranja

⁷¹ *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Evangelipress, Örebro (Sweden), 1977, c. Kršćanska sadašnjost, 1974.

⁷² *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Evangelipress, Örebro (Sweden), 1977, c. Kršćanska sadašnjost, 1974. O božanskoj uzvišenosti Levijatana u Knjizi o Jobu vidi M. Levanat-Peričić 2010, 182; usp. A. Zardija Kiš 1997.

⁷³ J. H. Parker, J. G. F. & J. Rivington, *Morals on the Book of Job by St. Gregory the Great*, Oxford – London, 1844. www.lectionarycentral.com/GregoryMoraliaIndex.html pristupljeno 15.1.2012. J. Poesch 1970, 46.

i mješavina straha i udivljenja, blistavih očiju.⁷⁴ Svim tim piscima bio je uzor za svako opisivanje kitova za koje su, kao Mediteranci, čuli da postoje u oceanu. Izvorno su i Levijatan i Behemot (stvoren 6. dana kao vladar svih kopnenih životinja) bili u paru i muško i žensko, ali je Bog uništio ženke jer se pobojao da će se razmnožiti i uništiti svijet. Oba čudovišta sačuvani su za pravednike na mesijanskoj gozbi na kraju vremena.⁷⁵

Babilonski Talmud još dodaje da iz Levijatanovih usta izlazi vatra kad je gladan i od nje kipi ocean; oči su mu blještave, peraje također. Levijatan ispušta nepodnošljiv smrad.⁷⁶ Ovaj je navod zanimljivo usporediti s kasnijim pričama o prijetvornom kitu koji ispušta iz usta prekrasan miris da bi u njih privukao svoj plijen. Od smrada do mirisa nije tako dalek put: u starijoj verziji smrad je izravan simbol njegova zla značaja, u kasnijoj će verziji miomiris biti simbol prijetvornosti. U kršćanskoj književnosti Levijatan postaje simbol zla, ali i primordijalnog kaosa i vode. On se izjednačava sa Sotonom⁷⁷, a preko identifikacije kita s Levijatanom i Levijatana sa Sotonom, sam kit postao je simbol Sotone, a to ćemo vidjeti kao glavnu odliku srednjovjekovnog otoka-kita, od Fiziologa i raznih bestijarija na dalje.

Iako nemamo točan smještaj Levijatana, još od starog vijeka počinje se provlačiti ideja da on boravi u Indijskom oceanu. Julijan iz Eklana (*Eclanum*, oko 380-455.g.) sastavio je *Epitome*, skraćenu verziju prijevoda komentara Psalama Teodora iz Mopsuestije. U njima stoji da Levijatan ne može boraviti u Sredozemnom moru zbog svoje veličine, već mu je samo Indijski ocean primjeren.⁷⁸ Moguće je da je na smještaj Levijatana u Indijski ocean utjecao Plinije Stariji koji divovska morska čudovišta stavlja upravo onamo (NH 9.2.5 – *ballaena, pristis*). A do njega su te predodžbe došle, naravno, iz priča o pohodu Aleksandra Makedonskog. Ista će slika čudovišta u Indijskom oceanu koje je u ratu sa suncem i koje usisava i onda ispljune goleme količine vode uzrokujući tako plimu i oseku, pojaviti u irskom srednjovjekovnom rukopisu iz ranog 12.st.⁷⁹

Physiologus, zbrika crtica o prirodnim fenomenima, koja je nastala negdje između 2. i 4.st.pos.Kr. u Aleksandriji, preuzima priču o čudovišnoj ribi koja je tako golema da

⁷⁴ I. Pardes 2007, 234.

⁷⁵ Babilonski Talmud, Baba Bathra 74b, citirano kod L. Drewer 1981, 151; usp. M. Levanat-Peričić 2010, 185. Da bi moglo biti posluženo na gozbi na kraju vremena, čudovište treba uhvatiti i pripremiti. Prema Babilonskom Talmudu arhandeo Gabrijel dobio je zadatak da uhvati Levijatana, ali to nije mogao učiniti (Baba Bathra 74b-75a) ili, u drugoj verziji, uhvatio ga je na udicu i pokušao ga je izvući na obalu, ali ga je Levijatan pri tom progutao i Bog je morao intervenirati (Alphabetot 98), citirano kod L. Drewer 1981, 152, n. 26.

⁷⁶ L. Drewer 1981, 151 n. 21.

⁷⁷ *Satan est magnus cetus*. Vidi *Thesaurus Linguae Latinae*, Lipsiae 1906-1912, s.v. cetus 3b; J. Stanonik 1960, 92; J. K. Papadopoulos & D. Rusillo 2002, 200, 214; A. Zaradija Kiš 2007, 42 id.

⁷⁸ *Leviathan ergo cum mediterranea maria capere non possunt, molis illius magnitudinem non ferentia, Indico oceano elucatus omnes angustias libere exsultat et ludenti similis huc illucque discurrit, nec propria granditate tardatus nec locis coartatus angustis...* Citirano kod J. Borsje & D. O. Cróinín 1995, 5. Dodaju i vrlo sličan tekst iz latinske glose uz Psalam 103.26 iz 8.st. – Sredozemno more (*mare Terrenum*) ne može držati Leudiana i zato boravi u Indijskom oceanu. Ibid. 4-5. Usp. J. Borsje 1996, 36.

⁷⁹ J. Borsje & D. O. Cróinín 1995.

je se zamijeni za otok. Tim anegdotama djelo daje moralno tumačenje. Grčki *Physiologus*⁸⁰ (ima dužu i kraću verziju) kaže da u moru postoji izvjesni kit, odnosno morsko čudovište (*kētos*) zvan *Aspidokhelónē*, velik kao otok. Mornari u neznanju privežu brodove za zvijer kao da je otok, bace sidra u njega i zakvače se. Upale vatre na kitu, ali kad on osjeti vrućinu, pomakne se i zaroni u dubinu potapajući sve brodove. Pokuša: ako se pouzdaš u vruga potopit će te u paklene vatre.⁸¹ Etiopski *Physiologus* ima sažetak grčkog i veli da pomorci kuhaju ribu na čudovištu *Aspadaklōni*, a to je na leđima zmije.⁸² Sirijski *Physiologus* kaže da je riba *Arschelone* divovska i poput otoka i glas joj je strašan, a ostatak teksta nalik je na grčki *Physiologus*.⁸³ Latinski metrički prijevod Fiziologa koji je sastavio izvjesni Thebaldus u 11.st. kaže da je *cetus* u moru *monstrum grande* koji izviruje izvan vode, a mornari misle da je brdo ili otok u sred oceanu. Mornari se iskrcaju, zapale vatru da skuhanu hranu i kit kad osjeti vrućinu zaroni i svi oni nastradaju.⁸⁴ Islandski *Physiologus* iz 13.st. ima živopisan opis i kaže da se jedan kit u moru zove *aspedo* i na njegovim leđima je nešto poput šume, a pomorci ga zamijene s otokom i privežu svoje lađe, pa zapale vatre. *Aspedo* osjeti vrućinu i zaroni u more sa svim pomorcima. Slijedi dalje njegova priroda kao u grčkom Fiziologu.⁸⁵

Vrlo je zanimljiv *Physiologus* u rukopisu iz Smirne, za koji je Strzygowski vjerovao da je izvorno iz 11. st, dok je sačuvana kopija bila iz vremena Paleologa iz 14. st, s time da je očito da je slike radio kopist iz 14.st.⁸⁶ Na žalost ovaj je rukopis izgorio 1921.g. u požaru Evangeličke biblioteke u Smirni. I ovaj tekst govori o kitu (naslov poglavlja je *Peri aspidokhelónē*) i kaže da ima dvije prirode. Prva mu je priroda da ispušta ugodan miris iz usta kojim privlači male ribe da ih proguta, a druga priroda je da je silno velik poput otoka.⁸⁷ I onda slijedi da mornari, ne znajući, zavežu brod za njega kao za otok i dalje sve već znamo: kit kad osjeti vrućinu zaroni i potopi brodove. Priču o kitu ilustriraju dvije minijature: uz prvu (s. 59^v) je komentar da tako Vrag zavodi heretike, a druga minijatura (s. 60^r) prikazuje drugu prirodu kita – on je kao otok.

Vidi se kit u vodi, na njemu brod i dvojica koji u kotliću na tronošcu kuhaju hranu. Vatra gori ispod kotlića. U pozadini je zeleno tlo (kaže opis rukopisa) i dva stabla između kojih ljudi kuhaju ručak. Ova je verzija Fiziologa značajna zato što je slikar htio prikazati „zelenog kita“, onog s biljem i stablima na leđima, iako toga u samom tekstu nema.⁸⁸ Budući da velika većina verzija Fiziologa ne spominje raslinje na leđima kita,

⁸⁰ Izdanje Friedrich Lauchert, *Geschichte des Physiologus*, Trübner, Strassburg, 1889, poglavlje 17.

⁸¹ Michael J. Curley, *Physiologus*, University of Texas Press, Austin, 1979, 45-46; Ch. A. Tuczay 2005, 284-285. *Physiologus* je postao tako popularan i proširen da je oko 400.g. preveden na latinski, u 5.st. pripada etiopska verzija, zatim su tu srijiska i arapska, armenska i staro-slavenska iz 10.st. i onda srednjovjekovne verzije većine europskih naroda.

⁸² J. Runeberg 1902, 355; C. Strijbosch 2000, 52.

⁸³ J. Runeberg 1902, 355 donosi Landov prijevod na latinski: *Item docet nos Physiologus: Est piscium genus quod arschelone vocatur. Hic piscis ingens est veluti insula, et vox eius terribilis et gravissima.*

⁸⁴ J. Runeberg 1902, 357. A to se isto nalazi i u dvije prozne verzije latinskog Fiziologa, izd. de Cahier, ibid. 357-358.

⁸⁵ J. Runeberg 1902, 359. A. S. Cook 1919, LXXXIII.

⁸⁶ J. Strzygowski 1899, passim; O. Demus 1976, 249.

⁸⁷ J. Strzygowski 1899, 6 id: *méga pánu hómoion nēšō.*

⁸⁸ J. Strzygowski 1899, 25; O. Demus 1976, 249-250.

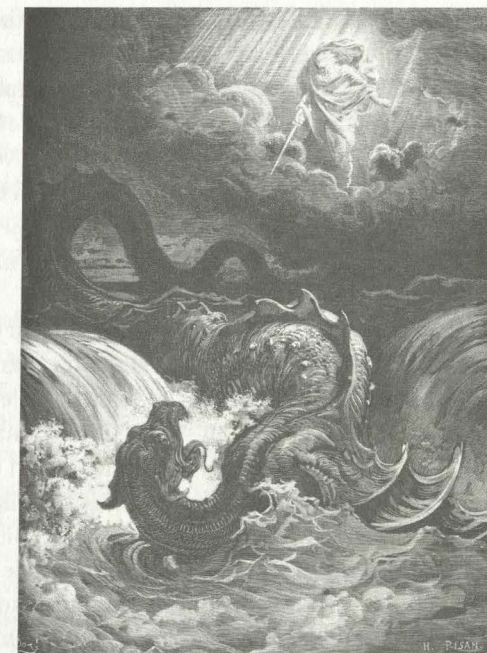


Slika 9: minijatura iz rukopisa iz Smirne, ljudi pale vatru na leđima kita, prema O. Demus 1976, Abb. 5. Walfisch.

a naročito ne grčki, postavlja se pitanje odakle autoru minijature inspiracija: je li se pozivao na neki tekst koji je on poznao, ali je nama izgubljen; ili je to kasnija odlika koju je dodao kopist?⁸⁹ Na žalost, odgovora još nema.

Ovdje kit ostavlja loš dojam, ali do vremena kršćanskih otaca nitko zapravo nije kitove smatrao zlima (ako izuzmemo mitološko čudovište Ketu). No u kršćansko je vrijeme u moralističkoj literaturi, koja se pozivala na *Physiologus*, kit postao zao, simbol vruga i nadasve, prijevare.⁹⁰ Proces se može pratiti još od svetog Jeronima koji je u prijevodu Biblije na latinski u Knjizi postanka (1:21) upotrijebio riječ *cetus* (u hrvatskom prijevodu „morske grdosije“).⁹¹ Istu riječ rabi za morsko čudovište u Knjizi o Jobu (7:12 – u hrvatskom prijevodu „neman morska“) i Izaiji (27:1), a u tim tekstovima ta su bića neprijatelji i zli i možemo pretpostaviti da je riječ *cetus* trebala značiti zlo biće.⁹² Naročito je u tekstu iz Izaije kontekst izrazito loš.⁹³

Ovdje je riječ o čudovištima, stvorenjima koja odstupaju od normalnog i remete porijekla stvari, koja donose opasnost i ugrožavaju egzistenciju, čije samo postojanje po-



Slika 10: Levijatana iz Izaijina viđenja, grafika Gustave Doré, La Sainte Bible, 1865. Prema Bibliji, s ilustracijama Gustavea Doréa, Mladinska knjiga, Ljubljana-Zagreb, 1986, 267.

⁸⁹ D. Faraci 1991, 155.

⁹⁰ J. Runeberg 1902, 354-355; A. S. Cook 1919, LXXXIV; Ch. Speroni 1958, 21; A. Waugh 1961, 363.

⁹¹ Biblija, Stari i Novi zavjet, Evangelipress, Örebro (Sweden), 1977, c. Kršćanska sadašnjost, 1974.

⁹² N. K. Kiessling 1970, 169.

⁹³ Izaija 27:1 – *U onaj dan kaznit će Jahve mačem ljutim, velikim i jakim, Levijatana, zmiju hitru Levijatana, zmiju vijugavu, i ubit će zmaja morskoga.*

Ovdje je pak *cetus* „zmaj morski“, a ostali pridjevci Levijatana su *serpentem vectem* i *serpentem tortuosum*. Biblija, Stari i Novi zavjet, Evangelipress, Örebro (Sweden), 1977, c. Kršćanska sadašnjost, 1974. Ostali termini se prevode kao „nakaza“ u vodi (Ps. 74:13), Levijatana „zmija hitra, zmija vijugava, zmaj morski“ (Izaija 27:1), „zmaj“ (Izaija 51:9), „morske grdosije“ (Postanak 1:21), „neman morska“ (Job 7:12). Ova terminološka rasprava i dalje traje, a u nju se uključuje i Rahab – usp. N. K. Kiessling 1970, 167; M. Levanat-Peričić 2010, 174, n.3, 183.

drazumijeva zlo.⁹⁴ Kršćanski tekstovi dali su fizičkim čudovištima još i dimenziju moralnog zla, povezanog sa Sotonom. To se prvenstveno odnosi na zmiju ili zmaja (*draco*), ali i na ostale stvorove koji odskaču od uobičajenog.⁹⁵

Takav zao prijeći će u Bestijarije. On će prevariti putnike, koristit će svakakve smicalice da ih privuče na sebe i onda odvuče u vodu: iz njegovih usta izlazi divan miris, koji privuče male ribe da mu uplove u usta i tako ih proguta. Zatim se prekrije pijeskom po leđima da bi privukao pomorce koji će ga zamijeniti za otok, a on će ih povući za sobom. Zaključak u Bestijarijima je: na isti način lakovjerni, koje je vrag prevario, odlaze u pakao.⁹⁶

Izidor Seviljski (560-636), enciklopedist koji je temelj gotovo svim srednjovjekovnim autorima, spominje kitove i navodi sve one karakteristike koje su poznate odavno: ime im dolazi od toga što izbacuju vodu, čak da riječ *ballena* dolazi od grčkog glagola *ballein* koji znači „bacati“.⁹⁷ Oni su nadalje nalik na planine zbog svoje veličine, a jedan takav je progutao Jonu i onda se trbuh te zvijeri uspoređuje sa samim paklom i izbavljenije iz utrobe kita kao izbavljenje iz pakla.⁹⁸ Slika kita ili morskog čudovišta kao simbola zla ovdje je vrlo jasna i dolazi nam preko Biblije i slika naslijeđenih iz Svetog pisma.

Od antike do modernog doba sačuvano je mnogo legendi o kitovima i njihovim neobičnim karakteristikama, onim dobrim koji spašavaju brodove, a i onim zlim koji napadaju brodove, pa o onim dobrim kitovima koji napadaju one zle spašavajući pri tom pomorce.⁹⁹ Kit nije uvijek ostao zao, ali je onaj najslavniji – Moby Dick – i dalje simbol zla.

Drugo nasljeđe ove literature ime je kita *Aspidochelone*, kakvo se nalazi u najvećem broju latinskih verzija Fiziologa. Obično se shvaća jednostavno kao „kit“ iako riječ ima dvostruko značenje: prvi dio – *aspis* – znači ili „štit“ ili „guja“, a drugi je dio jednostavno *khelónē*, „kornjača“. Točan prijevod nije baš jasan: je li to „kornjača kao guja“ (s aluzijom na kornjačinu glavu koja nalikuje zmiji) ili „kornjača sa štitom, s oklopom poput štita“? Koliko nam je danas poznato, Opijan je bio prvi koji je spojio te dvije riječi (Oppian, *Haliutica*, 1.397) u frazi *aspidóessa khelónē*, također nejasnog prijevoda. Opet ne znamo kako prevesti pridjev: „sa štitom“ ili „poput guje“?¹⁰⁰

U nekim verzijama ime je iskrivljeno do neprepoznatljivosti: latinski *Physiologus* (de Cahier tekst B): *De Aspedocalone*; (de Cahier tekst C): *De Ceto Magno, Aspidohe-*

⁹⁴ J. Borsje 1996, 7.

⁹⁵ N. K. Kiessling 1970, passim; C. Lecouteux 1982, 701 id; J. Borsje 1996, 11.

⁹⁶ J. Runeberg 1902, 383-384; A. Waugh 1961, 363; R. French 1994, 285.

⁹⁷ Etymologiae 12.6.7: *Ballenae autem sunt immensae magnitudinis bestiae, ab emittendo et fumendo aquas vocatae; ceteris enim bestiis maris alitus iaciunt undas. Ballein enim Graece emittere dicitur. Izdanje: Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originum Libri XX, ed. W. M. Lindsay, Clarendon Press, Oxford, 1911. Usp. J. Borsje 1996, 33.*

⁹⁸ Isid. Etym. 12.6.8: *Cete dicta to ketos kai ta kete, hoc est ob immanitatem. Sunt enim ingentia genera beluarum et aequalia montium corpora; qualis cetus excepit Ionam, cuius alvus tantae magnitudinis fuit ut instar obtineret inferni, dicente Propheta (2.3): „Exaudivit me de ventre inferni“.*

⁹⁹ Vidi F. S. Bassett 1885, 233-234.

¹⁰⁰ A. S. Cook 1919, LXXV, LXXXI; F. McCulloch 1956, 100; K. Steel & P. McCracken 2011, 88.

lunes;¹⁰¹ ali latinski tekst iz Leipziga ima *fastilon*, u staroengleskoj verziji je *fastitocalon*¹⁰², u islandskoj verziji je *aspedo*, u sirijskoj (ed. Land) je *aschelone* i (ed. Tychsen, *Physiologus Syrus* p. 161) *espes*, u etiopskoj verziji (ed. Hommel, p. 100) je *Aspadaklóni*.¹⁰³ Druga skupina imena ovog kita potječe iz posebnog izvora. Pierre de Beauvais u svom Bestijariju donosi ime otoka-kita kao *Lacovie*, a jedan francuski rukopis ima *La coine*. Moguće je da je to korumpirano ime kita iz legende o sv. Brendanu. *Navigatio sancti Brendani abbatis* kita zove *Iasconius*, a Benedeitova starofrancuska verzija Brendanovog putovanja zove ga *Jacoines*. Glosa kaže da ime dolazi od irske riječi *iasc* koja znači „riba“.¹⁰⁴

Cijela ova rasprava vodi prema jednom pitanju: kako je kit postao kornjača ili kako je kornjača postala kit? Jesu li latinski prevoditelji grčkog Fiziologa krivo shvatili grčku riječ *ketos*? Naime, u grčkim se tekstovima *Aspidokhelone* zove *ketos* što u grčkom označava bilo koju veliku morsku životinju, no u latinskom *cetus* ima uže značenje „kit“, pa je tako u latinskoj verziji *Aspidohelon* postao *cetus*=kit. S druge strane imamo izvore o divovskim kornjačama koje se ponašaju baš kao otok-kit i koje su tako velike da ih se može zamijeniti za otok. Pseudo-Eustatije govori o čudovišnim kornjačama koje plutaju na moru i potonu kad ih ugrije sunce.¹⁰⁵ Sjetimo se i svetog Jeronima koji govori o kornjači. Armenski *Physiologus* (poglavlje XIX.) opisuje kornjaču sa štitom (ili oklopom) koja nalikuje zmaju ili kitu. Drži se pješčanih područja i njezini su krikovi strašni.¹⁰⁶

Dobar dio tradicije koja je nastajala kroz *Physiologus* i onda Bestijarije, vidi se i u legendi o sv. Brendanu, irskom svecu koji je bio silno popularan u Europi u srednjem vijeku. O njemu je mnogo toga rečeno i svaki dio legende pomno je obrađen, stvoren je cijeli niz različitih tumačenja, od analize stvarne geografije Atlantskog oceana, kako se vidi u priči, pa do inicijatičkih putovanja i prividenja.¹⁰⁷

Sveti Brendan rođen je oko 485.g, a umro je između 570. i 583.g. u Irskoj. Koliko je bio cijenjen govori i to da je poznato sto dvadeset i pet latinskih rukopisa njegovog životopisa¹⁰⁸ i plovidbe (*Navigatio sancti Brendani abbatis*), a najstariji potječe iz 10.st.¹⁰⁹

¹⁰¹ Rukopis C iz 8.st. ne donosi nikakav opis, rukopis B iz Berna ima tekst o ribi koja nosi na leđima pijesak kao da je morska obala: *habens super corium suum tamquam sabulones sicut juxta littora maris*. Citirano kod A. S. Cook 1894, 65.

¹⁰² *Exeter Book, The Whale*, transl. James Hall Pitman, Yale University Press, New Haven, London & Oxford University Press, 1821, 12-21.

¹⁰³ Svi su tekstovi citirani kod A. S. Cook 1919, LXXXIII.

¹⁰⁴ A. S. Cook 1894, 65; F. McCulloch 1956, 100-101.

¹⁰⁵ Migne, *Patrologia Graeca* vol. 18, 724, citirano kod A. S. Cook 1919, LXXIX. Na ovom mjestu Cook citira Aristotela (Hist. animal. 8.4) i Plinija (NH 9.10) koji govore o kornjačama koje plutaju na vodi i onda im se osuši oklop pa ne mogu lako zaroniti i tako postanu plijen ribarima.

¹⁰⁶ J. Runeberg 1902, 355.

¹⁰⁷ S. Mac Mathúna 2000, 171; D. A. Vinson 2000, 6-7, n. 26; F. H. M. Le Saux 2008-09, 116.

¹⁰⁸ Izvorni životopis – *Vita Brendani* – mogao je biti sastavljen već krajem 8.st. i takav izvor mogao je utjecati na priče koje se pojavljuju u životu sv. Maloa, a mogao je utjecati i na *Navigatio* zajedno s bogatom oralnom tradicijom. S. Mac Mathúna 2006, 146.

¹⁰⁹ Izdanje: *Plovidba svetoga Brendana opata*, na hrvatski preveo i predgovor napisao Vinko Grubišić, Naklada E. Čič, Zagreb, 2004, 9. Nedavno je predloženo da se *Navigatio* treba datirati ne kasnije od posljednje četvrtine 8.st, uz one starije datacije u 9. ili 10.st. J. Borsje 1996, 14, n. 31.

S time da se životopisi i *Navigatio* ne slažu u svim detaljima, pa tako neki nemaju epizodu s otokom-kitom. Tako *Prvi irski životopis* kaže da je Brendan proveo na moru pet godina i ispušta neke dijelove priče koji su poznati iz ostalih izvora, dok je *Drugi irski životopis* bliži verziji koju nalazimo u *Navigatio*. Do danas nije riješeno je li *Navigatio* preuzeo priču o kitu iz *Irskog životopisa* ili je bilo obrnuto.¹¹⁰

Proslavila ga je plovidba: otišao je zajedno sa svojim drugovima na more tražiti Obećanu zemlju svetaca (*Terra repromissionis sanctorum*), ostali su na moru sedam godina i nakon što su našli Obećanu zemlju, vratili su se u Irsku. Nećemo ulaziti u detalje *Plovidbe svetoga Brendana opata*, samo ćemo se osvrnuti na ono što nas ovdje posebno zanima – a to je otok-kit. Otplovili su na zapad od Irske i nakon plovidbe stigli su prvo do stjenovitog otoka gdje su našli hranu i gdje ih je posjetio Sotona, potom su došli do otoka ovaca, gdje su održali misu na uskršnju subotu, ali im je jedan čovjek rekao da će Uskrs proslaviti na onom otoku koji se vidi odavde¹¹¹.

Došli su do tog otoka i iskricali su se svi osim Brendana koji je ostao u brodu. Otok je bio kamenit, bez trave, samo je rasla rijetka šuma, ali na obali nije bilo nikakvog pijeska.

Kad je sam Sveti Brendan pjevao misu na brodu, braća su donosila sirova mesa s broda da ga zasole, a ujedno i ribe što su je donijeli sa sobom s drugog otoka. Kad su to učinili postavili su kotao na vatru. Međutim, kad su stavljali drva na vatru i kad je kotao počeo vrijeti, taj se otok otpočne kretati kao val. Braća su trčala na brod moleći zaštitu svetog oca. Sve ih je pojedinačno rukom uvukao u brod. Ostavivši iza sebe sve što su imali na tom otoku, otpočeli su plovidbu. Onaj otok je otplovio daleko na oceanu. A zapaljena se vatra mogla vidjeti dalje od dviju milja. Sveti Brendan je rekao braći



Slika 11: sv. Brendan i kit koji grize svoj rep, minijatura iz Codex de Saint Brendan, Handschrift Cod. Pal. Germ. 60, Universitätsbibliothek Heidelberg. Prema A. Geistdoerfer, J. Ivanoff & I. Leblie eds. *Imagi-mer*, Paris, 2002, fig. 3, nakon str. 155. Isto <http://4.bp.blogspot.com> pristupljeno 21.12.2011.

¹¹⁰ *First Irish Life, Second Irish Life*: S. Mac Mathúna 2000, 172; S. Mac Mathúna 2006, passim.

¹¹¹ W. H. Babcock 1919, 38-39; C. Strijbosch 2000, 50-51.

„...To gdje smo bili nije otok nego riba, koja je bila prije svih životinja koje žive u oceanu. Ona uvijek nastoji spojiti rep s glavom, a ne može to zbog svoje duljine. Ona se zove Jaskonije“.¹¹²

Poslije su (u 15. poglavlju) doznali da će dogodine ponovo uskrsno bdijenje provesti na Jaskonijevim leđima, a riba ih je dobrohotno primala i nije im nanijela zla.¹¹³ Kad su ponovo došli našli su svoj kotlić na istom mjestu gdje su ga lani ostavili. Nakon proslave Uskrsa otišli su do „Ptičjeg raja“, a jedna od ptica kaže Brendanu da će slaviti Uskrs svake godine na leđima čudovišta (*in dorso beluae*). Njihov treći susret s Jaskonijem (27. poglavlje) opet je na Veliku subotu: našli su ribu na uobičajenom mjestu, održali su misu, a nakon toga Jaskonije je krenuo i ponio ih je sa sobom.¹¹⁴ Oni su prestrašeni, ali Brendan nije. Na kraju ih je donio do Otoka ptica gdje su ostali do Duhova.

Navigatio kaže da je to drevna riba iz vremena Postanka, koja je stvorena prije svih drugih morskih stvorenja, a mi bismo dodali: baš kao Levijatan u Starom zavjetu. Clara Strijbosch (2000, 51, 140) lijepo je primijetila kako se epizoda razvija kroz tekst *Navigatio*: pri prvom susretu Jaskonije je pobjegao čim je osjetio vatru na leđima, u drugom susretu bio je miran i podložan po Božjoj volji, a treći put ih je već čekao spreman da ih odnese do „Ptičjeg raja“. Njihov prvi susret nalik je na priču raširenu u svim izvorima, njihovi idući susreti varijanta su priče poput ribe kao prijevoza preko mora. Upravo ovakvi tekstovi, kao i životi svetaca koje ćemo još vidjeti, upućuju nas da je možda postojala vrlo rana priča o sv. Brendanu prema kojoj je Brendan zapravo putovao na leđima kita. U *Plovidbi sv. Brendana* izgleda kao da je kit gotovo uvijek na istom mjestu, blizu Otoka ovaca, jedino ih prilikom zadnjeg susreta u sedmoj godini nosi do „Ptičjeg raja“. U *Životopisu* se kit kreće okolo i pojavljuje se kad god je potreban.¹¹⁵ Razlika je između *Životopisa* i *Plovidbe* i u tome da je u *Životopisu* sam Bog poslao kita Brendanu i njegovima da provedu Uskrs i održe misu na čvrstom „tlu“ na sred mora. Odavde na dalje održavanje mise na čvrstom tlu dok su putnici na moru postat će opsesija svetaca pomoraca poput sv. Maloa, sve do novog doba. Možda je riječ o teološkim razlozima koji brane održavanje mise na vodi jer ljuljanje može zatresti kalež.¹¹⁶

¹¹² *Cum sanctus Brendanus et ipse cantasset – missam – in naui, ceperunt fratres carens crudas portare foras de naui ut condirent sale – illas –, et etiam prices quos secum tulerunt de alia insula. Cum hoc fecissent, posuerunt cacabum super ignem. Cum autem ministrarent lignis ignem et feruere cepisset cacabus, cepit illa insula se mouere sicut unda. Fratres uero ceperunt currere ad nauim, deprecantes patrocinium sancti patris. At ille singulos per manus trahebat intus. Relictisque omnibus que portabant in illa insula, ceperunt nauigare. Porro illa insula ferebatur in oceanum. Potuit autem ignis ardens uideri super duo miliaria. Sanctus Brendanus narrauit fratribus quid hoc esset, dicens: „...Insula non est, ubi fuimus, sed piscis, prior omnium natancium in oceano. Querit semper ut suam caudam simul iungat capiti, et ono potest pre longitudine. Qui habet nomen Jaskonius“.* *Navigatio sancti Brendani abbatis*, X. - *Plovidba svetoga Brendana opata*, pog. X, latinski tekst i hrvatski prijevod: preveo Vinko Grubišić, 2004, 45. Latinski tekst vidi i kod J. Runeberg 1902, 352.

¹¹³ U indeksu folklornih motiva Stitha Thompsona nalazimo motiv kita koji pomaže redovnicima na moru (B 256.12), koji žuri natrag da bi redovnici mogli pristati i proslaviti Uskrs (B 256.10, S. Thomposn vol. 5, 1957, 475), to je kit za koji se misli da je otok (J 1761.1).

¹¹⁴ Kit kao prijevozno sredstvo u indeksu motiva Stitha Thompsona nalazi pod oznakom *R 245.

¹¹⁵ S. Mac Mathúna 2000, 172.

¹¹⁶ S. Mac Mathúna 2000, 168-169. Druga je karakteristika veza između pojavljivanja ribe i Uskrsa u životima svetaca. Jedan je prijedlog da se Jaskonije, morsko čudovište koje se pojavljuje samo tijekom Uskrsa, može tumačiti kao kršćanski

Njemačka verzija¹¹⁷ kaže da je na ribi rasla šuma i da je riba bila stara bar 4000 godina. Ovaj put se riba uznemirila i krenula svojim putem kad su htjeli posjeći jedno drvo da zapale vatru.

Cijeli niz čuda nalazi se u verziji putovanja svetog Brendana koju je sastavio Benedeit između 1106. i 1121.g.¹¹⁸ Prva *peissun* koju susreću je *Jacoines* (stih 837). Naišli su naime na jedan otok i redovnici se iskrcaju, ali Brendan nije jer je shvatio pravu prirodu otoka. I u ovoj verziji zapalili su vatricu na otoku, a otok se dao u bijeg. Brendan im je naredio da skoče u more i doplivaju do broda i pri tom je objasnio da to nije otok nego životinja. Na ovom mjestu Benedeit nije imenovao životinju. Imenovat će je tek kasnije, u drugom susretu. Kit je bio tako dobar da su dogodine na kitu pronašli svoj kotao koji su lani izgubili. Ovdje će reći da je ribi ime *li jacoines*.¹¹⁹ Ovaj drugi put osjećali su se sigurni i znali su da mogu ostati na ribi i tako su cijele noći do jutra bdjeli i proslavili Uskrs. I u ovom se djelu kaže da je Bog stvorio to stvorenje prije bilo koje druge životinje u moru (stihovi 477-478), kao i u drugim izvorima koji Jaskonija povezuju s biblijskim Stvaranjem. Druga poruka koja se ovdje izrijeком daje je Brendanova: „Bog vas je htio dovesti ovamo jer vam je želio dati najjasniju moguću lekciju: što više vidite ovih čuda, čvršće ćete vjerovati u njega!“ (472-476).¹²⁰ U jednoj verziji sv. Brendan je na kitu sagradio i kapelu.¹²¹

Srednjovjekovna nizozemska verzija pripovijeda da su Brendani njegovi stigli do šume ili šumovite obale koja je rasla na leđima ribe koja se mnogo godina hranila na jednom mjestu gdje rijeka istječe u more. Ušli su u šumu i počeli su sjeći drva da skuhađu svoje jelo, ali se šuma zatresla i nestala pod vodom. Putnici su jedva stigli do svog broda, a Brendan je rekao da je to bila riba koja je povukla šumu pod vodu i da mora da je bila silno stara kad je sva ta šuma dospjela izrasti na njezinim leđima.¹²²

U jednoj srednjovjekovnoj irskoj pjesmi, vjerojatno iz 11.st. i pripisanoj Cuimmínu iz Conderea, kaže se da je sv. Brendan (Brenainn) živio sedam godina na leđima kita,

simbol smrti koja prethodi uskrsnuću; vidi D. A. Bray 2000, 183-184. U ovim pričama Uskrs je tako vrlo važna točka, pa je svojedobno de Goeje iznio i jednu neizravnu vezu između epizoda u *Plovidbi* i uskrsnje tradicije na istoku. On je usporedio čudo koje su Brendan i njegovi vidjeli na otoku sv. Ailbea kad svijeću na oltaru pali strijelja koja je doletjela kroz prozor, a isto tako se svijeće gase na čudesan način. Slično se čudo svake godine odvijalo tijekom uskrsnjeg bdijenja u crkvi sv. Groba u Jeruzalemu kad bi svjetlo s neba palilo svjetiljke. Izvori to opisuju već od 870.g. a nama je obavijest prenio i Raoul Glaber (knjiga 4, poglavlje 6) kako je Odolrik, biskup Orleana vidio čudo svojim očima oko 1025.g. O istom čudu govore i arapski pisci. Vidi M. J. de Goeje 1893, 55-56. Još jedna veza između Uskrsa i Jaskonija iznesena je na temelju činjenice da jedan od rukopisa *Vita Brendani* ribu zove *Casconius*. Stoga se smatralo da je to starije i važnije ime i da bi moglo biti izvorno ime, porijeklom od irske riječi *cásc* (= Uskrs), što bi zapravo značilo „Uskrsnja riba“ ili „Uskrsnje čudovište“. Citirano kod J. Borsje 1996, 125, n. 312.

¹¹⁷ *Von sente Brandan*, ed. Schröder II, 165 id. Citirano kod J. Runeberg 1902, 360.

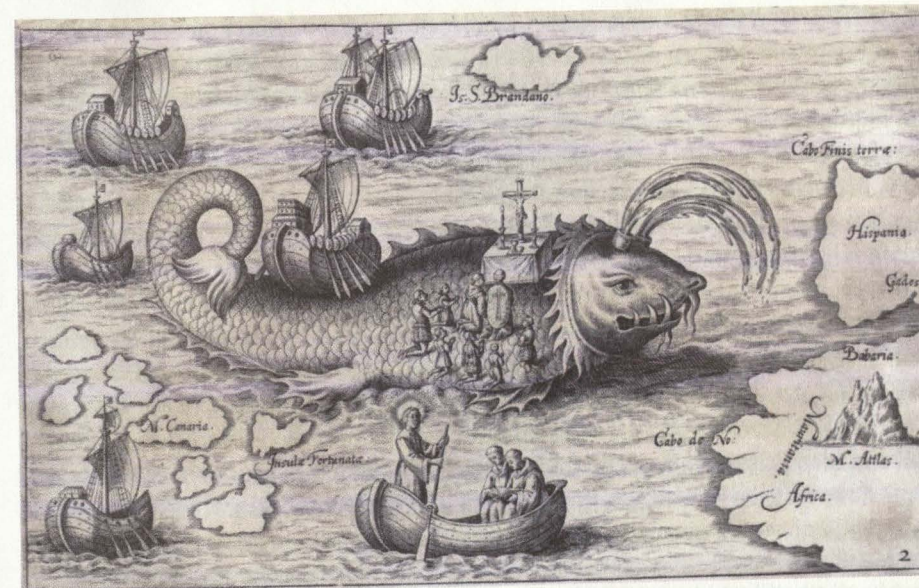
¹¹⁸ Benedeit je bio činovnik u službi Henrika I. kralja Engleske i njegova starofrancuska verzija sačuvana je u 6 rukopisa koji datiraju od 12. do 14.st. Vidi F. H. M. Le Saux 2008-09, 115.

¹¹⁹ Od rukopisa Benedeitovog teksta samo jedan, MS A, ima čitanje *jacoines*, dok npr. MS D ima *li peisuns*, a MS E daje *la balaine*. G. S. Burgess 2006, 14, n. 12. Ovaj posljednji navod mogao bi biti doprinos raspravi je li legenda govorila baš o kitu, ili o nekom morskome čudovištu ribolikog izgleda. *La balaine* je definitivno kit, a ne nedefinirano morskoe čudovište poput Kete, iako i Benedeit za otok kaže i *la beste* (stih 880).

¹²⁰ Citirano kod G. S. Burgess 2006, 29-30.

¹²¹ J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 211.

¹²² To je šesta epizoda ove verzije: C. Strijbosch 2000, 49-50.



Slika 12: Brendan drži uskrsnju misu na leđima kita, prema Honorius Philoponus, *Nova typis transacta navigatio novi orbis Indiae occidentalis...*, 1621. Bibliothèque Nationale de France, Réserve des livres rares, Rés. Fol. P-29 Alpha. http://expositions.bnf.fr/lamer/pedago/pdf/fiche_monstre.pdf pristupljeno 4.11.2012.

zato što je volio mučiti tijelo prema preporukama sinoda i kongregacije, što je bilo teško okajanje grijeha.¹²³

O Brendanovoj proslavi Uskrsa na leđima kita govori i *Život sv. Maloa*. Malo (poznat i kao Machutus, Machu (genitiv Machutis), Maclovius, Machloous) slavni je svetac iz Bretagne koji je po svoj prilici živio u kasnom 6. ili ranom 7.st. Rođen je u Walesu i bio je učenik sv. Brendana, putovao je s njim, a onda je došao na Île d'Aron da bude pustinjač (to je danas grad Saint-Malo i nije više otok). Postao je biskup Aleta, a onda je otišao u Akvitaniju u Saintes, gdje je i umro. Upravo se zbog tih različitih verzija imena i njegovih djela u Bretagni i Akvitaniji mislilo da su se dva različita sveca – Maclovius iz Bretagne i Machutus iz Saintesa – stopili u jedan lik. Bretonska tradicija pak definitivno uzima da je to jedan svetac, ali veliki putnik.¹²⁴ Sačuvano je pet verzija njegovog života, od kojih su za nas važne tri. Najpoznatiji je *Život sv. Maloa* (*Vita Machutis*) koji je sastavio Bili, đakon u Aletu, između 866. i 872.g; zatim anonimni *Život sv. Maloa* (kratka verzija), vjerojatno iz druge polovice 9.st; pa anonimni *Život sv. Maloa* (duga verzija) iz prve polovice 10.st; napokon *Vita S. Maclovii*, čiji je autor

¹²³ Pjesma *Cumin Coindre* (*Cumin Coindre, Cúimne of Connor*), citirano kod M. J. de Goeje 1893, 51; J. Runeberg 1902, 365; C. Strijbosch 2000, 140; S. Mac Mathúna 2006, 150. U indeksu folklornih motiva Stitha Thompsona (vol. 5, 1957, 475) motiv asketa koji živi na leđima kita nosi oznaku V 462.10.

¹²⁴ J. M. H. Smith 1990, 331, n. 97.

Siegebert de Gembloux s kraja 11.st.¹²⁵ Dodirne točke između Brendana i Maloa brojne su i dobro su i obilno obrađene u literaturi. Sv. Brendan je opat, učitelj i suputnik sv. Maloa i s obzirom na datiranje rukopisa sa životopisom sv. Maloa, proizlazi da su oni najranija potvrda legende o sv. Brendanu, iako bi kronološki legenda o sv. Malou i *Navigatio sancti Brendani* morali biti mlađi od pretpostavljenog izvornog „Života sv. Brendana“. Oba sveca imaju zajedničku i jednu poznatu nam epizodu – proslavu Uskrsa na leđima divovske ribe. Ta epizoda vjerojatno se nalazila u prvotnom *Vita Brendani* i ušla je odatle u *Život sv. Maloa*.¹²⁶

Bili pripovijeda da je Machutus krenuo u potragu za otokom Yma na poticaj sv. Brendana. Sedam godina za redom oni su isplovljavali i Uskrs su provodili na moru, a onda su se vraćali kući.¹²⁷ Nisu uspijevali naći otok. Na uskrsnje jutro sedme godine došli su do otoka na kojem će Machutus održati misu. I baš kad je na red došao *Agnus Dei*, otok se počeo micati i svi su uskliknuli: „Brendane, evo ćemo svi biti proždereani!“ Brendan je isto mislio da ih Sotona želi dokrajčiti. No Machutus je rekao drugovima da se vrate na brod, a sam je ostao na kitu da bi dovršio misu. Kit je pokorno bio miran pod njegovim nogama. Onda se i sam ukrcao na brod, a kit ih je pratio još cijeli dan štiteći brod od valova da se sretno vrate kući.¹²⁸ Po onome što kaže Bili, oni su do kita došli oko izlaska sunca u nedjelju na Uskrs, proslavili su misu oko *terce* (oko 9 sati) i ostali su do *terce* na uskrsnji ponedjeljak. A to je pak vrlo slično *Irskom životu sv. Brendana*, dok *Navigatio* boravak Brendana i njegovih na kitu stavlja od večeri na Veliku subotu do *sexe* (oko podneva) na Uskrs.¹²⁹ Ferdinand Lot je pretpostavio da to mora biti Bilijeva zabuna u tumačenju izvora koji su mu bili na raspolaganju i mislio je da je vjerojatnije da je drugi pohod trajao sedam godina i Machutus i društvo bili su prisiljeni provoditi Uskrs na moru, nego da su sedam godina za redom isplovljavali prije Uskrsa, a onda po moru tražili gdje će proslaviti misu.¹³⁰

¹²⁵ Izdanje: *Vie inédite de saint Malo écrite au IX^e siècle par Bili, publiée avec notes et prolegomènes par le R. P. Fr. Plaine. Autre vie de saint Malo écrite aux IX^e siècle par un anonyme, publiée avec notes et observations par Arthur de la Borderie, Librairie Bretonne de J. Plihon, Rennes, 1884.* Faksimil izdanja može se naći na <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt-6k65121n/f1.image> pristupljeno 17.11.2012. (Bibliothèque Nationale de France). Usp. J. Runeberg 1902, 364-365; J. Dunn 1921, 448; J. M. H. Smith 1990, 331 id; C. Strijbosch 2000, 137.

¹²⁶ M. J. de Goeje 1893, 70; F. Lot 1907, 41, n.1; C. Strijbosch 2000, 138-139.

¹²⁷ *Vita Machutis*, caput XVI... *navigantes atque ad patriam revertentes, septem Paschae supra mare fuerunt.* Plaine & de la Borderie, 1884, 182. Usp. M. J. de Goeje 1893, 68-69.

¹²⁸ Caput XXVI. *De celebratione missae in die Pascae (Paschae) super cetum.*

...*Sed illo causante locum oportunitum non esse, ecce insula modica apparuit, ad quam properantes perrexerunt, et in illam anchoram ponentes descendentesque, S. Machu missam canenete, celebraverunt; et ut ad Agnus Dei ventum est, ecce locus ubi missa celebrabatur commotus est, et tunc omnes missam audientes, trementes, una voce dicunt: "O Brendane, ecce nos omnes deglutimur." Tunc magister ait: "O S. Machu, ecce dusmus (sic) se transfiguravit ut multos in interitum ducat." Tunc intrepide S. Machu dixit: "O magister, nonne alii, me audiente, quod quondam Jonae prophete nolenti ad Ninivem pergere, Domino volente, cetus vitale sepulcrum fuit, praedicasti? Ecce simili modo nobis in auxilium hic a Deo praeparatus est." Tunc precipiens ut omnes in navem pergerent, missam complecit et ille cum fiducia, ceto se sub pedes ejus humiliter prebente, post illos navem perrexit. Et exinde ut illi narraverunt, ipse (cetus) usque ad crastini diei horam tertiam inter illos et fluctus maris se prebuit.* Plaine & de la Borderie, 1884, 188. Napomena: *dusmus* označava Sotonu ili nekog demona. Usp. M. J. de Goeje 1893, 68-69.

¹²⁹ S. Mac Mathúna 2000, 173.

¹³⁰ F. Lot 1907, 57.

Drugi životopis sv. Mahuta¹³¹ kaže da je Machlouus odlučio posjetiti otok Yma. Sv. Brendan dao mu je brod u koji je ukrcao 95 ljudi. Oni lutaju dugo po otocima, npr. po Orkadima i drugim sjevernim otocima i vraćaju se u domovinu. I u ovom životopisu održana je misa na leđima kita, samo s kićenijim detaljima nego kod Bilija. Zatekli su se na Uskrsnju nedjelju na otvorenom moru i gledaju posvuda ne bi li našli otok da proslave misu. Tada se pojavi ono što je izgledalo kao otok i oni se iskrcaju. Sv. Malo drži misu, ali se tijekom nedjeljne molitve otok počne micati – bilo je to neizmerno čudovište kit. Svi su prestravljeni. Svetac moli da se ovog Levijatana umiri. Na kraju molitve čudovište postane mirno kao kamen i Malo se pridružuje ostalima na brodu.¹³²

U ovim pričama ima jedna zanimljivost, a to je liturgija održana na leđima kita. Već je Duchesne zaključio da to nije galska liturgija iz vremena Merovinga već rimska u kojoj *Agnus Dei* dolazi nakon *Pater*. U rimsku misu to je uvedeno za pape Sergija (687-701), a u Francusku dolazi za Karla Velikog i tek postepeno postaje prihvaćeno. Obično se uzima kao element za datiranje ovih životopisa.¹³³ Nekako je uvriježeno mišljenje da je Bili loš i nikakav pisac i da njegov životopis sv. Maloa uzima iz drugih izvora cijele epizode. Ono što sigurno možemo reći je da je *Physiologus* imao znatnog utjecaja. I u *Životu sv. Maloa* i u Fiziologu kit je lik Sotone, a Bili ga zove *dusmus* koji se *transfiguravit*. Isto kaže i *Physiologus: figuram habens diaboli*.¹³⁴ Ali ima i razlika: naime i ovaj kit, kao i Jaskonije, umilno je Božje stvorenje koje je pomoglo redovnicima i svecu da dostojno proslave Uskrs, ali oni su se isprva prestrašili da bi to mogao biti Sotona iz Fiziologa koji će ih proždrijeti i ponijeti sa sobom u vatre paklene. Kao da je ovaj kit ili morsko čudovište doplivao iz jedne druge tradicije, one koja je stvorila Jaskonija, a na trenutak je postojala zabuna da je iz tradicije Fiziologa i bestijarija. U strahu se citiraju i Jonina sudbina i strašni Levijatan, ali na kraju – on je miran kao kamen, on je dopustio da se proslavi Gospodinovo uskrsnuće i on ih je dopratio da ih zaštiti od valova. Ovaj je div vrlo različit od paralelne tradicije, ali vrlo sličan Jaskoniju iz legende o sv. Brendanu. Osim toga, životopisi sv. Maloa pokazuju da je legenda o sv. Brendanu bila vrlo rano poznata i omiljena u Europi.

¹³¹ Arthur de la Borderie u izdanju Plaine & de la Borderie, 1884, 139 id.

¹³² *Vita anonyma longior*, Caput XIII. [De celebratione missae super cetum].

...*Quod cum ab omnibus studiose fieret, ecce modica in profundo quasiapparet insula. Ad quam cum accessissent et applicuissent, sanctum postulaverunt Machutem ibi celebrare missam. Illo igitur assensum prebente, coeperunt fratres psallere, perventumque est missali ordine ad dominicam orationem et ad locum ubi dicitur Agnus Dei tollere peccata mundi: cum subito, horrendum relatu, tota ille quae videbatur rupes commota (erant autem cete infinite magna) a loco visa est moveri, ita ut omnes Leviathan in eam transfigurasse formam dicerent. Tunc, exterritis omnibus seque jam deglutiri conclamantibus, vir Dei robustus pectore fidens in Domino, completa missa, exanimem confortavit multitudinem atque ad memoriam ipsam Jonam vatem reduxit, cui cetus tres dies et noctes vitale sepulcrum prebuit. Quo finito breviter, ut res exigebat, sermone diffugentibus ad navem cunctis, sanctus Machutes ibidem prostravit se in oracione ad Dominum Ihesum Christum... Qua completa oracione, mirabile dictu, cetus ipse ceu lapis sic factus est immobilis, dum sanctus intrepido gressu in navem post omnes descenderet...* Plaine & de la Borderie, 1884, 280-281. Usp. M. J. de Goeje 1893, 69; F. Lot 1907, § 13; S. Mac Mathúna 2000, 172-173; C. Strijbosch 2000, 139

¹³³ L. Duchesne 1890, 3 id; F. Lot 1907, 39-40.

¹³⁴ F. Lot 1907, 40-41; S. MacMathúna 2000, 171.

U životopisu sv. Davida¹³⁵ opisuje se događaj pripisan sv. Brendanu. Naime, sv. Bairre (St. Barri, S. Barrius) vraća se iz Rima i posjećuje sv. Davida i, da bi došao kući, zamoli ga da mu posudi konja. David mu da konja i blagoslovi ga, a Bairre s konjem ujaše u more na obali Walesa i krene prema Irskoj. Putem sretne sv. Brendana koji je vodio lijep život na ledima morskog čudovišta (...*Sanctus Brendanus super marinum cetum miram ducebat vitam*¹³⁶). No, Brendan se isto tako zapanjio videći nekoga da jaše morem i rekao je: „Bog je čudesan u svojim svecima.’ Konjanik je prišao bliže gdje je on bio tako da su mogli razmijeniti pozdrave. Kad su pozdravili jedan drugoga Brendan je pitao gdje je bio, odakle dolazi i kako to da jaše preko mora... Bairre je rekao da mu je konja dao David... Brendan na to kaže da bi trebao otići posjetiti Davida.¹³⁷ Očito je da je konj koji jezdi preko valova u ovu priču došao iz mitologije – to je konj boga mora, kakav nam je poznat u grčkoj mitologiji kao Posejdonov konj¹³⁸, a u Irskoj kao konj boga mora Manannána. Ovaj bog redovito jaše na „morskom konju“ i najčešće ga se može sresti u vodama između Walesa i Irske. On se smatra gospodarom otoka Man, a to je upravo mjesto na kojem se odvija susret Bairrea i Brendana. Lako je moguće da se ovdje radi o lokalnoj poganskoj tradiciji koja je jednostavno dobila novo kršćansko ruho¹³⁹. Čuda iz života irskih svetaca dobrim dijelom predstavljaju strukture iz poganske mitologije koje su jednostavno prenesene u kršćansko okruženje, ali su ostale prepoznatljivi obrasci koji se ne pojavljuju samo u Irskoj, nego širom Europe i Sredozemlja, s vezama dalje prema istoku.

Ovim svecima koji imaju veze s kitovima možemo pridružiti još jednog. To je sv. Guénolé (Uniualeus), osnivač samostana Landevennec u Bretagni. Opat Gourdisten iz Landevenneca (Finistère) između 857. i 884. sastavio je životopis svog patrona.¹⁴⁰ Sveti je Guénolé imao noću viziju irskog sveca Brendana i u toj viziji doznao je sve što treba činiti. Tako je uzeo jedanaestoricu braće i otputio se prema otoku Teopepigiji. Put je bio čudesan jer ga je prešao na kitu preko dubokog mora i na kraju je stigao do svog cilja, do otoka obraslog šumom, ali koji je bio bez vode, ali je svetac učinio da potekne voda iz stijene.¹⁴¹

¹³⁵ Vita S. Davidis napisan je u Walesu oko 1090-1095.g. C. Strijbosch 2000, 140.

¹³⁶ Izdanje: A. W. Wade-Evans, *Life of St. David*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1923, 19-20, ch. 40, Vita St. Davidis citiran i kod M. J. De Goeje 1893, 51; A. C. L. Brown 1901, 340; J. Runeberg 1902, 365 i J. Dunn 1921, 412.

¹³⁷ A. W. Wade-Evans 1923, 20.

¹³⁸ Vidi M. Savi-Lopez 1894, 283 id; M. Milićević Bradač 2003.

¹³⁹ A. C. L. Brown 1901, 341- navodi da je moguće da je Bairre izvorno morao biti predočen kao da jaše na nekoj vrsti ribe iza koje treba čitati tog „morskog konja“; A. C. L. Brown 1916, 393; G. Vincent 1982, 19. J. Stanonik 1962, 85-86 predlaže da se ovdje može nazrijeti keltskog boga Brana, a etimologija njegovog imena možda upućuje na izvorno božanstvo u liku kita. Bran je ili bio divovsko biće ili se uspoređuje s morskim divom. Kasnije postaje svetac koji je služio misu na ledima kita.

¹⁴⁰ Izdanje: R. Fawtier, Une rédaction inédite de la vie de saint Guénolé, Mélanges d'archéologie et d'histoire 32, 1912, 27-44. Rukopis je *Faesulanus XXXIV* iz Biblioteke Laurentijane u Firenci i to je zbirka raznih života svetaca napisana u 15.st. Točno porijeklo rukopisa ne može se utvrditi. Gotovo svi sveci iz ove zbirke pripadaju staroj crkvi i to su mahom oci iz pustinje, a izuzeci su samo sv. Odile patron Alzacea i sv. Guénolé iz Bretagne.

¹⁴¹ 15. *His et aliis uirtutibus eius plurimis manifestatis, affabili ac benignissimo sancti Patricii Hybernensium doctoris per noctis uisionem fruius est alloquio. Et docuit illum omnia quae agere deberet. Ille uero, cum cuncta replicasset magistro*

Priča o sv. Brendanu vrlo je bliska irskim *Immrama*¹⁴² i očito vodi porijeklo od njih zato jer se oralna tradicija nipošto ne smije zanemariti¹⁴³, ali pokazuje i mnoge druge utjecaje, od klasične antike do folklor. Ime ribe *Jasconius*¹⁴⁴ čini se da je irskog porijekla, od irske riječi za ribu *iasc*.¹⁴⁵ Jedna od tradicija koja se nalazi u temeljima priče i ona je o pustinjacima koji su u počecima kršćanstva u Irskoj i Škotskoj odlazili na otočice, što manje to bolje, da bi ondje boravili u pustinji na sred mora.¹⁴⁶ Ta potraga za osamljenim mjestom molitve i kontemplacije koja će pustinjaka dovesti do Raja i Božje milosti može se povezati s potragom za zemljom blaženih, odnosno svetaca (*Terra repromissionis sanctorum*) na zapadu do koje se dolazi plovidbom i koju je pošao tražiti i sv. Brendan. U brojnim analizama tekstova o sv. Brendanu često se navodi nasljeđe helenističke i bizantske kulture, apokrifnih tekstova (najviše *Knjiga Enoha* i *Elije*), koji su utjecali na srednjovjekovnu kulturu općenito i na irsku u okviru ove. Stara teza da je otok-kit porijeklom iz keltske mitologije danas se ne može održavati, jer su podaci o antičkom i istočnom izvoru priče više nego obilati.¹⁴⁷ Rasprava nije završena jer je još uvijek otvorena tema koliko je i kojih antičkih tekstova bilo poznato u ranosrednjovjekovnoj Irskoj.¹⁴⁸ Priča o otoku-kitu po Europi se širila i u onim dijelovima u kojima kit kao životinja nije bio uobičajen prizor, dapače, mogli bismo reći da se takva priča mnogo lakše može uhvatiti u onim krajevima gdje kit nije poznat i ondje vijesti o postojanju tako divovske životinje zvuče mnogo uvjerljivije nego kod ljudi koji dobro poznaju kitove i njihove značajke.

Drevnost ribe upućuje nas na biblijsku tradiciju. Njezina sama veličina govori da je iz vremena Postanka (stvorenja 5. dana Stvaranja), a to drevno porijeklo ujedno znači da je riba simbol iskustva i mudrosti. To je bitna razlika od kita u bestijarijama: Brendanov kit je pozitivno biće koje štuje Stvoritelja i one koji ga slave, dok je kit iz Fiziologa i bestijarija prijetvoran i zao i na prijevaru povuče ljude za sobom: zato predstavlja Sotonu. No, bez obzira na razlike između legende o sv. Brendanu i Fiziologa, priča

suo, undecim fratribus sibi adiunctis, iter Domnonicum carpens, tandem ad insulam Theopepygiam delatus est. Qua denique post triennium tempus derelicta, iter mirabile, caetu fratrum subsequentne, per profundum fecit pelagus. Erat autem situs quidam iuxta littora hora in medio silvae positus. Huc ergo cum advenisset et inibi eos habitare delectaret, aqua omnino deerat; sed ille a quo sicca rupes aqua iussa est fundere, fontem, sancto Uniualeo rogante, non modicum fecit inundare. R. Fawtier 1912, 41-42.

¹⁴² *Immram* ili *Immram* znači „veslanje oko“ i irska je književna vrsta u kojoj se opisuju putovanja na jedan ili više otoka ili još dalje, izvan ovog svijeta, do Zemaljskog raja. Usporedi James MacKillop, *Myths and Legends of the Celts*, Penguin books, London, 2006 (1. izd. 2005.), 109 id.

¹⁴³ S. Mac Mathúna 2006, 147.

¹⁴⁴ Ili *Jascon* kao u *The metrical life of St. Brendan*, ed. Wright, 1844. Citirano kod J. Runeberg 1902, 360-361; ime joj je *Jasconye* u *The Prose life of St. Brendan*, ed. Wright, 1844, citirano ibid. 361.

¹⁴⁵ A. C. L. Brown 1916, 387 n.1; C. C. Coulter 1926, 44-45.

¹⁴⁶ L. Rey 1984, 325.

¹⁴⁷ Jedan od prvih koji se time intenzivno bavio bio je de Goeje, koji je na kongresu orijentalista u Stockholmu 1889.g. zastupao tezu da su arapske priče utjecale na irske. U njegovoj argumentaciji našla se i teza o sličnosti imena Sindbada i sv. Brendana: prvi dio Sindbadovog imena zvučao mu je kao „saint“, a drugi dio je bio vrlo nalik na „Brandan“. Smatrao je da je neki irski redovnik ili pomorac putovao na istok i ondje čuo priče o Sindbadu moreplovcu pa ih je prebacio na sv. Brendana. R. D. Benedict 1892, 364-365; M. J. de Goeje 1893, 54-55; F. Lot 1907, 41-42, n. 5.

¹⁴⁸ J. Runeberg 1902, 368-370; J. Dunn 1921, 438; G. Vincent 1982, 23-26.

o otoku-kitu mogla je upravo preko Fiziologa doći u ovu priču.¹⁴⁹ Otok-kit bio je veoma proširen motiv u srednjem vijeku, a nalazimo ga povezana i s drugim svecima, ne samo sv. Brendanom.¹⁵⁰ To što vegetacija raste na njegovim leđima neće nas iznenaditi jer smo to vidjeli već u antičkim izvorima o kitovima.

Druga je karakteristika ove ribe da stalno nastoji zagristi svoj rep.¹⁵¹ S jedne strane to nas podsjeća na nordijsku zmiju Midgardsormr koja opasuje cijeli svijet i grize sebe za rep, s druge strane to je *Ouroboros*, kozmička zmija iz egipatske, antičke i gnostičke tradicije. Kršćanski su pisci naročito poznavali gnostičku ideju da je svijet okružen golemom zmijom koju ponekad zovu Levijatan (usp. Origen, *Contra Celsum* 6.25)¹⁵². Vrlo se lijepo može usporediti tekst zvan Pseudo-Beda, *Knjiga o konstituciji nebeskog i zemaljskog svijeta*, traktat za koji se ne zna kad je nastao (daju se datumi od 9. do 11-12. st.). Tu se kaže da Levijatan obavija svijet i drži svoj rep u zubima; kad ga ponekad sprži sunce on se bori da zgrabi sunce i tako se isto zemlja miče zbog pokreta njegove ljutnje. On ponekad proguta velike količine valova, tako ih onda opet ispljune i sva mora iskuse plimu, a tako se i zemlje pokreću.¹⁵³ Ti su navodi dovoljni da vidimo da Jaskonije funkcionira na istoj razini kao Levijatan. U biblijskoj tradiciji Levijatan ima i dobar i zao aspekt. S druge strane Knjiga postanka spominje i morsku zmiju, koja je biće stvoreno istovremeno kad i druga morska bića, zmija koja obavija ocean spominje se i u vezi s Levijatanom.¹⁵⁴

Od Fiziologa i bestijarija provlači se podatak da taj kit ima prekrasan dah, miomiris kojim privlači ribe u svoje ždrijelo i onda ih proguta. I to je simbol Vraga koji na prijevaru privlači ljudske duše. S druge strane taj se miris pojavljuje i u arapskim pričama i možda ima veze s ambrom koju ispuštaju ulješure i koja je izvanredna prirodna baza za parfeme.¹⁵⁵

Druga verzija priče o divovskoj ribi, koju je Runeberg (1902, 390-391) klasificirao kao priču iz grupe B, govori o putovanju u pratnji velike ribe, koja je (uz jedan izuzetak njemačke verzije priče o sv. Brendanu) prijateljski i zaštitnički rapoložena prema irskom svecu i njegovim redovnicima. Ta riba često potpuno zaokruži lađu. Njemačka verzija¹⁵⁶ pripovijeda da je, kad su se vraćali iz Raja na zemlji, velika riba napala brod

¹⁴⁹ R. Schenda 1965; D. Faraci 1991, 150; D. A. Bray 2000, 183; C. Strijbosch 2000, 52.

¹⁵⁰ J. Dunn 1921, 425-426; F. H. M. Le Saux 2008-09, 117-118.

¹⁵¹ M. J. de Goeje 1893, 46; M. Savi-Lopez 1894, 272; J. Runeberg 1902, 373; A. S. Cook 1919, LXXXIV; L. Drewer 1981, 154 n. 44.

¹⁵² Grčki tekst i francuski prijevod: *Origène, Contre Celse*, Migne I, Paris, 1843. <http://remacle.org/bloodwolf/eglise/origene/celse6.htm> pristupljeno 12.1.2012.

¹⁵³ Charles Burnett, *Pseudo-Bede: De Mundi Celestis Terrestriusque Constitutione: A Treatise on the Universe of the Soul*, London, 1985, 22-23: *Alii dicunt Leviathan animal terram complecti, tenetque caudam in ore suo, quod aliquando Sole exustum, nititur illum comprehendere, sicque indignationis eius motu terram quoque moveri. Haurit quoque aliquando immensitates fluctum ut etiam omnia maria sentiant in reddendo inundationem, et inde terre moveantur*. Citirano kod J. Borsje & D. O. Cróinín 1995, 7, n. 51. Autori ovdje citiranog članka navode dokaze da je ova predodžba bila poznata u srednjovjekovnoj Irskoj. Oni analiziraju jedan srednjovjekovni irski tekst koji kaže da to čudovište o kojem je riječ živi u Indijskom oceanu i da o njemu govori sv. Augustin: tako je strašno da ga se čak i anđeli boje; ono guta vode i opet ih ispljune i tako nastaje plima i oseka; u stalnom je sukobu sa suncem. Ibid. 1-5. U indeksu folklorne motiva Stitha Thompsona nalazi se motiv poplave koja nastaje kad kit riga vodu (A 1013.1).

¹⁵⁴ J. Borsje 1996, 35; M. Levanat-Peričić 2010, 196.

¹⁵⁵ J. Runeberg 1902, 383-384; A. Waugh 1961, 363; F. H. M. Le Saux 2008-09, 118-120.

¹⁵⁶ *Von sente Brandan*, p. 81, citirano kod J. Runeberg 1902, 363. C. Strijbosch 2000, 195.

sv. Brendana, potpuno ga je zaokružila i htjela ih je progutati strašnim razjapljenim ždrijelom i tako je bilo petnaest dana. Oni su molili i ispovijedali grijeha i napokon ih je Bog oslobodio i riba ih ostavila. U *Plovidbi svetoga Brendana opata* morsko čudovište je došlo do njih sa ždrijelom koje je izgledalo kao da će ih sve prožderati. Tri je dana plivalo ispred njih i onda je stavilo rep u usta, a oni su četrnaest dana ostali unutar nje. Ona je opisana i kao div koji izbacuje pjenu kroz nozdrve i siječe valove i tako uzburkava more da su valovi veći od broda, ali je sa zapada došla druga velika riba, rigajući vatru iz ždrijela i rastrgala ovu u tri dijela i onda je otplovila.¹⁵⁷ Kod Benedeita također na njih kreće morska zmija iz koje sukljaju plameni kao iz peći. Rikala je glasnije od pedeset bikova. Bila je to *marins serpenz*. A onda je došla *altre beste*, druga zvijer koja je napala prvu i nakon borbe je rastrgala onu prvu na tri dijela. Poslije će tijelo ubijenog čudovišta biti hrana redovnicima na pustom otoku.¹⁵⁸

Ne samo da ovdje vidimo da vjera u Boga spašava od svakog zla, pa je tako Brenda nova molitva učinila da veća riba dođe i ubije čudovište koje im je htjelo nauditi, nego nalazimo i nasljeđe književne tradicije od antike. Možemo ponovo citirati već spomenutog sv. Ambrozija (*Hexaameron*, 5.dan, 5.13) koji govoreći o ribama kaže i: „...Manji među njima hrana su za veće i veće pak napadaju oni jači od njih. Onaj tko drugoga koristi kao plijen postaje hrana za još nekoga. Tako se podrazumijeva da onaj tko je prožderao jednu ribu biva pak prožderan od druge ribe“.¹⁵⁹

Priča se u istom obliku pojavljuje i u arapskim pripovijestima, kao što je *Knjiga o čudima Indije* iz 10.st.: „Abu Mohammed el-Hasan pričao mi je da su često našli ribu i otvorili su je i našli su ribe u njezinom trbuhu i u trbuhu ovih riba našli su druge ribe. Iz toga proizlazi da ribe jedu ribe koje pak jedu druge ribe“ (ch. XII)¹⁶⁰. U istom djelu kaže da je izvjesni Soleiman pričao da su ulovili ribu 20 lakata dugu i otvorili su joj trbuh i u njemu je bila riba iste vrste i otvorili su i njoj trbuh i ondje su našli treću ribu iste vrste. Sve su ove ribe bile žive i micale su se i sve su izgledale točno jedna kao druga (ch. XII n. 35).¹⁶¹

¹⁵⁷ *Plovidba svetoga Brendana opata*, pog. XVI, preveo Vinko Grubišić, 2004, 62-63. C. C. Coulter 1926, 46-47; L. Rey 1984, 325; J. Borsje 1996, 34.

¹⁵⁸ Stih 893 id. G. S. Burgess 2006, 17-19; Burgess pretpostavlja da je ova priča u život sv. Brendana ušla iz priča pomoraca koji su govorili o borbi između divovske lignje/Krakena i ulješure. Usp. C. Strijbosch 2000, 20. U folklorne motiva ovaj se tip priče o velikoj ribi smatra miješanim tipom (B 874, X 1301) i s jedne strane nalazimo veliku ribu koja se omotala oko otoka ili nečega sličnog. S druge strane meso te ribe, kad je napokon ubijeno, može hraniti gomilu ljudi, ljuske služe za pokrivanje krovova kao crepovi, a kosti za pravljenje ograda, od lubanja napravljena je peć: H. J. Uther 2004, 500.

¹⁵⁹ *Saint Ambrose, Hexaameron, Paradise, and Cain and Abel*, translated by John J. Savage, The Fathers of the Church, vol. 42, New York, 1961.

¹⁶⁰ Autorom se smatra Buzurg ibn Shahrīyār Ram' Hurmuzī, u francuskom izdanju citira se kao Anonyme, *Les merveilles de l'Inde, ouvrage arabe inédit du X^e siècle*, par L. Marcel Devic, Alfonse Lemedre, Paris, 1878. <http://remacle.org/bloodwolf/arabe/anonyme/inde1.htm> pristupljeno 19.1.2012. Novo izdanje i prijevod Leiden, 1883-1886.

¹⁶¹ Izvještaj arapskog trgovca Soleimana, čije je sjedište bilo u jednom gradu u Perzijskom zaljevu, redigiran je 851.g. Soleiman je putovao do Indije i Kine. Negdje nakon 878.g. Abu-Zeyd-Hassan iz grada Syrafa u Perzijskom zaljevu, odlučio je dopuniti i srediti izvještaje Soleimana, iako sam nije putovao. Podaci iz oba teksta nalaze se citirani kod kasnijih pisaca od kojih je najpoznatiji Al Ma'sudi. Oba teksta prenio je E. Charton 1867, II, 97.

Teza da veća riba jede manju ostala je dio moralizatorske literature do danas, a mi bismo mogli spomenuti samo jedan primjer u okviru znanstvene fantastike. U filmu *Star Wars: The Phantom Menace*¹⁶² glavni junaci putuju podvodnim svijetom na planetu Naboo i tijekom tog puta napadaju ih strašna morska čudovišta i njihov položaj izgleda beznačajno, ali Jedi-učitelj Qui-Gon kaže hladno: „There is always a bigger fish.“ – „Uvijek postoji veća riba“. Zaista, uskoro se iz mraka pojavilo veće čudovište koje je zagrizlo u ono prethodno. Izjava je dio scene koja tu metaforu vrlo doslovno prikazuje kao cijeli niz većih riba koje proždiru manje. Scena je pretjerana i prekrkana i očito je da je u film stavljena kao podloga za kompjutorsku igru¹⁶³, ali neosporno je da je naslijeđena od antike i srednjega vijeka, putem koji vodi od sv. Ambrozija preko sv. Brendana do „Zvezdanih ratova“.

Recimo na kraju priče o sv. Brendanu da je Brendanovo more primordijalno more u kojem plivaju primordijalna čudovišta, a dio njegove svetosti čini nadvladavanje tih opasnosti koje su takve da ih samo svetac može preživjeti. Dio tog osjećaja primordijalne vode i njezinih čudovišta može se naslutiti i u „Fantomskoj prijetnji“ kroz svu komercijalizaciju i kompjutorizaciju motiva.

Tradicija o morskim čudovištima, kitovima i biblijskim bićima iz vremena stvaranja nastavila se kroz cijeli srednji vijek u djelima pisaca različitih interesa. Ipak moramo napomenuti da su stanovnici atlantskih obala bili dobro upoznati s kitovima i uvelike su ih iskorištavali. Obično se misli da u rano vrijeme nisu izlazili u lov na kitove nego su rasijecali one koje bi našli nasukane na obalu i uginule te da je lov na kitove uobičajen tek od 9.st. u Biskajskom zaljevu i uz obalu Normandije i Flandrije.¹⁶⁴ Podaci pokazuju da se postrojenja za lov (*ad capiendum crassum piscem*) nalaze u St. Denisu i Bernevalu, a u 12.st. lovce na kitove u Normandiji zovu *walmani*. Normanski termin pokazuje da je kitolov u te krajeve došao s Normanima.¹⁶⁵ Sasvim je logično da su i priče o kitovima bujale, ali dobar dio tih priča naslijeđen je iz prošlih vremena ili je preuzet iz Svetog pisma.

Levijatan¹⁶⁶ ostaje pojam čuda i čudovišnosti mora, ali i kozmičko čudovište. Staroenglesko djelo iz 11. ili 12.st. kaže da sunce noću sija na tri mjesta: prvo je nad trbuhom kita koji je zvan Levijatan, drugo nad Paklom, treće nad otokom zvanim Gliđ gdje borave duše svetaca do Sudnjeg dana (*Adrian and Ritheus*).¹⁶⁷ Noćni put sunca

povezan je s ustrojtstvom svijeta zato jer sunce noću prolazi dijelovima univerzuma koji podržavaju ovaj naš svijet – ekumenu - i zato se biće iz vremena Stvaranja, kad se to ustrojstvo konstituiralo, može povezati s tim putem. S druge pak strane Levijatan zadržava svoj značaj zla i životinje s ulogom u Sudnjem danu. *Liber floridus*, enciklopedijsko djelo koje je kompilirao Lambert de St. Omer 1120.g, sadrži tekstove o pravim i izmišljenim životinjama i na kraju odlomka nalaze se tekstovi o stvorenjima iz Knjige o Jobu – Behemotu i Levijatanu (Job 40; 41). Ta dva stvorenja ne prikazuju se inače u bestijarijama, osim ovdje u djelu *Liber floridus*. Slika prikazuje Antikrista na leđima Levijatana. On je mlad, ugodnog lica, na prijestolju, nalik na Krista na prijestolju u slavi u scenama Posljednjeg suda. Levijatan je poput zmaja s rogovima, kljovama u ustima, izdiše vatru i ima golemi rep koji je zamotan u krug.¹⁶⁸ Autor se naravno služio piscima koji su bili „propisani“ za svako obrazovanje u srednjem vijeku: tu su Izidor Seviljski i *Physiologus*, sv. Augustin i Marcijan Kapela, „Pismo Aleksandra Aristotelu“ i mnoga druga.

Naravno, morski div kojeg je lako zamijeniti za otok i dalje je među omiljenim motivima.¹⁶⁹ Anglosaksonski *Physiologus* (Exeter Book) iz 9-10.st. u pjesmi *The Whale* opisuje čudovište kao otok; iskitio je opis njegovih leđa – on je kao vrt ili šumarak, mornari pozele pristati na njega, ali kad zlobnik osjeti da su se dobro smjestili, onda udari preko mora. Pjesma ga zove *Fastitocalon* zapravo *aspidohelone* (kornjača-guja ili kornjača-sa-štitom).¹⁷⁰

Otprilike istom vremenu, iako bizantskom carstvu, a ne zapadnom krugu, pripada crkveni pisac Petar Sicilac (*Petrus Siculus*).¹⁷¹ On je bio carski namjesnik u Armeniji oko 870.g. i svoje je djelo pisao između 868. i 871.g. On odriče pravo jednom od vođa heretika da sebe zove imenom *Titus* jer ni u kom slučaju nije nasljednik Tita iz Novog zavjeta. I kod njega stoji da postoji *kētos* zvana *aspidokhelōnē*, nalik je na otok, ima strašan glas (evo opet strašnog glasa morskog čudovišta!) i pomorci je zamijene za otok i zagriju vatrom. Tako se ljudi pouzdaju u lažne osobe i završe u vatri paklenoj.¹⁷²

Jedan se pisac iz 11.st. opet vratio tradiciji o sv. Brendanu. Raoul Glaber (Rodulfus Glaber, tj. Čelavi) sastavio je djelo *Historiarum libri quinque* (između 1046. i 1049.). Pisao je u Dijonu očito na temelju nekih normanskih priča. Sam kaže da je naumio opisati zbivanja u rimskom svijetu od 900.g. do njegovih dana, pa je tako uključio podatke

¹⁶⁸ Najraniji rukopis je u Ghentu, a poznato ih je ukupno devet, od 12. do 16. stoljeća. J. Poesch 1970, 41-42; J. Block Friedman 1972, 111; C. Lecouteux 1982, 710-711.

¹⁶⁹ Nije kit jedino biće koje je moglo zavarati pomorce da pomisle da je otok. Tako je Erik Falkendorf, biskup Nidrosa, vidio novi otok kako se uzdiže uz obalu i ošao je onamo proslaviti misu. Čim se nakon mise ukrao na brod otok je nestao u valovima – bio je to Kraken. J. Runeberg 1902, 371 n. 1.

¹⁷⁰ A. S. Cook 1894, 65; J. Runeberg 1902, 359; A. S. Cook 1919, passim.

¹⁷¹ *Petri Siculi, Historia Manichaeorum seu Paulicianorum, textum Graecum Matthaei Raderi recognovit, et de integro latine vertit*, D. Jo. Car. Lud. Gieseler, apud Vandenhoeck et Ruprecht, Göttingae, 1846, str. 34. Isto i *Photii Opera*, ed. Migne, Tom II, col. 9-264. <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/photius/table.htm> pristupljeno 18. 1. 2012.

¹⁷² A. S. Cook 1894, 67.

¹⁶² *Star Wars: Episode I – The Phantom Menace*, 1999, 20th Century Fox, režija George Lucas, glavne uloge Liam Neeson i Ewan Mc Gregor.

¹⁶³ A. Lancashire 2000, 34-36.

¹⁶⁴ J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 199.

¹⁶⁵ L. Musset 1948, 170.

¹⁶⁶ M. Savi-Lopez 1894, 281 id.

¹⁶⁷ Citirano kod J. Stanonik 1962, 88 – Stanonik je mislio da je mit o suncu u utrobi kita izvor mita o heroju kojeg je progutao kit, počevši od Jone, pa na dalje. J. Carey 1994, 19 i n. 31. Carey dodaje da je paralela za ovaj tekst rukopis iz 10. st. iz St. Galena *Enigmata interrogativa* gdje stoji: *Ubi est sol in nocte? – In ventre coeti qui dicitur Leviathan*.

o događajima iz Francuske, Engleske, Njemačke, Italije i Španjolske. Sasvim u skladu s običajima njegova vremena povijest mu je puna legendi, čuda, mitova i sličnih pojava. Posebno ga zanimaju znamenja koja su najavljujivala 1000.g. Među njima bio je i golemi kit. U 2. knjizi (poglavlje 2) opisuje pojavu kita ispred Bernevala. Taj je kit bio najava rata između Engleza, Škota i Danaca i taj je kit, kako se i priliči, bio „velik poput otoka“ (*ad instar insulae*).¹⁷³ To ga je odmah podsjetilo na legendu o sv. Brendanu (koga on zove Bendan) i njegov boravak na morskom čudovištu:

„Citamo u životu blaženog ispovjednika Bendana, rođenog kod istočnih Engleza, da je ovaj Božji čovjek, nakon što je neko vrijeme živio u pustinji zajedno s drugim redovnicima, na otocima u moru, susreo jednu sličnu životinju. Jednog dana kad je plovio oko nekih otoka, suton ga je iznenadio na moru, ali je vidio u daljini jedan drugi otok prema kojem je krenuo sa svojim drugovima s namjerom da ondje provede noć. Pristali su, iskricali su se iz barki i popeli su se na leđa čudovišta koje su smatrali otokom i htjeli su ondje ostati preko noći. Nakon kratkog obroka druga su braća odmarali svoje umorne udove. Bendan je jedini, taj sveti čovjek, budni pastir Božjeg stada, intenzivno molio i mudro je promatrao snagu vjetera i put zvijezda. Dok je na to obraćao pažnju, u sred tišine noći, osjetio je da ih to mjesto ili otok gdje su potražili utočište, nosi prema istoku. Ujutro, kad se ponovo pojavio dan, mudri je Bendan skupio drugove, ohrabrio ih je i utješio govorom: - Moja odlična braćo -, kazao im je, - nemojmo nikad prestati zahvaljivati svevišnjem Tvorcu i gospodaru svih stvari, Bogu čija nam je providnost pripremila, u sred mora, novo vozilo koje ne pokreće ljudsko veslo -....“ Dalje su nakon nekoliko dana plovidbe stigli do otoka obraslog šumom i punog mnogih vrsta ptica. Bio je to Raj na zemlji. Nakon nekog vremena provedenog na otoku vratili su se u domovinu.¹⁷⁴

Kad je riječ o Brendanu, ovdje vidimo jednu novost: kit nije samo odmorište ili utočište na morskoj pučini, on je sam prijevoz, živi „brod“ koji sveca vozi prema pretpo-

¹⁷³ Raoul Glaber, *le cinq livres de ses histoires (900-1044)*, ed. Maurice Prou, Alphonse Picard éditeur, Paris, 1886. *Rodulfi Glabri Historiarum libri quinque ab anno incarnatione DCCCC usque ad annum MXLIV. Liber II, 2: De coetu maris et occidentalium bellis:*

Anno igitur quatuor de suprascripto millesimo (tj. 996.), uisa est cetus mire magnitudinis descendisse per mare in loco qui Bernouallis nuncupatur, egrediens scilicet a septentrionali plaga in occidentalem. Apparuit quoque mense nouembrio mane prima diei aurora ad instar insulae; ac transeundo perdurans usque in horam diei tertiam, maximum etiam stuporem admirationemque se cernentibus contulit. Sed et ne alicui forte sit dubium quod narratur, quamuis a multis uisum fuit, tamen huic simile monstrum a plerisque inuenitur descriptum. M. Prou 1886, 27.

¹⁷⁴ M. Prou 1886, 27 id: *Denique legitur in Gestis egregii confessoris Bendani, orientalium uidelicet Anglorum, quoniam isdem uir Dei, scilicet Bندانus, cum pluribus monachis per marinas insulas per aliquod temporis spatium heremiticam transgessisset uitam, hanc uel huic similem quondam obuiam haberet beluam. Nam cum remigendo quasque in mari constitutas circumiret insulas, superueniente noctis crepusculo, cernens procul uelut maritimam insulam, ad quam etiam diuertens cum omnibus qui secum erant, superuenientem dumtaxat exacturus noctem. Cumque ibi uenturum fuisset, exeuntes de scafis conscedentesque turgentem beluq dorsum, unius tantummodo noctis ibidem hospicio potituri. Cumque post breuem cenam ceteri fratres fessa indulsissent membra quieti, solus uir Domini Bندانus, peruigil custos dominici ouilis, ac magis assiduus quam frequens psalmicen, explorabat cautius uim uentroum et siderum cursus; qui, dum hoc attentius per noctis conticinium ageret, repente intellexit quoniam illud promunturium, ad quod scilicet hospitaturi diuertent, ad orientalem illos eueheret plagam. Luce quoque alterius diei reddita, sollertissimus uir conuocans collegas, uidelicet suos qui aderant, blande exortans ac consolans, eos inquiens: - Uniuersorum conditori ac gernatori Deo, fratres benignissimi, indefessas referamus gratias, qui sua nobis in his marinis fluctibus prouidentia preparauit uehiculum non egens humano remigio - . Tekst se može naći i kod Ch. Plummer 2000, 11, n. 49; francuski prijevod kod M. J. de Goeje 1893, 49-50.*

stavljenom cilju.¹⁷⁵ Druga neobičnost je da ovdje stoji da su putovali prema istoku do opisanog Raja na zemlji, a ranije verzije priče o Brendanu kažu da je putovao prema zapadu.¹⁷⁶ To je vjerojatno posljedica promjene religijskog stava na zapadu Europe s dolaskom srednjega vijeka: izvorni keltski Onaj svijet bio je na zapadu i potraga za njim išla je prema kraju svijeta iza beskrajnog oceana koji se prostirao prema zapadu. Kršćanski Raj nalazio se na istoku i tako sam spomen potrage za Rajem smjer kretanja okreće prema istoku. Nadalje, Brendan je postao zvjezdoznanac koji je tako shvatio da je na kitu i tu u biti imamo najveću razliku u odnosu na naše verzije: kit se počeo kretati sam od sebe, a ne zato što ga je zaboljela vatra zapaljena na njegovim ledima.¹⁷⁷

Glaber nije ni dobro obrazovan ni dobar pisac i više se služi životima svetaca nego povijesnim djelima iako tvrdi da piše povijest. A i što se života svetaca tiče, nije baš najpouzdaniji jer on čak ni Brendanovo ime točno ne zna pa ga zove *Bندانus*, a ne zna ni da je Irac nego ga smatra Englezom (može li se gore pogriješiti?). Stoga se postavlja pitanje je li on uopće čitao njegov životopis, čak i slavni *Navigatio*, ili je o Brendanu samo načuo da se pripovijeda među okolnim stanovnicima i tako prenio dosta iskrivljene pučke priče.¹⁷⁸

Anglo-normanski pjesnik Philippe de Thaun u svom bestijariju (*Bestiaire*) pisanom tijekom 12.st. kaže da je *cetus* silno velika riba koju većina ljudi zove kit i tako će dugo ležati na jednom mjestu nepomično da će vjetar nanijeti pijesak na njegova leđa, a onda iz njih rastu stabla i grmlje, a pomorci misle da je otok i iskrcaju se i počnu kuhati hranu, a on, kad osjeti vrućinu, zaroni i potopi ljude.¹⁷⁹

Hugues de saint Victor (Hugo de sancto Victore), filozof i teolog iz 12.st, također se poslužio ovim istim slikama: *cetus* je golem i na leđima ima pijesak i pomorcima se čini kao otok pa pristanu na nj i onda – sve ono isto što smo već čuli. On biće *cetus* zove *aspidochelone...Latine aspidotestudo* (*De bestiis* 2. 36, col. 82). Hugues je izravno preveo na latinski drugi dio imena čudovišta i tako dodao još jedan termin onim brojnim imenima otoka-kita. Ima samo jedan problem – Druga knjiga, ona koja nas zanima (*De bestiis et aliis rebus*), temelji se na Fiziologu, ali se Huguesu de saint Victor netočno pripisuje. On izgleda nije autor tog dijela, već se autorom smatrao Alain de Lille, ali se danas smatra da bi pisac morao biti Hugues de Fouilloy (Hugo de Folieto) iz 12.st. Odriču mu se i treća i četvrta knjiga, ali im nije identificiran autor nego ostaju djelima anonimnih kompilatora.¹⁸⁰

¹⁷⁵ M. Prou 1886, VII-VIII; L. Musset 1948, 167-168; Ch. Plummer 2000, 11 id; C. Strijbosch 2000, 140.

¹⁷⁶ M. J. de Goeje 1893, 51.

¹⁷⁷ L. Musset 1948, 172.

¹⁷⁸ M. Prou 1886, VIII-IX; L. Musset 1948, 172.

¹⁷⁹ *The Bestiary of Philippe de Thaun*, edited from the original manuscripts by Tomas Wright, R. & J. E. Taylor, London, 1841; A. S. Cook 1919, LXXII n.1; J. Dunn 1921, 427.

¹⁸⁰ *De bestiis et aliis rebus libri quatuor*, u *Patrologiae cursus completus, series Latina prior*, accurante I.-P. Migne, Tomus CLXXVII, Hugo de s. Victore, Garnier, Paris, 1879, 9-164. Puni naslov 36. poglavlja 2. knjige je: *De aspidochelone, belua aquatica, habente partem figurae aspidis, partem testudinis; cheloni chelone enim est testudo bellua marina; cuius etiam in sequenti opere mentio fiet*. Sam naslov je dao dio tumačenja stvorenja, a tekst daje drugi dio: ... *Cetus autem est magnus, habens supra corium suum tamquam sabuli seu arenae aggerem...; ita ut a nauigantibus non aliud credatur esse quam insula...* G. Batelli 1917, 62-63.

Honorije iz Autuna (Honorius Augustodunensis, 1080-1137) 1123.g. sastavio je svoje djelo *De imagine mundi libri tres*. Služio se brojnim izvorima (među kojima prepoznajemo Solina, koji se pak služi Plinijem, pa prepoznajemo i Plinija), srednjovjekovnim autorima, među njima i djelima od sv. Brendanu.¹⁸¹ Zbog toga ćemo kod njega pronaći sva ona čuda o kojima je već uvelike bilo riječi: u rijeci Gangesu plivaju jegulje duge 300 stopa, u Indijskom moru su kornjače tako velike da ljudi od njih rade sebi kuće.¹⁸² Djelo *Clavis Physicae* (227-228) pak veli da su kitovi divovi živog svijeta, stvoreni petog dana i po njima se svijet očituje. Ne spominje izrijezom priču o otoku-kitu.¹⁸³

Ovaj je kit samo jedno od čuda i čudovišta kojima obiluje 12. stoljeće. Tada se u opisima nalaze izmiješani motivi iz kršćanskog nauka, antičke književnosti, domaćeg folklora i izvještaja iz stranih zemalja. Znanost i pustolovina idu ruku pod ruku, kao i stvarna i izmišljena bića. Takva je pjesma *De monstris Indie* iz 12.st, sačuvana u Beču u rukopisu iz ranog 13.st. Ona u stihovima donosi pregled čudesa preuzet od Honorija iz Autuna (Honorius Augustodunensis), ali i iz Solinovog djela *Collectanea rerum memorabilium*, a Solin se pak poziva na Plinija Starijeg pa onda i njegova bića možemo prepoznati (ovaj proces citiranja tako ćemo često naći kod srednjovjekovnih autora!). Naći ćemo divovske zmije koje gutaju jelene, jegulje u Gangesu duge 300 stopa – kako poznato! Tu su i naša morska čudovišta – *balena* i *fisetere* – koja su velika poput planina, koja su silno moćna i za sobom povuku brodove u dubinu, viša su od jarbola i, kao i svi kitovi, štrcaju obilje vode.¹⁸⁴

U bestijarijima 13.st. nalazimo kita, nalazimo i pijesak na njegovim leđima koji zavaru promatrača i tekstovi će pokazati da je mnogo preuzeto iz grčkog Fiziologa, kad je riječ o moralnom tumačenju takvog ponašanja. *Bestiaire divin de Guillaume* je iz 1210. ili 1211.g. Autor je Guillaume le Clerc o kojemu inače ništa ne znamo. Njegov bestijarij ima 3426 stihova i po tome je najduži od francuskih bestijarija. Poglavlje 26. (*De*

¹⁸¹ C. Lecouteux 1982, 711.

¹⁸² Jacques Paul Migne, PL 172, Paris, 1895: Honorius Augustodunensis, *De imagine mundi libri tres*, cols.115-196. Cap. XIII. *De bestiis: In Gange quoque sunt anguillae trecentorum pedum longae...* (125). *Indicum quoque mare gignit testudines de quarum testis capacia hospitia sibi faciunt homines* (125). *Creavitque Deus cete grandia et omnem animam uiuentem et reliqua. Cetus est belua, per quam cetera omnia intelleguntur. His de quinta die dictis, iam ad reditum omnium in eam naturam que nec creat nec creatur transeamus* (179-180).

¹⁸³ Honorius Augustodunensis, *Clavis Physicae*, a cura di Paolo Lucentini, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1974, 179-180

¹⁸⁴ Rukopis iz Beča, izdanje teksta i komentar Ch. Hünemörder 1976: 274, 277-278, 283-284; stihovi 101-107

*Indica balenas prouducunt equora tantas
Tam uaste molis, ut montes crederes esse.
Hic quoque fisetere uasta quos culmine mole
Vincere non possunt. Hi se sub equora tollunt
Nauis et antemnas superantes uertice summas
Uastos eructant fluctus, ut ine equora mergant
Nimbosa naues aspergine pretereuntes.*

Usp. C. Lecouteux 1982, 711. Izdanje Solina: *C. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium, recensuit Theodorus Mommsen*, Berolini, 1895.²

Cete) spominje kita francuskim imenom i spominje i pijesak, tj. da su mu ljske nalik na pijesak, da mu je grlo široko kao dolina i iz njegovih usta izlazi slatki miris koji privlači ostale ribe.¹⁸⁵ Guillaumeov je način izražavanja zanimljiv: on kaže da u moru ima svakakvih bića, a među njima je kit (upotrijebio je riječ *la baleine*, 2091-2094), ali kad mora napomenuti da od svih njih iskače golemo čudovište, kaže *cetus*.¹⁸⁶ Naravno, pouka slijedi na kraju i pouka je vrlo dobro poznata – koji se pouzdaju u Vraga završe u paklu i Vrag će uvijek prevariti lakovjerne.

Bestiaire de Pierre le Picard (*Pierre de Beauvais*), isto iz 13.st, daje mu ime: jedno poglavlje (51.) zove se: *Une beste qui est apelee laco[in]e* i kaže između ostalog da je veoma velik i nalik na kita i da mu je na leđima pijesak pa je nalik na morsku obalu. I to će privući pomorce koji će pristati, iskrcati se, zapaliti vatru i otići u propast. Naravno, kriv je Vrag koji obmane one koji ne znaju prepoznati njegove prijekave. Druga je ribina podlost da iz usta ispušta ugodan miris kojim privlači ribe u ždrijelo i onda ih proguta.¹⁸⁷ Engleski bestijarij iz oko 1200-1210.g. koji se čuva u Vatikanu, kaže da Aspidohelone tako dugo na jednom mjestu da na njegovim leđima naraste grmlje i šuma i to onda prevari mornare koji se iskrcaju i krenu kuhati hranu.¹⁸⁸

Isto se može naći u katalonskom bestijariju iz 13.st. Taj je kit golem i mornari pomisle da je otok, pa se iskrcaju i zapale vatru, a on kad osjeti vrućinu vatre, zaroni i povuče ljude za sobom. Pogled u bestijarije pokazuje da je kit zapravo najmanje varirao od grčkog Fiziologa do u srednji vijek, da je njegova poruka uvijek ista i govori o prijekavi (iako katalonski bestijarij daje pouku da tako kraljevi umru i izgube djecu isto kao siromašni ljudi) i opasnosti od Vraga za lakovjerne.¹⁸⁹

Posebna vrsta bestijarija je *Bestiaire d'Amour* čiji je autor Richard de Fournival sredinom 13.st. I on ima poglavlje o kitu i kaže da kad se kit (*la baleine*) uzdigne iznad površine mora, pomorci pomisle da je otok jer mu leđa nalikuju na morski pijesak. Oni se iskrcaju i ostanu ondje do petnaest dana. Ondje kuhaju meso, ali kad kit osjeti vrućinu zaroni s njima do dna mora. Pouka: ne treba se pouzdavati u izgled ni u one koji

¹⁸⁵ Izdanje: *Le bestiaire divin de Guillaume, clerc de Normandie, trouvère du XIII^e siècle, publié d'après les manuscrits de la Bibliothèque Nationale* par M. C. Hippeau, A. Hardel imprimeur-libraire, Caen, 1852, 261 id, stih 2079 id: *Imes vos vordon raconter*

D'une grant merveille de mer

Vidi dalje A. Landrin 1875, 165; J. Runeberg 1902, 358; A. S. Cook 1919, LXXII; F. McCulloch 1956, 100.

¹⁸⁶ 2095-2097: *Mes un monstre i a mervellos*,

Trop cuvert et perillos;

Cetus a non, selon latin.

C. Hippeau ed. 1852, 263-264.

¹⁸⁷ Izdanje: *Le Bestiaire, Version longue attribuée à Pierre de Beauvais, édité par Craig Baker, Honoré Champion éditeur, Paris, 2010, 207: Une beste est qui apelee laco[in]e. Molt est grans et est en sambalnce de balaine, et a sor son dos sablon tot atretel come celui sor le rivage de la mer. Ceste beste lieve son dos [sor] les ondas de la mer amont, si que la gent qui les nés mainent croient que ce soit ille qui soit plaine de sablon...* Komentar ovog izdanja (str. 293-294) donosi različite verzije imena u raznim rukopisima: *La covie, De lacoine, covie, lacoine, laconie*. Staro izdanje Charles Cahier & Arthur Martin, *Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature*, Paris, 1853, III, 251 citirano kod J. Runeberg 1902, 358 daje starije ime *Lacovie*; A. S. Cook 1919, LXXII n.1 i F. McCulloch 1956, 100.

¹⁸⁸ Citiran kod D. Faraci 1991, 169.

¹⁸⁹ L. Martín 2008-09, 138-139.

lažno izjavljaju ljubav.¹⁹⁰ *A Reponse de la dame* daje svoj odgovor kao komentar: ne treba vjerovati riječima mladih i udvornih momaka. One koje povjeruju izgledu lijepih mladića prevare se isto onako kao mornari koji se uzdaju u kita. Videći samo njihove manire vjeruju da mogu bez opasnosti slušati njihove riječi; previše vjeruju na nesreću jednih i drugih.¹⁹¹

Ova slika koja potječe iz okruženja udvorne ljubavi, ostavlja bitno drugačiji dojam nego ista slika o odnosu muškaraca i žena iz pera sv. Petra Damiana.¹⁹² I on govori o ženama, ali upravo obrnuto: ovdje je kit simbol nevjerne žene koja izdaje svoga muža. Ako je već riječ o nevjeri žene, onda se odmah sjetimo morskog čudovišta (*cetus*) i mornar se u njega pouzdaje onako kako se muž pouzdaje u svoju ženu, pa kako kit zaroni u oluju tako i žena izdaje povjerenje svoga muža.¹⁹³

Sa svim ovim navodima slaže se i Bartolomej Englez (Bartholomaeus Anglicus), franjevac iz 13.st, koji je malo opširniji: kad ostari kit postane tako golem da se zemlja skupila na njegovim leđima, a naraslo je i grmlje i manje drveće tako da izgleda kao otok. Ali ako mornari pristanu na njega on izbaci tako mnogo vode iz usta na brod da ga prevrne, a ponekad i potopi.¹⁹⁴

Ugledni teolog iz 13.st. Jacques de Vitry¹⁹⁵ također se poslužio istom slikom s istom namjerom moralne poduke: on prenosi da se priča da u oceanu žive golemi kitovi koji su nalik na otoke, koji se uopće ne miču pa na njima naraste trava, a mornari se iskrcavaju, no riba se pokrene i povuče ih za sobom, a tako i *dyabolus* nas, koji se pouzdamo u njega, neće tjelesno potopiti u vodu, ali će nas odvući u dubinu pakla.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Izdanje: Richard de Fournival, *Le bestiaire d'amour, suivi de la Reponse de la dame*, C. Hippeau ed, Auguste Aubry, Paris, 1860, 47: La baleine; A. Landrin 1875, 164-165: *Aussi com il avient d'une manière de Baleine; qui est si grant que quant elle tient son dos deuseur leve (eau), li (les) nautoniers qui le voient cuident (croient) que ce soit une isle à çon (cause) que ele a le cuir del tot (partout) en tel manière come sablon de mer. Et de tant come li marinier viennent arriver sor li aussi com ce fust une isle, et s'i logent et demeurent VIII jorz ou XV et cuisent lor viandes sur le dos à la baleine. Mais quant ele sent le feu, si plonge soi et aus (les autres) en fons de la mer. Par ce di-jou çon se doit le meins fier en la chose el monde qui plus se resamble; car ensi avient-il del plus de ceaus qui ami se font; et tieus dist qu'il se muert d'amors, qui ne sent ne mal, ne dolor, et deçoivent le bone gent.* Usp. D. Faraci 1991, 152.

¹⁹¹ C. Hippeau 1860, xxxviii, tekst 94-95.

¹⁹² Petrus Damianus, Pietro Damiani ili Pierre Damiani (oko 1007-1072/73), redovnik iz društva pape Grgura VII. Proglašen je crkvenim učiteljem.

¹⁹³ Izdanje: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Patrologiae tomus CXLV, S. Petri Damiani tomus secundus – Opuscula varia*, Paris, 1853. Djelo 52. *De bono religiosi status et variarum animantium tropologia*, Caput XXX. De ceto, col. 790: *Sed dum de turpi infidelitate mulieris eloquimur, cetus etiam ille marinus nobis in memoriam revocatur... quid mirum, si fidelem in bellua nauta non reperit, quam et vir in uxore propria non invenit? Quid mirum, si bestia muta insulam mentita procellis immergitur, cum et mulier violata fide conjugii et ferinis amplexibus exponatur?* Usp. D. Faraci 1991, 152.

¹⁹⁴ Bartholomaeus Anglicus, engleski franjevac iz 13.st. koji je bio skolastičar i profesor u Parizu, sastavio je djelo enciklopedijskog karaktera – *Livre de propriéti des choses – Liber de proprietatibus rerum*, u Magdeburgu oko 1230-1240.g. R. Steele 1905, 135; D. Faraci 1991, 161.

¹⁹⁵ Jacques de Vitry (oko 1160/70 – 1240), teolog je koji je studirao u Parizu, postao je vrlo ugledan, izravno je sudjelovao u križarskim ratovima, a 1214.g. bio je biskup Accoa. Kasnije je postao kardinal i dio papinog osoblja.

¹⁹⁶ Izdanje: Joseph Greven ed. *Die Exempla aus den Sermones feriales et communes des Jakob von Vitry*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1914. 33. *De cete submergente naues: Dicitur autem quod in magno Oceano adeo sunt cete grandia, quod a nautis insule reputantur, maxime quando non mouentur et herbis atque aliis purgamentis maris operiuntur. Nautis autem exeuntibus et nauibus ad monstrum illud religatis, dum subito piscis mouetur, tam nautae quam naues in profundum absorbentur. – Ita dyabolus nos qui ei inmituntur non statim corporaliter submergit, sed dissimulat et ad tempus quiescere et properari permittit, vt tandem in profundum inferni demergantur.* Usp. D. Faraci 1991, 160.

Malo nakon njega piše Gossouin de Metz, pjesnik i filozof, koji je 1246.g. napisao *Image du Monde*, djelo koje se uvelike poziva na *Imago mundi* Honorija iz Autuna (Honorius Augustodunensis), ali i na Jacquesa de Vitry i ostale učene autore. I on ima dugačko poglavlje o životinjama i u njemu ne može preskočiti ribu koja je tako velika da joj se na leđa nanijela zemlja i nalikuje na otok. Tako se pomorci iskrcavaju na nju, zapale vatru da skuhaju hranu, ali riba kad osjeti vrućinu naglo počne zaranjati i potopi sve one koji su bili na njoj. Moralna poruka o uzdanju nalazi se na kraju.¹⁹⁷

S naglim razvitkom znanstvenog načina mišljenja tijekom 13.st. opisuju se i morska čuda, zajedno s ostalim prirodnim pojavama. Mogu li prirodoslovci i enciklopedisti 13.st. proći bez kitova? Ne mogu.

Thomas de Cantimpré (Thomas Cantimpratensis, 1201-1272.) svoje djelo *Liber de natura rerum* završio je do 1240.g. a njegova je šesta knjiga *De monstris marinis*. Ovaj tekst pun je čuda i netočnih podataka, što nije iznenađenje jer se o morskim bićima u to doba zaista malo znalo, a i imena nekih od tih bića „čudo“ su gramatike. Thomas naime nije uvijek najbolje razumio tekstove rimskih pisaca.¹⁹⁸ Sasvim u skladu sa znanstvenim stavovima svoga vremena, počeo je Stvaranjem, kad je Bog svijetu dao morskog čudovišta.¹⁹⁹ Posebno će dalje u tekstu istaći da se ... *videri potest sub celo monstro ceti atque balene...*, a oni su veliki poput planina i mogu se usporediti s najvećim poljima. Da netko ne bi pomislio da ih se samo tako može vidjeti dodaje da ih se obično ne viđa u našem Sredozemnom moru, već u oceanu ili u onim morima do kojih se obično ne dolazi.²⁰⁰ Citira autoritete, kao Plinija koji govori o čudovištima u istočnim morima koja oluje izbacuju na površinu i da se Aleksandar sreo s njima (Lib. VI, 4, ed. Boese, 233). Šesto poglavlje šeste knjige naslovljeno je *De cetho* i tu citira Izidora Seviljskog, što mu je gotovo obveza: „*Cethe* je najveći od svih riba, kao što kaže Izidor...“²⁰¹, a onda nastavlja s onom već poznatom Plinijevom da je velik četiri jugera i gusta male ribe. Za nas najvažniji odlomak opet citira Izidora i kaže da su *cethe* ponekad tako veliki da se čine kao otoci ili planine, a Izidor kaže da im je pijesak na leđima i mornari u oluji, radujući se čvrstom tlu, bacit će sidra, spustiti jedra, iskrcati se i na lažnoj čvrstoj zemlji zapaliti vatre. Kad ih čudovište (*belua*) osjeti, brzo se uzgiba i zaroni i povuče za sobom u dubinu, kako lađe tako i ljude. Thomas dodaje dalje: Bazironi i povuče za sobom u dubinu, kako lađe tako i ljude. Thomas dodaje dalje: Bazirije kaže isto što i Izidor, da kit (*balena*) ima pijeska u ogromnim količinama na leđi-

¹⁹⁷ *L'Image du Monde de Maître Gossouin, Rédaction en prose, Texte du Manuscrit de la Bibliothèque Nationale Fonds Français N°574, avec corrections d'après d'autres manuscrits, notes et introduction par O. H. Pryor, Payot, Lausanne-Paris, 1913, 40, 126: II.G: Des poissons d'Ynde. Si ra en la mer i poison si grant et si merueilleus qu'il croist desus son dos terre et herbe, et semble que ce soit une grant ille. Dont la gent qui vont par mer sont aucunes fois deceüz; car il cuident que ce soit terre, si alument lor feu et font leur cuisine...*

¹⁹⁸ P. Aiken 1947, 207; K. Steel & P. McCracken 2011, 89-90.

¹⁹⁹ Thomas Cantimpratensis, *Liber de natura rerum*, Text, ed. Helmut Boese, Walter de Gruyter, Berlin, 1973, 232: *Incipit liber VI. De monstris marinis. Primo generaliter. Monstra marina sunt ab omnipotente deo in ammirationem orbis data...*

²⁰⁰ *Perceptorum cetorum magnitudo apud nos in mediterraneis mariis uideri non solet, sed in oceano aut in illis mariis, que permeabilia esse non solent.* Ed. Boese, 232.

²⁰¹ *Cethe omnium piscium maximum est, ut Ysidorus dicit...* Ed. Boese, 233-234.

ma, a sv. Ambrozije veli da borave u Atlantiku i nalik su na planine.²⁰² Thomas je ove autore čitao, ali je dodao i što kod njih nema i što je vidio drugdje – u bestijarijima ili u Fiziologu, jer je malo zaboravio što je gdje pročitao.

Njegovo nesnalazjenje u latinskom stvorilo je potpuno nove vrste kitova. Tako su Plinijevi Gedrosi (NH 9.2), narod koji grade kuće od kostiju divovskih morskih čudovišta, kod Thomasa postali morska čudovišta imenom Zedrosi čije su kosti tako velike da se od njih grade kuće (VI. 52: *De Zedrosi*), uz napomenu da od Plinija, preko *Babilonskog talmuda*, do Thomasa ostaje trajna fascinacija kostima od kojih se grade kuće.²⁰³ Vrhunac priče vjerojatno je biće *Exposita* (VI. 18: *De Exposita*). Plinije (NH 9.4) govori o čudovištu kojemu je Andromeda bila izložena i čije su kosti donesene u Rim (*Beluae cui dicebatur exposita fuisse Andromeda...*), a Thomas je tu rečenicu sebi protumačio da Andromeda [izvještava] da su kosti čudovišta zvanog *Exposita* donesene u Rim.²⁰⁴ I evo nove vrste čudovišnog morskog bića!

Njemački teolog Albert Veliki (Albertus Magnus, 1193/1206-1280.) uistinu je veliki znanstveni um svoga vremena. Spis *De animalibus libri XXVI* završio je 1265.g. Iako postoje velike rasprave o odnosu njega i Thomasa de Cantimpré, recimo da se danas smatra da se Albert služio Thomasovim radom koji je raniji od njegovog.²⁰⁵ Sastavni dio njegove (kao i svake tadašnje) zoologije morska su čudovišta i/ili kitovi. Stavovi i podaci dobro su poznati: Plinije veli da u Istočnom moru žive goleme životinje koje oluje izbacuju na površinu i koje su ugrozile Aleksandrove lađe.²⁰⁶ Zanimljiv je navod o imenu kita: 23. *Cetus est piscis maior qui uisus est, cuius femina balaena uocatur* (ed. Stadler II, 1522). Do sada smo vidjeli razne nazive, razna pisanja istih, tumačenja, ali još nismo vidjeli da bi *cetus* bio kit/muški, a *balena* žensko (kitica?). U tekstu ih dalje opisuje vrlo detaljno: o izgledu, o vrstama zubi, kako ih dijeli po obliku zubi, da dišu zrak, pa o boji kože i kaže da su im oči goleme, tolike da 15 ljudi stane u jedno oko. Iz usta ispušta tako velike količine vode da mogu napuniti i potopiti čamce (ovo je isto već poznato). Ni on Pliniju nije odolio: četiri jugera veliki su oko trbuha, ali dodaje da se u to sam nije mogao uvjeriti niti od ribara koji su ih mnoge vidjeli, pa daje koje su stvarne veličine kitova koji se uhvate.²⁰⁷ On je sam vidio kako žive i rade kitolovci i

²⁰² VI. 6: *De ceto. Quaedam cethe tam magna sunt, quod insule uidentur uel montes. Ysidorus: Hec harenas aliquando sustollunt dorsis in quibus urgente tempestate cum naute inciderint terram se inuenisse gaudentes, ut pausat a fluctibus, anchoras iactant uelisque depositis, cum quiescere, in firmitate falsa ignes accedunt. Quos ut belua senserit, improuise ac subito commota demergitur secumque tam nauas quam homines trahit in profundum. Magnus Basilius idem dicit quod Ysidorus, quod balena harenam in mulata quantitate eleuat super dorsum. Idem: Cethos cum uideris in reuertendo denissima glomeratione confertos, torrentem uelocissimum putabis effluere. Spectari hoc ego ammiratus sum dei sapientiam. Hec monstra in Athlantico mari, ut dicit Ambrosius, infinite magnitudinis sunt, ita ut montes putes, si ea uideris altissimis ad celum uertibus eminere.* Ed. Boese, 234.

²⁰³ P. Aiken 1947, 209-210; A. Mayor 2000, passim. Pauline Aiken detaljno je analizirala ove jezične probleme i put kako su ova „nova“ bića osvanula u kasnijim djelima pisaca kao što je Albert Veliki.

²⁰⁴ P. Aiken 1947, 210.

²⁰⁵ P. Aiken 1947, 206.

²⁰⁶ Hermann Stadler, *Albertus Magnus, De animalibus libri XXVI, nach der cölner Urschrift*, I-II, Münster, 1916-1920. Band II, 1920, *Liber vicissimus quartus, Cap.I. De aquaticorum natura in communi et omnia alia sunt secundum ordinem alfabeti latini*, strana 1521 id.

²⁰⁷ *Hunc piscem scribunt antiqui quatuor iugera terrae occupare uentris sui latitudine: et hoc nos numquam experiri potuimus ab aliquo piscatorum qui multotiens uiderunt...* Ed. Stadler II, 1523.

vrlo je razumno promišljao da razdvoji priče od činjenica kojima je svjedočio.²⁰⁸ Njegov je znanstveni ugled bio toliki da su njegovim djelima služili mnogi autori kao na primjer Olaus Magnus ili Conrad Gesner.

Ali... neke su priče upravo neodoljive. Tako nam kaže da je *Zedrosus* čudovište od vrste kita u Arapskom moru od čijih se kostiju grade kuće.²⁰⁹ Druga vrsta kita je *Exposita* i kaže da je, kako veli Plinije, *Exposita* životinja u moru u dijelu Judeje gdje je Joppa, da ima goleme zube i vrsta je kita.²¹⁰ I evo što imamo: Thomas nije mogao dobro pratiti Plinijeve rečenice i tako je kroz gramatičke kataklizme riječ *exposita* (= izložena) iz Plinijeva teksta postala čudovište *Exposita*, a kako je Albert Veliki većinu morskih čudovišta smatrao kitovima, na kraju smo dobili novu vrstu kita (iako je Albertov latinski mnogo bolji od Thomasova).

O kitu kao otoku ima samo jedan neobičan navod: „Tvrde da se nakon samo jednog snošaja kit više ne može pariti, postaje nemoćan i odlazi na dno mora gdje postaje velik kao otok, ali ne vjerujem da je to istina i oni najiskusniji nisu ništa slično rekli.“²¹¹ Albert Veliki ne spominje izravno našu priču o kitu-otoku koji će povući mornare u dubinu, ali smo ipak citirali njegovo djelo u ovom tekstu. Zato jer nismo mogli odoljeti pomisli (koja nije znanstveno utemeljena i ne možemo je dokazati) da se ta priča krije iza njegovih zaključnih riječi o ovoj temi: „Ovo je ono što iz iskustva znamo o kitovima; nismo uzimali u obzir ono što su o njima pisali antički pisci što ne odgovara istini.“²¹²

Negdje oko 1250.g. nastalo je u Norveškoj na staronorveškom jeziku anonimno dijaloško djelo didaktičke naravi *Kraljevo zrcalo – Speculum regale – Konungs skuggsjá*. Između svih ostalih tema, govori o čudima sjevernog svijeta, o onome što se može naći oko Norveške, Irske, Islanda i Grenlanda. Između opisa čuda koja se nalaze u sjevernim morima pojavljuje se i divovska riba. A je li moglo bez nje? Pa makar da se kritizira vjerovanje u njezino postojanje. Kaže se ovdje da o toj ribi ne bi trebalo previše govoriti jer se njezina veličina čini mnogima nevjerovatnom, ali ipak... Malo ih je koji o njoj mogu reći nešto određeno zato jer se gotovo nikad ne približava obali niti se pojavljuje ondje gdje je ribari mogu vidjeti. Autor ne vjeruje da ih u moru ima mnogo i dodaje da se „u našem jeziku obično zovu *kraken*“.²¹³ Ne može reći ništa određeno o njezinoj dužini u laktima (1,13 m) jer u onim rijetkim prilikama kad su je ljudi vidjeli činila se više kao otok nego kao riba. A nije ni čuo da je ikad itko uhvatio neku

²⁰⁸ L. Moulinier 1992, 122-125.

²⁰⁹ *Zedrosus belua est maris de genere cetorum in Mare Arabico, ex quarum ossibus fores in palatiis et tigna fiunt...* Ed. Stadler II, 1549. Usp. P. Aiken 1947, 209-210; H. J. Uther 2004, 500.

²¹⁰ *Exposita ut dicit Plinius, bestia est in maris illa parte quae in Iudaea Joppe attingit aliquando inventa, quae multos et longissimos habet dentes et pinguedinem quinque cubitorum, et est de genere cetorum.* Ed. Stadler II, 1532. Usp. P. Aiken 1947, 210.

²¹¹ *Quod autem quidam dicunt quod post unum coitum cetus cum balaena impotens ad coeundum de cetero efficiatur et tunc profundum pelagi interet et tantum crescat et impinguetur quod insulis maris aequiparetur in quantitate, non puto esse verum nec talia referat experti...* Ed. Stadler II, 1523. Usp. L. Moulinier 1992, 122.

²¹² *Haec sunt quae de cetorum natura nos experti sumus, et ea quae scribunt antiqui praeterimus quia non concordant cum expertis.* Ed. Stadler II, 1525. Usp. L. Moulinier 1992, 125.

²¹³ F. Nansen 1911, 243-244 uz ovo dodaje da *Kraljevo zrcalo* daje termin za ribu *hafgufa*, a taj će se termin poslije uvelike provalčati kroz skandinavsku literaturu o otoku-kitu.

od njih ili je našao uginulu. Onda dolazi posebno zanimljiva napomena: čini se da su samo dvije u oceanu i da te ne stvaraju potomke i da se po svoj prilici ljudima uvijek pojavljuju iste. Ne bi, naime, bilo dobro za druge ribe da ih je više jer takvi divovi trebaju silno mnogo hrane. I ovdje se opisuje kako riba guta manje ribe otvorivši usta.²¹⁴ U ovom je tekstu posve očito biblijsko nasljeđe iz tekstova o Levijatanu koji su rekli da je Bog ograničio njegovo razmnožavanje iz straha za život na zemlji, kombinirano s izvornim pričama o kitovima Sjevernog mora, a i utjecaj antičke književnosti preko koje su mogle prijeći i istočne priče može se uzeti u obzir.

Ne moramo se stoga čuditi što je Brunetto Latini, pišući isto u 13. st. na francuskom svoje djelo *Li livres dou Trésor*, zapravo prvu europsku enciklopediju na pučkom jeziku, stavio u nju i tako uobičajenu napomenu o jednom od stvorenja ovog svijeta: kitu s pijeskom na leđima i šumicom izraslom iz tog tla, koji se doima kao otok²¹⁵: „Ova se riba izdigne iz mora i leđa su joj iznad valova, a kad tako stoji neko vrijeme vjetar nanesa pijesak, pa onda iznikne trava, toliko da se puno puta prevare mornari, koji kad to vide vjeruju da je otok i iskrcavaju se i onda zapale vatru na pijesku za kuhanje. I kad kit osjeti vatru, pomakne se i oni koji su na njemu loše se provedu, a ponekad nastradaju“. Naime Brunetta je, za razliku od većine bestiarija,animalo kako je moguće da ljudi zamijene ribetinu za otok, ali je rješenje pronašao u tome da je čudovište tako dugo mirovalo na površini, da ga je vjetar kamuflirao, inače priča ne bi bila uvjerljiva.

Druga zanimljivost vezana za Brunetta Latinija je ta da je on bio Danteov skrbnik i učitelj, pa je već primijećeno da je čudno što se kod Dantea nigdje ne nalazi opisano ovo čudovište iako je Dante, odgajan kod Brunetta, morao za njega zasigurno znati.²¹⁶

U obilju ove literature 13. st. koja se okrenula prirodi, prirodnim fenomenima, opisu svijeta, zemljopisu i čudima istoka, nalazi se i *Bestiario moralizzato* u stihovima u kojem, naravno, figurira i golema riba koja se zove *balena* i koja se pojavljuje iznad valova i nalikuje otoku od zemlje. Ostatak o vatricama i kuhanju hrane već je poznat kao i moralna pouka na kraju da riba izgleda kao neprijatelj koji svoju zloću skriva pred licem grešnika i one koji krenu za njim potopi u muke.²¹⁷

²¹⁴ *Speculum regale*, L. M. Larson 1917, 125-126. A kad smo već kod sjevernjaka, islandska saga *Órvar-Oddr* iz 13. st. opisuje susret s istim takvim bićima, koja su tako velika da gutaju cijele brodove i druge kitove.

²¹⁵ *Li vent aporte sablon et ajostent sor lui, et naist herbes et petiz arbrissiaus...* Brunetto Latini, *Li livres dou tresor*, ed. Francis J. Carmody, University of California Press, Berkeley, 1948, I. 132. Citirano i kod A. S. Cook 1919, LXXII n. 1. Usp. C. Hippeau 1860, 154-155; Već u 13. st. *Li tresor* je prevedena na talijanski jezik i tu se nalazi poglavlje (Libro quarto, Capitolo I: *Qui comincia la natura degli animali, e prima delli pesci...*, Capitolo III: *Della balena*, G. Batelli 1917, 62-64.

²¹⁶ Ch. Speroni 1958, 21.

²¹⁷ Anonimo Umbro, *Bestiario moralizzato di Gubbio*, u *Bestiari medievali*, a cura di L. Morini, Einaudi, Torino, 1966, 59. *De la balena*. www.classicitaliani.it/ducento/bestiario_gubbio.htm pristupljeno 21.1.2012. G. Batelli 1917, 64.

*Lo pescio ke se nomina balena,
a la fada sopra l'acqua pare
en semelianza d'isola ter[r]iebam
là o'va quelli ke [so'] sopra mare.
Pigliano posa et ragolghiono alena,
[a]conciano le cose da mangiare;
sentendo lo calore èlla rena,
tucta la tnete fa pericolare.*

*Cotale semelianza à lo Nemico,
ke [re]copre la sua malvasgitate
nello cospetto delli peccatori.
Se a le fiade qualke bene dico,
no'lli sostiene, tal nù niquitate,
somerghi e conduceli di dolori.*

Tako dobar prizor koji budi maštu i koji s jedne strane prikazuje opasnosti dalekih mora, a s druge poziva upravo da se pođe na ta mora u pustolovinu, morao je ostaviti traga i u „romantičnoj“ književnosti srednjega vijeka. Epizodu je Johann von Würzburg upleo u svoj roman *Wilhelm von Österreich* (1314.g.) i pri tom je razradio s dodatnim opisima: junak se popeo na otok gdje je naišao na rajsku šumicu, gdje je brao voće s drveća i mirisao cvijeće prekrasnih oblika i boja, a onda je otok krenuo tonuti. On se popeo na drvo i tako je shvatio da je otok živ.²¹⁸

U drugu polovicu 14. stoljeća datira se tekst *Speculum sapientiae beati Cyrilli episcopi*, koji se pripisivao biskupu Cirilu iz 4. st, ali je apokrifan i danas se citira kao Pseudo-Cyrillus. Odlomak o kitu je povelik, kićenim latinskim jezikom ispričan, ali u biti slijedi isti obrazac na koji smo navikli: iznad mora se diže golemi kit nalik na čvrstu zemlju, a ribar pristaje na otok željan čvrstog tla. Zapalio je vatru da spremi hranu, a riba se počela micati kao da je potres. Ribar se obraća kitu da to nije u redu da je doživio brodolom, a kit mu odgovara zašto se privezao za nešto tako nestalno. Ribar pak tvrdi da je mislio da je riječ o zemlji. Zaključak je onaj koji pratimo kroz cijeli srednji vijek: koliko je privid varljiv i nije to prava istina i slijedi cijela pouka o čvrstim istinama.²¹⁹ Nemojmo zanemariti niti to da je ovaj kit bio obrastao raslinjem jer je ribar skupljao drva za vatru.

U 1413.g. datira se karta Mecije de Viladestes, katalonskog kartografa, koja se danas čuva u Bibliothèque Nationale de France. Na toj je karti u moru zapadno od Norveške prikazan brod pored velikog kita i sidro broda zakvačeno je za kita. Tekst pored slike daje objašnjenje: ovo je more zvano *mar bocceano* i tu se nalazi velika riba, za koju mornari pomisle da je otok. I ovdje piše kako se iskrcavaju na nju i zapale vatre, a riba se od vrućine pokrene, a mornari koji ne mogu stići do broda izgubljeni su. Oni koji znaju za to pristanu, zakvače sidro kojim ogule kožu s ribe i od te kože naprave remenje i užad za brodove, a koža je vrlo dobar pokrivač za sijeno.²²⁰ Prvi dio priče dobro nam je poznat i nalazimo ga širom Europe u brojnim izvorima, a drugi dio priče prema svojoj prilici dolazi iz podataka o lovu na morževe, od čijih se koža pravila užad.²²¹

²¹⁸ *cetus der piscis* – strofa 1070, *Johans von Würzburg Wilhelm von Österreich aus der Gothaer Handschrift herausgegeben von Ernst Regel*, Weidemannsche Buchhandlung, Berlin, 1906, 14-15; Ch. A. Tuczay 2005, 285.

²¹⁹ *Super maris undam cetus grandissimus in insulam elevatus cum aridae (terrae) speciem mentiretur... Sic inde veritate comperta tutus de barcula lamentabiliter coeto dixit: ut quid ostensa ingenti mole stabilitate letaliter simulata et cute picta mentiebaris te portum? Ni certe natabile lignum statim profugo subvenisset, in te confidentem raptum subito non minus quam naufragium subersisses. Cui piscis respondit: tu autem quare ad quiescendum super rem mutabilem descendisti? Et ille: certe quia tellus esse et non aliud videbaris. Tunc alter: numquid omne quod videtur existit? An ignoras quod plura in sola sui apparentia, non in veritate fraudantur?...*

Speculum Sapientiae beati Cyrilli episcopi, alias quadripartitus apologeticus vocatus, in cuius quidem proverbis omnis et totius sapientiae speculum claret, feliciter incipit, J. G. Th. Grässe ed, Gedruckt für den litterarischen Verein in Stuttgart, Tübingen, 1880, 13-14: *De ceto et nauta piscatore, cap.8*. Faksimil knjige tiskane u Kölnu 1509 (?), Bonjohannes <de Messina>, *Speculum sapientiae beati Cirilli episcopi alias quadripartitus apologeticus vocatus...*, može se naći na stranici <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0002/bsb00022492/image> pristupljeno 4.9.2012.

²²⁰ F. Nansen 1911, II, 234 n.1.

²²¹ F. Nansen 1911, II, 234 n.1 – na ovom mjestu Nansen dodaje i to da je malo vjerojatno da su morževim kožama prekrivali stogove sijena zato jer su jednostavno preskupe i predragocjene za to.

Junaci srednjovjekovnih romansi svoj vrhunac doživjeli su u velikim spjevovima Boiarda i Ariosta, a zajedno s junacima preuzeli su i čudesne priče iz starine. Motiv je bio tako dobar i uspješan da se pojavljuje i u vrhunskim književnim djelima. Matteo Maria Boiardo u spjevu *Orlando innamorato* (objavljen 1495.g. i potpun 1506.g.) obnavlja priču kroz svoje umjetničko nadahnuće (Libro secondo, capitolo 13, 55-66). Tu su junački baruni, čarobnica, magija i zaljubljenost, stradavanje i čudesni kit. Morgantina sestra Alcina, čarobnica kao i ona, živjela je u zemlji Atarbera *che stanno al mare verso tramontana* (II, 13, 55). Pored nje prošli su Astolfo, Dudon i Ranaldo i vidjeli su je kako je začarala ribe i među njima jednog kita dugog dvije milje, koji je jedanaest koraka virio iznad mora i nalikovao je na otok.²²² Ljutita čarobnica potopila je barune, ali joj se Astolfo svidio i povukla ga je k sebi na kita da ga spasi. Kit je krenuo preko mora, polako (II, 13, 66: *Quella balena andava lenta lenta...*), a Astolfo je molio Boga za pomoć. Iako se Boiardova pjesnička osobnost dobro vidi, ipak se može govoriti i o njegovim izvorima. Legenda o sv. Brendanu bila je vrlo dobro poznata u Europi u njegovo vrijeme, a isto tako su različite verzije Fiziologa bile dostupne učenim ljudima. Alcina i Astolfo koji se voze na leđima kita koji putuje polako i pouzdano kao brod zaista podsjećaju na Jaskonija iz legende o sv. Brendanu i redovnike koji su se na njegovim leđima sigurno osjećali. S druge strane mnoge male ribe koje se okupljaju oko Alcinina kita podsjećaju na one ribe o kojima govori *Physiologus* da ih kit privlači divnim mirisom koji mu izlazi iz usta, a sve da bi ih što lakše prevario i progutao.²²³

Dimenzije ovog čudnog kita preuzeo je Ariosto (*Cinque canti* 4.14): Ruggiero vidi sa svog broda čudovišno morsk stvorenje veliko poput otoka koje se uzdiže iznad vode deset koraka (jedan manje od Alcinina, odnosno Boiardova kita). Nastavak ove zgrade ne pripada našoj temi: kad je Ruggiero skočio sa zapaljenog broda kit ga je progutao i onda nastavlja obrascem one druge grupe priča koje nisu naša tema.²²⁴

Čudovišni je kit ponovo zaplivaio morem u *Bijesnom Orlandu* kad zlosretni Astolfo (opet on u nevolji!), pretvoren u mirtu, na Alcininu otoku pripovijeda Ruggieru svoju sudbinu (Canto VI, 35-40).²²⁵ U biti Astolfova pripovijest ponavlja ono što je već

²²² *Orlando innamorato di Matteo Maria Boiardo*, da Francesco Fòffano, vol. II, Romagnoli & Dall'Acqua, Bologna, 1907, II, 13, 58:

Tra le balene vi era una maggiore,
Che appena ardisco a dir la sua grandezza,
Ma Turpin me assicura, che è lo autore,
Che la pone due miglia di lunghezza.
Il dosso sol de l'acqua tenea fuore,
Che undici passi o più salia d'alteza,
E veramente a' riguardanti pare
Un' isoletta posta a mezo il mare.

²²³ J. Runeberg 1902, 348, n.1; 367-369; A. S. Cook 1919, LXIV n.1.

²²⁴ A. Gilbert 1956, 261-262 i n.2; Ch. Speroni 1958, 24. U utrobi kita Ruggiero će naći Astolfa koji mu pripovijeda svoju nevolje, a mi moramo primijetiti da je engleski vitez Astolfo posebno sklon nevoljama i kad god ga sretnemo on je u nekom škripcu, kako kod Boiarda, tako i u Ariostovu *Bijesnom Orlandu*. Za ovaj dio priče mnogi su pretpostavljali da se Ariosto nadahnio Lukijanovim *Istinitim pripovijestima*.

²²⁵ Prvo izdanje imalo je 40 pjevanja i tiskano je u Veneciji 1516.g, drugo je bilo u Ferrari 1521, a treće definitivno izdanje iz 1532.g. ima 46 pjevanja. Vidi *Lodovico Ariosto, Bijesni Orlando*, preveo Drago Angjelinović, Zora, Zagreb, 1953.

Boiardo rekao. I ovdje se pripovijeda o Alcininom dvorcu uz obalu mora i kako je Alcina magijom lovila ribe, sve vrste riba i s njima je došao kit nevidene veličine.²²⁶ Alcina je smislila zlu varku i lukavo odvoji Astolfa od njegovih drugova. Isto kao kod Boiarda, Alcina im je pokazala kita i slagala im je da je to stijena na kojoj će vidjeti sirenu i Astolfo zajedno s njom stupi na kita, a stvorenje krene preko mora (...*Alcina čitav dan i noću onu / Tješi me, drži i na mene pazi / Na sinjem moru, na onoj nakazi*. Canto VI, 42, prev. D. Angjelinović).²²⁷



Slika 13: *Alcina i Astolfo na kitu*, grafika Gustavea Doréa, prema Roland furieux: poème héroïque traduit par A.-J. du Pays et illustré par Gustave Doré, Hachette, Paris, 1888, (1. izdanje 1872).

²²⁶ Vidjesmo jednog između kitova,
Da mora većeg jošte ne vidješe:
Ta jedanaest i više hvatova
Nad vale hrbat izbacio bješe.
Stršio miran između valova,
Bez kretnje, te su svi mogli da zgriješe
I drže, da je to školjina neka,
Jer dva mu kraja tako razdaleka. (Canto VI, 37; prev. D. Angjelinović, 1953).

²²⁷ P. Rajna 1900, 142, 171-172; J. Dunn 1921, 428-429.

Sam motiv je već toliko puta viđen da gotovo nema smisla raspravljati o izvorima, ali zato možemo napomenuti da ova epizoda u sebi nosi dah moraliziranja kakav se mnogo izravnije nalazio izrečen u Fizilogu. Ovdje je kit neutralan, začaran kao sve ostale ribe i vitezovi, ali je zato Alcina koja na njemu plovi preko mora zla i prijetvorna i lukavstvom i lažima privlači Astolfu: privlači ga na isti način kako je kit privlačio ribe u Fiziologu i bestijarijima. Učenom čitatelju ta paralela morala je biti uočljiva i njezina neizravna poruka sasvim jasna.

Teofilo Folengo (1491-1544) pod pseudonimom Merlin Cocaio sastavio je ep *Baldus* u makaronskim stihovima. Prva verzija u 17 pjevanja objavljena je 1517, a četvrta 1552, nakon pjesnikove smrti. To je tipična tvorevina svog vremena: grupa vrlo neobičnih likova doživljava osebnije susrete i sukobe s čudovištima i gusarima, pa odlaze u pakao do bundeve u kojoj je mjesto gdje su kažnjeni zlikovci. Posve je primjereno da u jednom takvom šarolikom epu zapliva i otok-kit u svom svojem sjaju, zajedno sa šumom, grmljem i stanovnicima na leđima.

Baldus je dugo bio zatvoren u Mantovi, prošao je morem oluje, borio se s gusarima i napokon je došao do očeva boravišta, ali to su sve varke čarobnice: „Ovo nije neki otok, što se vama čini kao otok. Ovo nije ni planina, ni stijena, nego velika leđa kita, koga je čarobnica Pandraga zaustavila svojim magičnim bajanjima i na njegova rame na i na široka leđa vražjim umijećem nanijela je tlo, brda, polja, šume, životinje, izvore.“²²⁸ Malo dalje u tekstu nabraja pošasti svijeta, najgore čarobnice Pandragu, Smiraldu, Gelforu, uz njih su tu i druge, među njima Morganina sestra Alcina.²²⁹ Vrlo je zanimljivo da praktički u istom odlomku u kojem govori o otoku-kitu citira postojanje Alcine. Istina, ona ovdje nije izravno povezana s kitom, ali se nalazi u nizu besmrtnih čarobnica koji pjesnik donosi odmah nakon što je opisao što je Pandraga učinila nesretnom kitu. Kao da naziremo posredno vezu Alcine i morskog čudovišta koja je opisana u *Bijesnom Orlandu*.

U XX. knjizi junaci su obračunali sa zlom Pandragom, ali tek što je ona otišla u tartarski kraj, onaj se otok počeo micati na valovima i prestrašio je time i najhrabrije. Sjetili su se da je Guido, Baldov otac, pričao Baldu i ostalima da ovo nije otok nego kit i da nakon što ona side u stigijski mrak, neće više moći održati čudovište na miru kao otok. Tako je otok zapliva preko morskih valova, kao da je tane koje je izletjelo iz topa i već je u pokretu oka napunio 30 milja puta. Počinju nevolje u dugačkoj epizodi natezanja s kitom. Uznemirili su se svi stanovnici kitovih leđa, medvjedi, veprovi, leopardi,

lavovi. Ali stiže div Frakas (*Fracassus*) u pomoć u velikom brodu. Jarbol mu se u oluji srušio pa se on uspravio kao jarbol i raširio ruke kao križak jarbola. Svi su se zapanjili: Baldova družina prizorom diva kao jarbola, Frakas prizorom otoka koji jezdi morem poput lađe. Frakas je skočio na otok-kita, što je ovaj itekako osjetio, hrvao s njim kao Herkul, čak ga je zaokrenuo, a kit je lupio repom dugim 400 lakata.²³⁰ U međuvremenu su još stigli i gusari, pa slijedi bitka s njima. Na kraju su ubili kita, pobijedili gusare, oteli im brod da se spase dok je kit tonuo i odnosio sa sobom 6000 jutara šume kroz koje će sad prolaziti ribe zapanjene novim okolišem, nastavat će hrastove i hranit će se žirevima...²³¹ Ako bismo željeli vizualizirati kako je kit vukao brod Balda i njegove drugove, onda bi se to najbolje moglo vidjeti u crtanom filmu o Sindbadu moreplovcu kad čudovišna riba, na čijim je leđima rasla cijela šuma i za koju su Sindbad i drugovi mislili da je otok, povuče Sindbadov brod velikom brzinom preko mora.²³²

Opće je mjesto da su Pulci i Folengo utjecali na François Rabelaisa i o tome je napisan veliki broj radova.²³³ Jedna od epizoda koja ih povezuje je divovski kit. Kit će zaplivati četvrtom knjigom romana *Gargantua i Pantagruel* u poglavlju 33. nazvanom „Kako je Pantagruel opazio čudovišnu ulješuru pokraj divljeg otoka“: „...ulješura... štrcajući ispred sebe uvis vodu iz ralja, kao da je neka velika rijeka što pada s kakve planine.“ Kao čovjek s klasičnim obrazovanjem Rabelais kita zove *physetere*.²³⁴ Ovaj opis da kitu rijeka izlazi iz usta vidjeli smo u mnogim izvorima do sada, kao i to da ta silna voda može potopiti brod. Poslije u opisu slijedi: „Ovo je, mrtvog mi vola, Levijatan što ga opisuje plemeniti prorok Mojsije u životu svetog čovjeka Joba. Sve će nas progutati, i ljude i lađe, kao pilule...“ (str. 720). Levijatan se u ovakvom kontekstu također spominje prije Rabelaisa, ali ne i kod Folenga. Kritika je ovdje odavno primijetila i utjecaj Lukijanovih *Istinitih pripovijesti*, a znamo da je Lukijan bio vrlo omiljen u to

²³⁰ Ovdje je dobro viditi izvor: Folengo na ovom mjestu slijedi ep Luigija Pulcija (1432-1484.) *Morgante*. Ne zna se kad je *Morgante* prvi put izdan, ali je to moralo biti prije 1478. Između 1478. i 1480. već postoje tiskana izdanja. Golemi *Morgante* pridružio se svom gospodarstvu, ubio je na moru kita koji ih je ugrožavao, igrao je ulogu jarbola stojeći raširenih ruku na palubi i držao je komad kože kao jedro kad su se našli u oluji. Na kraju ga je ubio ugriz raka. Izvori i nadahnuće epizode su očiti, ali kod Pulcija nedostaje glavna slika: da je kit izgledao kao otok. Luigi Pulci, *Il Morgante*, Garzanti, Milano, 1989, XX. strofe 45-57. P. Rajna 1900, 293 i n. 2; M. Tetel 1963, 357.

²³¹ Liber vigesimus: *Insula disparet, quam portat bestia secum, et quisquam pedibus sentit mancare terenum;....*
.....
Iam maris in fundo se se balena stravacat, boscorumque trahit secum sex mille biolcas, per quos discurrunt pisces, novitate gioiscunt, saepe cachinnantes rident: par incubat ulmis, parsque capellutas mangiant de robore giandas.

Baldus, ed. Piccolo, 2000, 299.

²³² Animirani film *Sinbad: Legend of the Seven Seas*, Dream Works, 2003. Režija Patrick Gilmore i Tim Johnson.

²³³ J. Plattard 1910, 28-29; M. Tetel 1963, 357; Ch. Lauvergnot-Gagnière 1978, 81.

²³⁴ François Rabelais, *Gargantua i Pantagruel*, prijevod i komentar Mate Maras, Matica hrvatska, Zagreb, 2004, 720. Godine 1532. izlazi prva knjiga u Lyonu; 1534. izlazi *Gargantua*; 1546. izlazi treća knjiga (*Tiers livre*), a 1552. u Parizu izlazi cjelovita četvrta knjiga (*Quart livre*). 1564. (nakon Rabelaisove smrti 1553.) izašla je i peta knjiga, ali njezino je autorstvo danas dvojbeno. August Kovačec, „François Rabelais i njegovo djelo“ u ovom izdanju, 5-20, vidi 7-8.

²²⁸ Teofilo Folengo, *Baldus*, a cura di Emilio Piccolo, Le Rune – Dedalus, Napoli, 2000, 261: Liber decimus octavus: *Insula non ista est, quae vobis insula parat,*

non mons, non scoius, sed plurima schena balenae, quam strya firmavit magicis Pandraga susurris; supraque spallazzas eius, dorsumque peramplum, arte diabolica fecit portare terenum, montes, campagnas, boscos, animalia, fontes.

Usp. G. Brunet 1911, 260 – francuski prijevod.

²²⁹ Baldus ed. Piccolo, 2000, 263; G. Brunet 1911, 260.

vrijeme.²³⁵ Primjedbe o „fiseteru“ nastavljaju i dalje: „Vjerujem da je to baš ono morskog čudovišta kojemu nekoć bijaše nuđeno proždrijeti Andromedu...“ (str. 720). „Viđenja“ Andromedinog čudovišta prate se kroz cijelu antiku, a najpoznatije je vjerojatno ono Plinijevo, uključujući i dražesnu zabunu o čudovištima i ljudima Thomasa de Cantimpré. U idućem 34. poglavlju doznajemo kako je Pantagruel porazio čudovišnu ulješuru (str. 722-724).

Četvrta je knjiga (*Quart livre*) cijela posvećena čudesnim putovanjima u daleke krajeve i junaci plove od otoka do otoka, od alegorije do alegorije. U njoj se jasno vidi nasljeđe književnosti, od antičke preko srednjovjekovnih znanstvenih i avanturističkih djela, pa do putopisa i brodskih dnevnika iz velikih otkrića njegova vremena, iako Rabelais to nasljeđe upotrebljava za svoje ciljeve i na potpuno svoj i originalan način. Izvora, predodžaba, nadahnuća je toliko da ih se ne iplati nabrajati.²³⁶ Jedna je značajka ipak uočljiva: do ovog vremena kit je definitivno nezaobilazan detalj svakog poštenog putopisa i pomorske avanture. Rabelaisov kit nema toliko nevjerojatnih karakteristika kao Folengov, jer on je samo opisan, ubijen i trbuh mu je rasporen²³⁷, ali njegovu ime *physetere* poziva u sjećanje sva ona čudovišta iz prošlih stoljeća, počevši od Plinija, a nastaviti će nakon Rabelaisa kod Gesnera i Aldrovandija.

Djelo (ili djelce) koje će se vratiti onom čudesnom, Folengovom kitu, poznato je kao *La Navigation du Compagnon à la bouteille* i pojavilo se 1547. u Rouenu.²³⁸ Naslov je imao razne verzije u raznim izdanjima, koja se i sadržajno razlikuju od prvog: *Le voyage et navigation des isles incongneüses, contenant choses merveilleuses et difficiles à croire* (Benoît Rigaud, Lyon, 1556.), koje se pod imenom *Bringuenarille* pojavilo 1578. (l'Escuyer, Rouen).²³⁹ Najpoznatije je ipak kao *La Navigation du Compagnon à la bouteille*. Djelo se pripisivalo Rabelaisu, ali se čini da je anonimno i jedna od brojnih imitacija Rabelaisa koje su se pojavljivale u to vrijeme. I evo nam opet slike otokakita koju je Rabelais u *Quart livre* izbjegao. To je pravi otok-kit, obrastao hrastovom šumom bogatom žirovima u kojoj pasu svinje.

Oni su plovili od otoka do otoka i onda su pristali na jedan pedeset liga dug i trideset liga širok otok, na kojem je rasla krasna hrastova šuma puna žirova kakve nikad nisu vidjeli. Bili su sigurni da su na čvrstom tlu. Stanovnici ostalih otoka zato su svoje svinje dovodili ovamo da pasu i da se debljaju, nesvijesni što će se dogoditi, jer to nije bilo ništa drugo nego golemi i čudesni kit na čijim je leđima rasla rečena šuma.²⁴⁰

²³⁵ Ch. Lauvernat-Gagnière 1978, 82.

²³⁶ J. Plattard 1910, 29-30; A. F. Berry 1977, 472. Autorica Alice Fiola Berry na ovom mjestu kaže da je „...upotrijebivši Rabelaisov vlastiti termin, *Quart livre* jedna *salmigondin* – čorba od mnogo vrsta mesa“.

²³⁷ A. F. Berry 1977, 475.

²³⁸ Faksimil izdanja Robert & Jehan Dugort freres, Rouen, 1547. može se vidjeti na <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bt-v1b86000224/fl.image> pristupljeno 15.11.2012. (Bibliothèque Nationale de France). Naime, Robert i Jean Dugort 1544. u Rouenu tiskali su *Merveilleuses navigations de Panurge*, koji slijede nakon Rabelaisove druge knjige. Ali ime junaka daju kao *Bringuenarille*. 1547. g. braća Dugort ponovo tiskaju djelo, ali s naslovom *La Navigation du Compagnon à la bouteille*. Usp. izdanje Genève, 1867, VI-VII.

²³⁹ *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes* III, par M. Barbier, Paris, 1824², s.v. Voyage.

²⁴⁰ Izdanje: *La Navigation du Compagnon à la bouteille suivi de Maistre Hambrelin. Réimpression textuelle, faite sur l'édition de Paris, Cl. Micard, 1576; augmenté d'une Introduction et de notes*, par Philoneste Junior, Genève, 1867, 12-13: *...car icelle forest n'estoit autre chose qu'une baleine grande et merveilleuse, su le dos de laquelle avoit creu la dite forest.*

Čini se da su svinje rujući žestoko ugrizle kita za leđa i on se jako uznemirio i bacio se u zrak, a oni su se skoro svi podavili. Budući da su se sidrima bili uhvatili za taj otok, kit ih je vukao 24 sata više od sto tisuća liga, sve do Indije.²⁴¹

U isto ovo vrijeme, 1513. g. turski admiral Piri ibn Hadži Mehmed, znan i kao nećak Kemala Reisa, u Galipolju je sastavio kartu svijeta, koja se danas nalazi u Istanbulu u Topkapi muzeju i poznata je kao Piri Reisova karta. Jedna od legendi na karti kaže da je svećenik imenom Sanvolrandan plovio preko mora i pristao je na ribu. On i njegovi drugovi, misleći da su na suhom, pripalili su vatru, ali kad je osjetilo da mu leđa gore, čudovište je zaronilo u more, a oni su na brzinu morali skočiti na svoj brod. Dodaže da taj događaj nisu prepričali portugalski nevjernici nego je uzet sa starih karata (*mappaemundi*).²⁴² Nema sumnje da se iza imena Sanvolrandan krije sv. Brendan. Ilustracija na karti prikazuje redovnike kako pale vatru na kitu.



Slika 14: karta Piri Reisa, crtež sv. Brendana i redovnika koji pale vatru na kitu. Prema L. Rey 1984.

²⁴¹ Ibid. 13.

²⁴² L. Rey 1984, 325-326.

Sa sjevera Europe dolazi svjedok iz 16.st. Erik Falkendorf, biskup Nidrosa, pisao je 1520.g. pismo papi Leonu X. U pismu kaže da je nedjeljom plovio na norveškom brodu uz udaljenu obalu i žarko je želio proslaviti misu na čvrstom tlu. Uto se nepoznati otok uzdigao iz mora nedaleko broda. Posada je pristala uz taj otok i sve potrebno za misu preneseno je na obalu i sveta misa proslavljena je kako i treba. Nakon mise okrenuli su se da se ukrcaju na brod i odmah se otok počeo tresti i tonuti u more, jer to nije bio otok nego kraken. Nato je kraken nestao u dubini.²⁴³

Ako je biskup doživio takvu zgodu onda nije čudo da su i prirodoslovci 16.st. također uzimali ove divove zdravo za gotovo. Conrad Gesner (ili Gessner, Conradus Gesnerus, 1516-1565) u golemom djelu *Historia animalium*, koje izlazi od 1551. do 1558. u dijelu o ribama (iz 1551) prikazuje kita kao otok, a priča i o mornarima koji su pristajali na njegova leđa koja su bila pokrivena masom zelenih algi, kao da je livada. I oni su bili nesvijesni da su na kitu.²⁴⁴

U 16.st. piše Olaus Magnus (1490-1557) o čudima svoje Skandinavije. Je li mogao preskočiti diva Sjevernog mora? Naravno da nije. Cijelo jedno poglavlje zove se *De anchoris supra dorso ceti impositis*. On je spomenuo ribu koja potopi brod tako da mu se bacila na pramac ili ga udari repom, a pripovijeda i o kitovima čija su leđa pokrivena pijeskom i nalik na obalu pa pomorci pomisle da je to otok. Mornari bi zabili štape u njega da za njih privežu brodove; upalili bi vatru da skuhaju meso, dok kit ne bi, osjetivši vatru, zaronio naglo u dubinu i povukao za sobom i ljude i brod dok ne bi sidro puklo. On prenosi i ono što nalazimo kod Bartolomeja Engleza: kit kad ostari postane tako velik da se na njemu nakupi raslinje.²⁴⁵ Njegov tekst prenosi sve one ma-

²⁴³ M. Schele de Vere 1869,42; F. S. Bassett 1885, 209; J. Runeberg 1902, 371 n. 1. Maximilian Schele de Vere u uvodu ovoj anegdoti kaže da Norvežani vole pripovijedati bajke pa i o tome kako su njihovi mornari pristali na pusti otok da bi postepeno shvatili da su na leđima čudovišta, a vrlg biskupa stavio je među te Norvežane.

²⁴⁴ Citirano kod M. Schele de Vere 1869, 65, gdje je njegovo prirodnjačko djelo pisac usporedio s Tisuću i jednom noći i zabavnom literaturom.

²⁴⁵ *Historia de gentibus Septentrionalibus auctore Olao Magno Gotho Archiepiscopo Upsalensi*, Giovanni M. Viotto, Roma, 1555, Lib. XXI, *De piscibus monstrosis*, xxi,6; xxi, 25: *Habet etiam cetus super corium suum superficiem tanquam sabulum, quod est iuxta littus maris: unde plerumque elevato dorso suo super undas, a navigantibus nihil aliud creditur esse quam insula.... Quando enim secescit radices, frutices et arbusta super se colligit, quae crescunt super ipsum et multiplicantur*. Citirano kod H. J. Todd et. 1809, 311-312; A. S. Cook 1894, 66; F. S. Bassett 1885, 207; C. C. Coulter 1926, 45; D. Faraci 1991, 161. Latinski izričaj ovog Olajevog teksta gotovo se od riječi do riječi poziva na latinski tekst Huguesa de saint Victor (*De bestiis* 2.36: *habens supra corium suum tamquam sabuli seu arenae aggerem...*), pa bi se ovdje moglo govoriti i o utjecajima čuvenog teologa na biskupa iz Upsale. Erich Pontoppidan, biskup Bergena, u svom djelu o prirodopisu Norveške, kritizira ovu priču i smatra je smiješnom i posljedicom nepoznavanja ribe zvane Kraken. Ali onda i on kaže da je Kraken tako velik da su mu leđa jednu i pol englesku milju u opsegu i na prvi pogled izgleda kao niz malih otoka okruženih morskom travom... Ima jak zadah i ispušta tamnu tekućinu. Biskup jest bio zgrožen Olaovim podacima, ali ni njegovi nisu ništa pouzdaniji iako se čini da njegova priča potječe od podataka o golemim sipama. Ipak Pontoppidan ne vjeruje ni u postojanje goleme morske zmije. On je napao i Lucasa Debesa, koji je u opisu otočja Faroe napisao da se tu pojavljuju otoci koji plutaju, povremeno dođu pa nestanu, a biskup Pontoppidan misli da se Debes zabunio i da je prenio priču o krakenu, kojeg neki zovu *Søe-Draulen* ili „morski troll“. Vidi Lucas Jacobsøn Debes, *Feroe et Færoa Reserata*, Copenhagen, 1673; prijevod na engleski: *Færoe et Færoa Reserata, That is a Description of the Islands and Inhabitants of Foeroe, being Seventeen Islands Subject to the King of Denmark*, trad. John Sterpin, printed by William Iles, at the Flower-deLuce in Little-Brittain, over against St. Bartolomews Gate, 1676. O njemu: Erich Pontoppidan, *The Natural History of Norway*, Linde, London, 1755, vol.2, 195-210; pa F. Nansen 1911, I, 375. Vidi i M. Savi-Lopez 1894, 272, 277-278; C. C. Coulter 1926, 45 n. 22; J. Stanonik 1962, 87; Stothers 2004, 222.

štovite detalje koje vidamo u pričama i ima mnogo više lakovjernosti nego npr. djelo Alberta Velikog, kojim se također služio. Kad je već kod čuda, onda prenosi i ono najpoznatije: svetac Brendan iz Britanije koji je sedam godina bio na pomorskom hodočašću, sreo je divovsku ribu imenom Jaskon i bili su uvjereni da je on otok i zapalili su vatru, a riba se pomaknula i oni su se spasili tako što su se brzo vratili na brod. A ribe po zapovjedi Brendanovoj, izdigle su se iznad valova i gromkim glasom hvalile su Boga. Dalje nastavlja da kit ne jede ribu isto kao drugi, nego ih pušta s vodom u želudac, a privlači ih ugodnim mirisom.²⁴⁶

Olaus Magnus imao je mnogo uspjeha daleko od svoje domovine u Španjolskoj. Španjolski pisac Antonio de Torquemada (1507?-1569) predstavnik je humanista koji su sastavljali razne *miscellánea*, tipične za protureformacijsku Španjolsku. Takvo je njegovo djelo u obliku dijaloga *Jardín de flores curiosas*, objavljeno posthumno 1570.g. Djelo je kompendij priča i legendi, antičkih podataka i španjolskog folklora, demonologije i hermetičkih stavova. Izvori su mu brojni i među njima svi oni koji su se smatrali obveznom školskom literaturom: Plinije Stariji, Solin, Aulo Gelijs, Makrobije, Izidor Seviljski i ostali. Od njih je vadio ono što je čudno, neobično, egzotično. A u tom obilju izvora posebno se ističu sjevernjaci Saxo Grammaticus i Olaus Magnus (latinske epitome Olaja Magnusa objavljene su u Španjolskoj 1562.g). Ta fascinacija sjeverom i pričama sa sjevera vrlo je uočljiva, ne samo kod Torquemade, nego i kod njegovih suvremenika.²⁴⁷

U toj zbirci čuda našla su se i čuda iz oceana, pa i čuda iz sjevernog oceana. Kaže Torquemada da mu je jednu stvar teško vjerovati: da golemi kitovi u oluji izlaze na površinu mora i da im je na leđima golema količina pijeska tako da pomorci pomisle da je to otok, pa se iskrcavaju i zapale vatru i, kad kit osjeti vurčinu, zaroni u vodu, a oni se ili podave ili otplivaju do broda. Njemu se čini da oni koji to pišu nemaju pojma i da je to prijevara.²⁴⁸ U ovom se tekstu jasno vidi njegova lektira, od Plinija i oluja koje izbacuju čudovišta na površinu mora, do srednjovjekovne moralizatorske literature.

²⁴⁶ Cap. xxvi (p. 755 izdanja): *Confirmat etiam hoc praesens propositum divi Brendani Britanniae pontificis marina peregrinatio in septennium usque deducta, atque in catalogo sanctorum commemorata, quod videlicet ipse cum suis sociis piscem ingentem, nomine Jaconem invenerit: in quam, insulam cum sibi persuadentes, descenderunt ignemque accederunt dumque piscem se movere sentirent, ad navem repente fugiendo vix vitam illo se continuo mergente servarunt. Praeterea iussu Brendani pisces super undas se levarunt, voceque tonante Deum laudaverunt...* Citirani i kod autora potpisanog kao W. u Blackwood's Edinburgh Magazine 2/12, 1818, 649.

²⁴⁷ Zanimljivo je to da je Inkvizicija *Jardín...* stavila na indeks zabranjenih knjiga vrlo brzo, u Portugalu 1581, a u Španjolskoj 1632.g. G. D. Crow 1955, 266-267; G. Allegra 1978, 101-103; L. Rodríguez Cachao 1993.

²⁴⁸ Izdanje: Antonio de Torquemada, *Jardín de flores curiosas, en que se tratan algunas materias de humanidad, philosophia, theologia y geographia, con otras cosas curiosas, y apazibles*, En Anveres, En casa de Juan Corderio, Año 1575. (1. izdanje: Juan Bautista de Terranova, Salamanca, 1570), Colloquio VI, str. 503: *Una coxa afirman muchos, que a mi se haze difficileza de creer, y es que las vallenas muy grandes, quando haze tempestades, salen al pelo de la agua, trayeme endo encima de si muy gran cantidad de arena, y que los que nauegan pensando ser alguna Isla, ha acaesido muchas vezes dcsdender en ella, y hazen fuegos, y quando la vallena siente calentase, se samarguja en el agua, y assi perecen muchos y otros nadando se escapon, y bueluen a los nauios, y no tienen poca autoridad los autores que esto escriuen, pero armi preteme vn engaño, quo no puede caber en gente ninguna derazon.* (<http://bibliotecadigital.jcyl.es/i18n/consulta/registro.cmd?id=9002> Pristupljeno 22.3.2013). Citirano i kod R. Schenda 1965, 441 i n. 78.

No ova priča u koju nipošto ne vjeruje, samo je kulminacija priča o kitovima i sličnim stvorenjima koje je donio. Tako nam kaže da u moru postoji biće koje nema drugog imena nego „čudovište“ zbog svoje strašne pojavnosti (*pescado llamado mōstruo*) i biskup Nidrosije Enrico Falchendor u pismu papi Leonu X. opisao je glavu tog čudovišta.²⁴⁹ Nastavlja on i dalje: ima u oceanu i druga životinja koja se zove *fiseter*, ništa manje strašna nego „čudovište“. Može ispustiti toliko vode da potopi brod. Na te fisetere može se naići na putu za Indiju, iza Rta dobre nade. Takav jedan *fiseter* napao je brod i ničim ga nisu mogli otjerati dok ga nije otjerao svećenik molitvama i egzorcizmom. Kitovi se po krvoločnosti ne mogu usporediti s ovim ribama²⁵⁰, a Olaus Magnus kaže da je jedan bio toliko velik da je dvadeset ljudi stalo u oko.²⁵¹ Na istom mjestu kaže i ono što smo već zaključili za gotovo sve izvještaje o ovim čudima, od antike do danas, a to je uvjerenje da u oceanu postoje divovski kitovi koje ne vidaju i oni manji koje Španjolci redovito vidaju. Postojanje manjih dokaz je postojanja većih, bez obzira što ne vjeruje u postojanje otoka-kita i smatra ga prijevarom.

Kao što rekosmo, cijeli jedan dio španjolske književnosti govori o običajima i „čudesima“ udaljenih zemalja, naročito onih sjevernih, a nadahnut je djelima pisaca sa sjevera kao što je bio Olaus Magnus. U opisivanju takvih tema istakao se i najveći među Španjolicima – Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616) u romanu *Persiles*. On se služi tehnikom kojom su se služili svi ostali autori – stavio je radnju svog romana u krajeve o kojima su njegovi sunarodnjaci zaista malo znali i za koje ih je bilo lakše uvjeriti da se ondje događaju stvari za koje nam zdrav razum govori da su ovdje, pored nas, nemoguće. Pisanje Antonija de Torquemada imalo je ne mali utjecaj na opise čudesa u *Persilesu*.²⁵²

U tom romanu o avanturama mladih zaručnika Periandro pripovijeda priču o sjeveru. Među sjevernim avanturama je i ona kako je brod napalo morsko čudovište *el naufrago* (II. knjiga, 15. poglavlje): iznenada se na brod srušio pljusak, ne kapi kiše, već cijelih oblaka vode, kao da se cijelo more popelo na njih pod udarom vjetra, ali nebo je bilo vedro bez naznaka oluje. Tada su shvatili da je to napad ribe zvane *naufrago* i oni su u velikoj opasnosti pa su se morali braniti artiljerijom.²⁵³ Ovo je dobro poznata scena: morsko čudovište golemom količinom vode koju izbacuje iz usta potopi brod.

²⁴⁹ Antonio de Torquemada, navedno izdanje, 499-500. Pretpostavljamo da je mislio na krakena, o kojem je govorio citirani biskup Falkendorf.

²⁵⁰ Antonio de Torquemada, navedeno izdanje, 500-502.

²⁵¹ Antonio de Torquemada, navedeno izdanje, 502.

²⁵² G. Allegra 1978, 104, 109; M. Blanco 2004, 20.

²⁵³ Izdanje: Miguel de Cervantes Saavedra, *Persiles i Sigismunda*, Tomo I, ed. R. Schevill y A. Bonilla, Imprenta de Bernardo Rodríguez, Madrid, 1914, (1. izdanje: *Los Trabajos de Persiles y Sigismunda, Historia Setentrional*, Por Iuan de la Cuesta, en Madrid, 1617), 273-274: „...quando, de improuiso, començaron a llouer, no gotos, sino nubes enteras de agua sobre la naue, de modo que no parecia sino que el mar todo se auia subido a la region del viento, y desde alli se dexaua descolgar sobre el nauio. Alborotamos todos, y, puestos en pie, mirando a todas partes, por vnas vimos el cielo claro, sin dar muestras de borrasca alguna, cosa que nos puso en miedo y en admiracion. En esto, el que estaua conmigo dixo: „Sin duda alguna, esta lluuia procede de la que derraman por las venatans que tienen mas abaxo de los ojos aquellos mostruosos pescados que se llaman naufragos; y, si esto es assi, en gran peligro estamos de perdernos: menester es diparar toda la artilleria, con cuyo ruydo se espantan.“

Prvi izvor koji nam ovdje pada na pamet je Olaus Magnus koji tako opisuje čudovište *fiseter*, ali i Torquemadin *Jardín de flores curiosas*. Iako je preskočio dio priče o izgledu nalik na otok i vatri na njegovim leđima, ostali dio opisa poptuno odgovara dugoj tradiciji o kitu (s dodatkom tradicije o krakenu i morskoj zmiji sjevera). Pretpostavlja se da je Cervantes, koji je dugo boravio u Italiji, poznao djelo Teofila Folenga. Moguće je da je poznao i Lukijana iako se ne može dokazati postojanje prijevođa Lukijana na španjolski tijekom Cervantesova života, no zato postoji bar sedam izdanja na talijanskom iz prve polovice 16.st.²⁵⁴ Ističe se to što je Cervantes ribu nazvao *el naufrago*, pa se tako i on pridružio onim neobičnim imenima ovog morskog čudovišta kao što su ime „Zedrosi“ ili nenadmašna „Exposita“.

Torquemada je napao priču o otoku-kitu kao neistinu i pretjerivanje. Na kraju, *Jardín de flores curiosas* nije roman nego poučno, mi bismo rekli „publicističko“ djelo. Cervantes je u romanu, a u romanima je sve dopušteno, opisao ribu kao stvarnu, samo je preskočio nevjerojatne detalje da izgleda kao otok. Cervantesov *naufrago* je zapravo životinja o kojoj govorimo cijelo vrijeme jer njezin opis pripada katalogu svojstava kita koji se pretvara da je otok i po svojoj prirodi je zao. Nije zato čudno da je Mercedes Blanco *Persiles* proglasila prethodnikom i glasnikom romana kao što je *Moby Dick*.²⁵⁵

Richard Hakluyt (1552?-1616), engleski književnik i veliki ljubitelj prekomorskih putovanja i zagovornik naseljavanja sjeverne Amerike, imao je također komentar na našu priču. U svojoj knjizi čiji naslov obično citiramo kao *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries* iz 1599. preveo je na engleski latinski tekst Sebastiana Münstera (1488-1552), njemačkog kartografa i kozmografa, čija je knjiga *Cosmographia* objavljena 1544. Kao pravi znanstvenik donio je on i latinski original. Priča je, mislimo, dobro znana, ali lokacija je preciznija: oko Islanda plivaju divovski kitovi poput planina, a mornari ih tjeraju bukom truba i bacaju bačve u more da bi ih odvratili od svojih brodova. I koji bi to prirodopisac bio da ne spomene da se pomorci iskrcavaju na leđa kitova za koje misle da su otoci, pričvrste sidra i često su u opasnosti od utapanja? Svojim jezikom zovu ih Trollwal, Tuffelwalen, a to znači „vražji kit“. ²⁵⁶ To da se kitove tjera velikom bukom i lupanjem po površini provlači se još od Nearhova

²⁵⁴ R. Schevill 1906, 12; R. Osuna 1970, 407; I. Lozano Renables 1998, 148-150.

²⁵⁵ M. Blanco 2004, 21 – gdje ona zapravo kaže da Cervantesov *Persiles* nagovještava avanturističke romane 19.st. koji su obilato ukrašeni znanstvenim spoznajama, a na um joj prvo pada Melvilleov *Moby Dick*.

²⁵⁶ Richard Hakluyt, *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation: made by sea or overland, to the remote and farthest distant quarters of the Earth, at any time within the compass of these 1600.yeres: deuidd into three seueral uolumes, according to the positions of the regions, whereunto they were directed*, vol. 1. Imprinted at London, George Bishop, Ralph Newberie & Robert Barker, 1599; ed. Edmund Goldsmith, Edinburgh, 1885. Sebastian Münster: *Cete grandia instar montium prope Islandium aliquando cnscripuitur...Fit aliquando, ut nautae in dorsacetorum, quae Insulas esse putant, anchoras figentes, saepe periclitentur, vocantur autem eorum lingua Trollwal, Tuffelwalen.i. Diabolica cete...* (str. 248-249); engleski prijevod Hakluyta: The XIV. Section: *There be seen sometimes neere vnto Island huge Whales like vnto mountains... It sometimes falleth out that Mariners thinking these Whales to be Ilands, and casting out ankers vpon their backs, are often in danger of drowing. They are called in their tongue Trollwal, Tuffelwalen, that is to say the deuillish Whale.* (str. 252).

izvještaja, dodane su bačve koje se bacaju u more, a nastaviti će i nakon ovog vremena.²⁵⁷ A što se njihovog đavolskog imena tiče – slutimo u njemu onu dobru staru tradiciju bestijarija i Fiziologa. Hakluyt ima svoj komentar na tekst koji je preveo: da kitovi koji nalikuju na otoke!? Kaže da je to bajka kao i sve ostale stare, smiješne i isprazne priče čija istinitost nije vrijedna spomena. Zatim citira zgodu s redovnicima koji su išli pokrštavati Norvežane na sjeveru u stara vremena. I oni su došli do otoka i bacili sidro i izašli na obalu i upalili vatre i... znamo već što je bilo – jedva su se spasili jer im je brod bio blizu. A Hakluyt zaključuje da će prepustiti čitaocu da zaključi koliko je to nevjerovatno.²⁵⁸ Barem netko tko nije vjerovao da bi to mogla biti istina.

Bez obzira na glasove razuma takvih kao Hakluyt još uvijek je prizor boravka na leđima divovskog kita bio silno privlačan. Jedna od gravura u djelu Honorija Philoponusa iz 1621. prikazuje misonara koji drži misu na ribi. Philoponus daje i čudnu verziju legende o sv. Brendanu i kaže da je preuzeta iz kronike Sigeberta de Gembloux iz 12. st. Priča kaže da je sv. Brendan, utemeljitelj takve plovidbe, potaknuo sv. Maklovija da ode na more, a ovaj je krenuo sa 180 ljudi. Plovili su tako dok nisu stigli do Kanara nakon sedam godina i tu su našli Krista koji ih je poveo do otoka zvanog Aron²⁵⁹, gdje ih je napustio. I još dodaje da je taj otok, kako neki misle, onaj koji geografi zovu otok sv. Brendana i koji se nalazi u sjevernom Oceanu u području zemlje Nova Francuska u Sjevernoj Americi. Tijekom tog putovanja pojavila se i velika riba. Ona je došla da redovnicima omogućiti da održe misu na njezinim leđima. Philoponus je dodao da se priči može vjerovati, do te mjere da ju je i ilustrirao na danas slavnoj grafici (vidi str. 37).²⁶⁰

Kao što smo vidjeli, nakon svetaca ranijeg srednjeg vijeka i sjeverni su biskupi i misionari držali mise na ribi i to je važan prizor sjevernog kršćanstva, toliko važan da mnoge nije zanimalo je li ili nije istinit.

Rasprave o ovakvoj ribi nisu mogle proći bez Ole Worma (Olaus Wormius, 1588-1655), danskog liječnika i znanstvenika koji je ostavio nekoliko spisa o prirodopisu i starinama sjevera. I on govori da je oko 1643.g. vidio jedno čudovište - diva sjevernog mora kojeg zovu *hafgufe* i koji je sličniji otoku nego životinji i dodaje da mu se čini da u prirodi postoje samo dva takva bića. Najčudnija je napomena: dok su oni sami besmrtni, Meduze nisu ništa drugo nego jaja i sjeme ovih čudovišta. Opće je mišljenje da na ovom mjestu Wormius opisuje zapravo krakena, a ne kita.²⁶¹

²⁵⁷ Jonathan Swift u predgovoru za *Tale of a Tub* kaže da mornari bacaju bačve u more da bi odvratili pažnju kitovima da ih ne napadnu. Na istom mjestu veli da je priča odmah mitologizirana tako da je brod simbol za državu i Commonwealth, a kit opasnosti koje ga napadaju. Jonathan Swift, *A Tale of a Tub*, John Nutt, London, 1704, 14.

²⁵⁸ R. Hakluyt, *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries*, 1599, 253-254.

²⁵⁹ Inače Île d' Aron blizu Aleta, spominje se u životu sv. Maloa kao mjesto kamo je svetac otišao u pustinjački život, a danas je to grad Saint-Malo i više nije otok. J. M. H. Smith 1990, 331.

²⁶⁰ Honorius Philoponus, *Nova Typis Transacta Navigatio Novi Orbis Indiae Occidentalis*, 1621. Citirano kod R. D. Benedict 1892, 359-360 i G. Brunet ed. 1911, 282. Ta je grafika mnogo reproducirana i može se često naći, naročito na Internetu, npr. na stranici Bibliothèque Nationale de France, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bt1b2000040c/f3.higres> pristupljeno 15.1.2013.

²⁶¹ Citirano kod autora potpisanog kao W. u Blackwood's Edinburgh Magazine 2/12, 1818, 648-649; M. Schele de Vere 1869, 42-43.

Thomas Bartolinus (1616-1680), danski fizičar i matematičar, uspio je spojiti, stopiti i spetljati nekoliko različitih priča o krakenu, otoku-kitu i sv. Brendanu. To čudovišno morsko biće on zove *Hafgufa* i kaže da je sv. Brendan na njegovim leđima postavio kolibicu (bizarni podatak iz jedne od verzija Brendanovog životopisa iz srednjega vijeka) i misu ondje proslavio. Biće se hrani jednom godišnje i tada ispušta miris kojim u ždrijelo privuče jata riba. Više je nalik na zemlju nego na kita i, što je važno, dodaje da se misli da su samo dva, da se ne bi razmnožili.²⁶² Iako bi izvor za ovaj posljednji podatak mogao biti i Wormius, evo nas ipak opet na tragu Starog zavjeta i Levijatana. Ova je tvrdnja očito porijeklom iz biblijske ideje da je sam Bog zapriječio da se Levijatan i Behemot dalje razmnožavaju da ne ugroze ostali život na zemlji.²⁶³

Morskom čudovištu koje izgleda kao otok u 17. stoljeću nije odolilo niti John Milton (1608-1674) u spjevu *Izgubljeni raj* (*Paradise Lost*, 1664. prvo izdanje; 1674. drugo izdanje). U 1. knjizi opisuje Sotonu koji pliva na zapaljenom jezeru, nalik na Levijatana, kojeg je Bog stvorio da kao najveći pliva rijekom Oceana kraj Norveške, a mornar će pomisliti da je otok i pristati na nj (1. 201-208). Ovdje se svi kritičari slažu da je nadahnut Levijatanom iz Knjige o Jobu te da je taj Levijatan zapravo krokodil. Opis je ipak bliži kitu i komentator ovih stihova napominje da uz norvešku obalu nema krokodila pa je vjerojatnije da je pomišljan kit.²⁶⁴ U 7. knjizi, kad opisuje stvaranje bića u moru, vratio će se temi Levijatana koji izgleda kao otok u moru. Cijela je priča ovdje, naslijeđena iz starih izvora, ali i jedna lijepa rečenica: *...as Sea-men tell...* (1.205). Pjesnik je svjestan da je u svijetu „morskih priča“, ali slika je toliko jaka da ju je upotrijebio pri opisu Sotone.

Milton se okrenuo onoj biblijskoj i moralizatorskoj podlozi priče o kitu, naslijeđenoj iz cijele duge tradicije Fiziologa²⁶⁵, bestijarija i tumačenja Stvaranja kod crkvenih otaca. Paralelno s takvim stavovima pisali su i oni koji su se zabavljali pišući i time su zabavljali publiku. Ti su nadahnuti pričama, učenim djelima prirodoslovaca, ali i epovima i romanima slavni prethodnici. U 17.st. nastao je i takav jedan roman *Della Pia-*

²⁶² Thomas Bartolinus, *Historiarum anatomicarum rariorum cent. 4, hist. 24*, The Hague, 1657, 284:

Vigesimum secundum (genus) hafgufa, vapor marinus, quibusdam lynchback, quod eius dorsum ericeto simile. Extat historia de episcopo quodam, Brandana, qui in hujus belluae dorse tabernam fixit missam celebravit, et non multo post hanc, ut putabant, insulam submersam esse... Terram potius quam balaenam similitudine refert. Duo tantum esse existimatur, sed non multiplicari, alias metuendum esset, ne victus aut locus, ipsis suffectura essent. Citirano kod autora potpisanog kao W. u Blackwood's Edinburgh Magazine 2/12, 1818, 649.

²⁶³ Usp. L. Drewer 1981, 152.

²⁶⁴ (1. 201-210) ... *Or that sea-beast/ Leviathan, which God of all his works / Created hugest that swim th' Ocean stream:/ Him haply slumbring on the Norway foam/ The Pilot of some small nigh-founder'd Skiff/ Deeming some Island, oft, as Sea-men tell,/ With fixerd Anchor in his skaly rind/ Moors by his side under the Lee, while Night/ Invests the Sea, and wished Morn delays:/ So stretcht out huge in Length the Arch-fiend lay/ Chain'd on the burning Lake...*

(7. 412-415)....*There Leviathan, / Hugest of living creatures, on the deep / Stretched like a promontory, sleeps or swims, / And seems a moving land* Vidi i H. J. Todd ed. 1809, 310-312: komentari uz stihove 1.201, 1.205; C. C. Coulter 1926, 46. A. Zaradija Kiš 1997, 61 i A. Zaradija Kiš 2007, 38 citira francuskog protestanta Samuela Bocharta/ Bochartusa (1599-1667) *Hierozoicon sive bipartitum opus de animalibus Sacrae Scripturae* koji Levijatana definitivno tumači kao krokodila. Usp. M. Levanat-Peričić 2010, 187, n.22.

²⁶⁵ O Fiziologu kao Miltonovom bitnom izvoru vidi J. Stanonik 1962, 93.

cevole Storia dell'invitto, e valoroso Principe Don Florismondo, Libro Primo. Sastavio ga je izvjesni Anton Vincenzo Magnani o kojem se inače ništa ne zna.²⁶⁶ Riječ je o kasnoj talijanskoj imitaciji slavnog ciklusa Amadis. Glavni lik je Florismondo koji je doživio cijeli niz nevjerojatnih pustolovina, a nas zanima trenutak kad putuje na brodu-krilatoj zmiji preko mora²⁶⁷, dok ga brod nije doveo do obale otoka koji je djelovao posve pust i ogoljen. Zmija je isplazila jezik što je bio znak da se Florismondo mora iskrcati. Nije vidio ništa osim ravnice koja mu se po boji činila kao da je od kamena i u sredini je bio greben. Kad se popeo na nj vidio je da je otok ovalan i da nema nikakvog raslinja na njemu i dok je tako gledao otok se počeo pokretati, onako kako su u antici pričali da se pomicao otok Del, ali ovo je bio veliki kit. Ne samo da je ovo bio kit, nego je kitova bilo mnogo u moru i izgledali su kao otoci i kao takvi bili su velika opasnost za pomorce. Priča ide dalje: kit je Florismonda udario repom i bacio ga je u more sa svim oružjem i bio bi tu poginuo da ga kit nije progutao. Kad se probudio bio je na obali pravog otoka.²⁶⁸ Sasvim u skladu s pretrpanim i začudnim avanturama ciklusa Amadis i ova imitacija nastoji nadmašiti u svakom pogledu svoje uzore i izvore iz kojih je uzimala motive. Ovdje ne da imamo kita koji izgleda kao otok, ovdje imamo cijeli arhipelag otoka-kitova koji su svi opasni, koliko ih ima. Jaskonije i Levijatan bili su jedan jedini, ali ovog autora to nije zadovoljilo – što više to bolje. Onda je još dodao jedan čudan spoj dva odvojena motiva: otoka-kita i kita koji guta (tzv. Joninog kita, a mogli bismo reći i Lukijanovog i Pinocchiovog kita). Jasno je da je Magnani (ma tko on bio) mogao poznavati legendu o sv. Brendanu (talijanska verzija ima nekoliko rukopisa, od 13. do kraja 15. stoljeća), a sigurno je poznao i Folengov *Baldus* i odlomak iz Ariostova *Bijesnog Orlanda* koji smo malo prije citirali, *La Navigation du Campaignon à la bouteille* također dolazi u obzir, iako preciziranje izvora nije najbolji put jer je otok-kit dio vrlo proširenog srednjovjekovnog folklora.²⁶⁹

Od jednog do drugog pisca, od jednog do idućeg djela, iz stoljeća u stoljeće prenosi se priča o morskim čudovištima. Ljudi su plovili sve dalje i otkrivali sve udaljenije dijelove svijeta i opisivali su svoje doživljaje u djelima, u kojima su prepisivali i starije spise i njihove priče donosili kao vlastita iskustva. Nije toliko riječ o pripovijedanju neistinitih podataka nego o rječniku tradicije. Golema morska bića vidana su često na morima i često su gledana očima tradicije i opisivana riječima tradicije. Osobno iskustvo često je iskazano slikama naslijeđenim u školi iz antičke književnosti, ali i iz niza kasnijih pisaca, što ostavlja dojam prepisivanja događaja, ali samo dojam. Takav je na primjer slavni opis dansko-norveškog misionara Hansa Egedea koji je prenio što je njegov sin Poul vidio uz obalu Grenlanda 1734.g. Biće je golemo, glava mu

²⁶⁶ J. R. Reinhard 1923, 427-428. Izdanje: John Revell Reinhard, *Ex damnatissima Amadis bibliotheca*, The Modern Language Association of America, Baltimore, 1923.

²⁶⁷ U indeksu folklornih motiva Stitha Thompsona (vol. 2, 1956, 261) ovaj se motiv pojavljuje s oznakom F 911.3.2 i kao izvor motiva citira se upravo J. R. Reinhard 1923.

²⁶⁸ J. R. Reinhard 1923, 448-449.

²⁶⁹ J. R. Reinhard 1923, 466.

doseže do preče na jarbolu, tijelo mu je debelo kao brod i tri do četiri puta dulje od broda, puhao je kao kit, imao je velike peraje i izgledao je kao da je prekriven naslagama i školjkama; koža mu je naborana i gruba. Stražnji dio tijela bio je poput zmije.²⁷⁰ Nama ovdje nije toliko bitna analiza o kojoj je životinji uistinu riječ u izvješću o sretu, već rječnik kojim je viđenje opisano, rječnik naslijeđen iz folklorne i književne tradicije. Jedino je u vremenu prosvjetljenosti ipak s leđa čudovišta nestalo šume, grmlja, trave i drva za potpalu i ostala je samo naslaga algi (ipak nešto zeleno) i školjaka.

Koliko je motiv raširen u srednjovjekovnom folkloru, govori i činjenica da se pojavljuje i kod naroda koji niti su na Atlantiku, niti su imali izravne susrete s kitovima. Ruska priča kaže da je carević Ivan na svom Konjiću Grbonjiću došao na sred mora²⁷¹ blizu kita koji je progutao cijelu flotu brodova. Na kitu je narasla šuma. Žene su brale gljive na njegovim brkovima. Na kraju će kit pomoći Ivanu, a Ivan će ga osloboditi prokletstva: kit će ispljunuti flotu i ponovo će se moći pokretati morem.²⁷² I ovdje opet nalazimo onaj nastrani spoj priče o nepomičnom kitu koji glumi otok i „Joninom“ kitu koji guta sve što mu se nađe na putu. Runeberg (1902, 362-363) donosi i priču iz finskog folklora o ribarima koji su otišli na more i ugledali su kita koji je izdizao glavu iznad vode. Pomislili su da je to stijena i pristali su i, naravno, htjeli su skuhati ručak. Kit je zaronio do dna mora i jedan je ribar nastradao, a drugi je pobjegao govoreći: „Bježimo, Sotona je u onoj stijeni, jer se sakrio u tvrdu stijenu!“ Ovdje je pak vidljivo nasljeđe Fiziologa i predodžbe kita kao simbola prijetvornog Vraga.

Otok-kit nastavit će i dalje svoj život kao dio pustolovine i uzbudljivog štiva sve do modernog doba.

Naša je priča imala dug i bogat život na zapadu, a ni na istoku nije bila manje popularna. Jedna od poznatijih verzija nalazi se u *Babilonskom Talmudu*, u dijelu koji daje popis čuda koja je vidio Raba, sin Bar Hanin (Rabba bar bar Hana).²⁷³ Jedna od njegovih priča kaže da je bio na brodu i tada je vidio ribu na čijim se leđima nakupio pijesak i trava je rasla iz njega. Mislili su da je otok, iskricali su se i zapalili vatru da skuhamu hranu. Kad je ribi postalo vruće okrenula se i, da brod nije bio tako blizu, bili bi se podavili. Rabba bar bar Hana živio je između 257. i 320.g. i putovao je kroz Palestinu i Arabiju. Budući da su Arapi u to vrijeme održavali trgovinu između Indije i Zapada, pretpostavlja se da je priču mogao čuti od takvih trgovaca i da u konačnici priča potječe iz Indije. S druge strane, grčki *Physiologus*, koji ima isti motiv, mora biti ra-

²⁷⁰ C. G. M. Paxton, E. Knatterud & S. L. Headley 2005. Ovi autori predlažu da je životinja u pitanju mogao biti grabavi kit (*Megaptera novaeangliae*) ili neki sličan.

²⁷¹ Sjetimo se ovdje sv. Bairre koji je na konju prejahao preko mora od Walesa do Irske i o kojem smo već govorili.

²⁷² M. Schele de Vere 1869, 66; A. de Gubernatis 1872, 337, 345; M. Savi-Lopez 1894, 285-287; J. Runeberg 1902, 367; A. Waugh 1961, 364.

²⁷³ *Haggadah*, na kraju I. Dijela, traktat *Baba Bathra* 73b. Citirano kod J. Runeberg 1902, 356; A. S. Cook 1919, LXXI-LXXII; C. C. Coulter 1926, 34-35; Ch. A. Tuczay 2005, 285. *Talmud*, Izbor i prijevod tekstova s hebrejskoga i aramejskoga, povijest Talmuda i bilješke napisao Eugen Werber, Litteris, Zagreb, 2008, 454.

niji od Rabbina iskaza, ali to još ne znači da priča ne dolazi iz Indije, jer su romani o Aleksandrovim doživljajima do tada već bili veoma popularni.²⁷⁴

Drugi slavni istočni izvor je Zend-Avesta (Yasna IX, 10-11) gdje se pojavljuje mladi junak Keresâspa. On je ubio čudovište, rogatu zmiju Azhi Srvara, koje je proždralo kornje i ljude iznad kojeg je plivao žuti otrov dubok 6 stopa (oko 183 cm). Na čudovištu je kroz podne Keresâspa kuhao meso u kotliću dok se čudovište nije počelo od vrućine prevrtati, a naš je junak pobjegao. Tekst je kompliran između 4. i 6. st, ali ne možemo misliti da je *Babilonski Talmud* utjecao na Zend-Avestu. Oba iskaza mogu potjecati iz zajedničkog izvora koji je vjerojatno pripadao indo-perzijskom folkloru. Perzijski tekstovi govore o junaku koji na leđima čudovišta kuha ručak, s druge strane još od antike poznato nam je da u Indijskom oceanu žive bića koja tako miruju da su nalik na otok. Za sada sve te odlike pokazuju prema Indiji kao izvoru. Kad se dva motiva spoje, dobije se ono što nam je već dobro poznato i gotovo svaki pomorac susreo se baš s takvim bićem i prošao je na isti način.²⁷⁵

Perzijska tradicija o junaku koji se zatekne na leđima čudovišta pojavljuje se i u *Zlatnim livadama* Al Mas'udija iz prve polovice 10. st.²⁷⁶ Amran, sin Djabira, prešao je Nil sve do njegova izvora i prešao je more na leđima životinje koja je bila tako velika da mu je trebao cijeli dan da prijeđe jedan njezin ud. Čudovište je imalo ralje otvorene prema suncu kao da tako diše...²⁷⁷ S druge strane, Mas'udi nam prenosi i onaj drugi motiv: kad se plovi od Omana prema otoku Kanbalou (možda Madagaskar?) može se sresti ribu zvanu El-Owal (kit) koja je ponekad duga četiri do pet stotina *omari* lakata, iako je uobičajena dužina sto lakata (recimo oko 50 metara). Često za vrijeme bonace izlazi iz vode i izbacuje krajeve peraja koje se može usporediti s jedrom lađe. Povremeno uspravi glavu i izbacuje kroz svoje škrge stup vode koji se uzdiže iznad otvora u tijelu, a mornari lupaju po površini i prave buku da bi ga udaljili...²⁷⁸ I ovaj motiv lupanja veslima po moru vidjeli smo u legendi o Aleksandru, u opisu Nearhove plovidbe kakav nalazimo kod Arijana (*Indica*, 30) i mnogim kasnijim tekstovima.

U 10. st. pripada i arapska *Knjiga o čudima Indije* (*Kitab al Ajaib al Hind*), nastala između 900. i 953. g.²⁷⁹ Konstrukcija izvještaja koji nas zanima tipična je za ovu vrstu

priča: kaže se da je doživljaj pripovijedao Abu Mohammed-al-Hasan, sin Amra, koji ju je čuo od mornara vrijedog povjerenja, koji je pak čuo da je neki brod ploveci iz Indije uletio u oluju i bio je odbačen do potpuno golog otočića. Iskricali su se da poprave štetu, ali stigla je i proslava Nove godine i da bi napravili gozbu donijeli su drva i napravili vatru. Iznenada otok se zatresao, putnici su se bacili u vodu dok je otok potonuo. Zamalo su se udavili u vrtlogu koji je tako nastao. To nije bio otok nego divovska kornjača koja je usnula na vodi i koju je vatra probudila. Zaključuje da se priča da kornjača svake godine izađe na površinu i tu se odmara i kunja, a kad se probudi opet zaroni (ch. XIX.).

Govori se ovdje i da u moru Zindj (istočna obala Afrike) i u oceanu Herkend (more od Sri Lanke do sjeverne točke Sumatre) postoji riba Ouak. Tjeraju je udaranjem drva po moru i bubnjevima. Ona izdiše stup vode (ch. IX.).²⁸⁰ Ovaj je izvještaj vrlo sličan Mas'udiju, pa prema tome i priči o Nearhu. Legenda o Aleksandru inače je pustila duboko korijenje u arapskom svijetu, pa nije čudo da se njezini motivi kasnije redovito pojavljuju. S druge strane Arapi su imali izravan pristup pričama Indije iz kojih bi u konačnici mogli potjecati i motivi iz legende o Aleksandru.²⁸¹ Ima i izvještaj o divovskoj ribi imenom Fâl, najvećoj ribi u oceanu, dugoj 200 lakata, čija su leđa prekrivena slojem zemlje i tlo se na njoj okamenilo. Oko nje stalno pliva jato malih riba (usporedi grčki *Physiologus* gdje se manje ribe okupljaju oko kita varalice) (ch. LIII).²⁸²

Mardi bin Ali al-Tarsusi, vojni pisac iz 12. st, opisuje kako je Aleksandar (Zu'l-qarneyn) potpuno oplovio svijet i tako je ispunio svoju sudbinu kozmokratora. Imao je viziju još dok je bio kod Aristotela: Bog se digao visoko, njegove dvije noge bile su na ribi, a glava je dodirivala vrh Neba, jedna ruka širila se do istoka, druga do zapada. Vizija dalje nastavlja aluzijama na vodu života i Aristotelovim tumačenjem vizije da će vodu života popiti netko drugi, a ne Aleksandar, ali će mu zato biti dan cijeli svijet.²⁸³ Ovaj perzijski tekst pokazuje i to da je u toj tradiciji junak svoj nadnaravni status dokazao, između ostalog, i na leđima ribe. Dovoljno je prisjetiti se Zend-Aveste.

Na ovom mjestu možemo spomenuti da je legenda o Aleksandru ostavila duboke tragove u arapskoj tradiciji. Za nas je posebno zanimljiv tekst *Hadith Dhulqarnayn*, anonimni tekst iz arapske tradicije o Aleksandru (koji se ovdje naziva Dhulqarnayn).²⁸⁴ U toj priči Dhulqarnayn je stigao do kraja svijeta, do Oceana koji opasuje svijet (*bahr al-muhit*). Rekao je lokalnim stanovnicima (koji govore jezikom ptica, ali on ima Božji dar da razumije sve) da želi ići i dalje, a oni su mu pokazali brdo koje se uzdizalo iz mora.

²⁷⁴ J. Runeberg 1902, 387-388; A. S. Cook 1919, LXXI.

²⁷⁵ J. Runeberg 1902, 361-362; C. C. Coulter 1926, 35-36, 49-50; Ch. A. Tuczay 2005, 285.

²⁷⁶ Ali ibn al-Husain al-Mas'udi, *Les prairies d'or*, texte et traduction C. Barbier de Meynard & Pavet de Courteille, Société Asiatique, Paris, vol. I, 1861. Podaci koje ima Al Mas'udi pojavljuju se mnogo ranije, u izvještajima Soleimana, trgovca koji je putovao do Indije i Kine, iz 851. g.; vidi E. Charton 1867, II, 97 id.

²⁷⁷ Al-Mas'udi, ch. XIV, str. 268-269. Priča nastavlja da su stigli do Raja gdje im je kralj dao grozd grožđa i sve je to silno nalik na legendu o Aleksandru i njegovom putu prema Raju i što je na tom putu sreo. Usp. J. Runeberg 1902, 358-359, 367.

²⁷⁸ Al-Mas'udi, ch. X, str. 234. Priča nastavlja da Bog da bi ograničio moć ovog bića protiv njega šalje ribu dugačku samo jedan lakat koju zovu Lechk i ona se prikvači na korijen uha kita, koji to ne može podnijeti, pa zaroni na veliku dubinu i udara o dno i napokon izdahne. Tada se njegov leš vidi kako pluta po površini nalik na veliku planinu. Ibid. str. 235. usp. A. Landrin 1875, 166. Isto govori Samuel Bochart, *Hierozoicon, sive de animalibus S. Scripturae*, rec. E. F. C. Rosenmüller, Lipsiae 1796 (1. izd. 1663), 868, gdje prevodi tekst Al Kazwinija. Malo dalje u tekstu Bochart kaže: *Et Paulus Venetius libri tertii capite trigesimo nono, ubi de insula Madagascar: In mari cete grandia capiuntur ex quibus ambarum colliguntur*, 871-872.

²⁷⁹ Autorom se smatra Buzurg ibn Shahriyar Ram' Hurmuzi, u francuskom izdanju citira se kao Anonyme, *Les merveilles de l'Inde, ouvrage arabe inédit du X^e siècle*, par L. Marcel Devic, Alfonse Lemedre, Paris, 1878. <http://remacle.org/bloodwolf/arabe/anonyme/inde1.htm> pristupljeno 19.1.2012. Novo izdanje i prijevod Leiden, 1883-1886.

Dhulqarnayn je poslao dva svoja čovjeka, Ifliyūna i Moguanisa, da ga istraže. Ali to nije brdo ni otok, to su leđa čudovišta koje je odmah pojelo ljude koji su ga došli istražiti.²⁸⁵

Arapski geograf Edrisi, koji je oko 1150.g. pisao na dvoru Rogera II, normanskog kralja Sicilije, spominje nekoliko karakterističnih zgoda kakve se nalaze u priči o sv. Brendanu: otok ovaca, otok ptica i ostale avanture, uključujući i kita. On je očito pokupio sve one priče koje su kolale srednjovjekovnom Europom. Zatim kaže i da u Kineskom moru živi stvor 100 kubita dugačak zvan Gheydeh i mornari ga tjeraju bukom.²⁸⁶ Njegovo djelo ide u prilog onima koji su pojavu ovog motiva u arapskim pričama izvodili iz eruopskog folkloru i antičkog nasljeđa, što je dijelom moguće. Ipak ne smijemo biti isključivi i odbaciti indijsko porijeklo priče i u europskoj i u istočnoj (arapskoj i perzijskoj) tradiciji.

Perzijski znanstvenik iz 13.st. Abu Yahya Zakariya' ibn Muhammad al-Qazwini (citiramo ga kao Al Kazwini) u djelu *Čuda svijeta* ponavlja priču o kronjači koju smo već vidjeli: kornjača (*sulahfāh*, pisano i kao *'sulahfā*) kopnena i morska životinja, a morska kornjača tako je golema da pomorci pomisle da je otok, a jedan je pomorac pričao da je našao otok izdignut iznad vode i na njemu zelene biljke i onda su se iskricali, i da, zapalili su vatru i sve ide dalje onako kako nam je otprije poznato.²⁸⁷ S druge strane, prema njemu, u Kineskom moru živi riba duža od 300 kubita, izaziva strah kod brodova, peraja koja viri iz mora izgleda kao golemo jedro, a mornari je tjeraju bukom. U istom moru ogromna riba udara repom i potapa brodove, a druga ima lice sove.²⁸⁸

Od Norveške do Kineskog mora obrazac priče uvijek je isti, riba je uvijek ista, ona ima peraju kao jedro, može repom potopiti brod i može je se otjerati bukom koju dižu udari vesala po moru. Od Aleksandra do modernog doba – ništa se bitno nije promijenilo, samo što se mjesto radnje malo pomiče: antička i srednjovjekovna imaginacija stavila je čudovište u Indijski ocean, arapski geografi pomaknuli su je malo prema Bengalskom zaljevu (more između Sri Lanke i Sumatre) i onda u Kinesko more. Svatko je ribu zamišljao daleko na istoku u odnosu na svoju poziciju, s one strane dohvatljivog horizonta i nikome nije padalo ni na kraj pameti da predloži da riba nije stvar-

²⁸⁵ Z. D. Zuwiyya 2011, 109 i n.154: u jednoj verziji priče navodni otok je gomila rakova, zatim je u armenskoj verziji divovski jastog, a u verziji A Pseudo-Kalistenena morsko je čudovište bez previše detalja. U popisu motiva tradicionalnih priča Stith Thompson (vol. 4, 1957, 143) ima i zmiju koju se zamijeni za otok (J.1761.1.2.).

²⁸⁶ J. Dunn 1921, 429; C. C. Coulter 1926, 37: a Ibn el Wardi kaže pak da u moru El-kulzum postoji divovska riba koja može repom potopiti brod, duga oko 200 kubita.

²⁸⁷ *Agaib el Makhloukat, Merveilles de la Création*, trad. Lane, citirano prema A. de Gubernatis 1872, 390. Usp. H. Ethé, trad. *El Kazwinis Kosmographie*, Leipzig, 1863, I, 280 (V, no. 17). F. S. Bassett 1885, 204-205 – napominje da i kroničar El Wardi govori to isto o morskim čudovištima, a izvješća uspoređuje s pričama iz Tisuću i jedne noći; A. S. Cook 1894, 66; J. Runeberg 1902, 356-357; A. S. Cook 1919, LXXV; J. R. Reinhard 1923, 449 n. 84; C. C. Coulter 1926, 36-37.

²⁸⁸ Prevedeci Al Kazwinijev tekst s arapskog na latinski Samuel Bochart, *Hierozoicon, sive de animalibus S. Scripturae*, rec. E. F. C. Rosenmüller, Lipsiae 1796 (1. izd. 1663), 868-869, kaže: *In eodem Alkazuinio serra, cetus est in mari Zingitano, ad montis molem accedens, cui sunt a capite ad caudam tanquam serrae, dentes bicubitales instar ebeni nigri: et in capite ossa duodecim cubitorum, quibus remigat a dextris et a sinistris. Quae fabulosa est serra descriptio*. Ovdje je samo dodao ribu *serra*, koja je inače poznata od starog vijeka, preko bestijarija, do prirodoslovaca 17. st, općim opisima divovskog kita koji izgleda kao planina. Moramo dodati i to da se općenito smatralo da su ove priče u djelo Al Kazwinija došle iz arapskog prijevoda Fiziologa.

na, samo da je još nisu uspjeli vidjeti. Na kraju u Kini, u priručniku *Tsi-hiai* priča dođe do vrhunca: tu se govori o kitu *pheg* koji uzdigne 433 lige mora iznad sebe kad se kreće, a čim ostari pretvori se u divovsku pticu Rok.²⁸⁹ Isto se može reći za ranije priče iz zapadne Europe, jer se tada računalo da je Atlantski ocean prema zapadu sve veći pa je i mjesto Levijatana i njegovih srodnika s one strane poznatog dijela oceana. Pa i kad nađemo nekoga tko kaže da je malo vjerojatno da su priče o otoku-kitu istinite, kao što je Pontoppidan, biskup Bergena, on ih samo zamijeni još luđim pričama o Krakenu: kit je barem izgledao kao jedan otok, a Kraken po njegovom izgleda kao niz otoka. S one strane vidljivog sve je moguće.

Izvještaji arapskih i perzijskih pisaca, znanstvenika i geografa upućuju nas prema najslavnijoj od arapskih priča, onoj o Sindbadu moreplovcu iz zbirke *Tisuću i jedna noć*. Već na svom prvom putovanju Sindbad nailazi na velike nevolje: „...I ukrcah se u jednu lađu pa se spustih u grad Basru s mnogim trgovcima. Tako smo plovili morem danima i noćima, mimoilazeći jedan otok za drugim, prelazeći iz jednog mora u drugo i skopna na kopno, a svuda u prolazu prodavali smo i kupovali ili zamjenjivali robu. Tako stigismo do otoka koji je bio nalik na jedan od rajskih vrtova pa vlasnik lađe pristade, spusti sidra i mostiče te se na otok iskrcaše svi oni koji su bili na lađi.

I putnici načiniše mangale pa podložiše vatru i prihvatiliše se raznih poslova te su neki kuhali, neki ispirali rublje, dok su neki šetali, a ja bijah među onima koji su šetali po otoku.

Potom se putnici okupiše i počеше jesti, piti, veseliti se i igrati. I dok smo mi tako provodili vrijeme, odjednom kapetan lađe stade na jedan kraj palube pa povika iz sveg glasa: 'O mirni putnici, brzo se ukrcajte na lađu i pohitajte u nju što prije! Ostavite svoje stvari i bježite, spašavajući svoju dušu! Bježite dok ste cijeli i dok niste izginuli! Otok na kojem se nalazite nije otok, nego je to velika riba koja je bila zaronila u more pa iznijela pijesak na sebi te je stoga nalik na otok, a drveće raste na njoj od pamtiviljeka. A kad ste naložili vatru na njoj, ona je osjetila vrućinu pa se počela micati, a sad će zaroniti u more te ćete se svi potopiti. Gledajte da spasite dušu prije nego što izginete, a ostavite stvari!'...²⁹⁰ Nakon toga neki su skočili u more i vrtlog ih je povukao, ali Sindbad se uhvatio jednog drvenog korita i ostao je plivati, ali samo da vidi kako je kapetan digao jedra i kako njegov brod odlazi ostavivši sve one koji su se utapali.²⁹¹

²⁸⁹ A. Landrin 1875, 166. Zanimljivo je kako je na kraju puta, na dalekom istoku div mora postao div neba iz bajke, ptica Rok koja je poznata iz Tisuću i jedne noći i brojnih drugih izvještaja.

²⁹⁰ *Tisuću i jedna noć*, preveli Bojana Zeljko Lipovšćak, Anda Bukvić & Jakov Lovrić, prema prijevodu na njemački Gustava Weila iz 1836, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010, 133-134 (preveo Jakov Lovrić). Tko god je proučavao priču o otoku-kitu citirao je i Sindbadovo prvo putovanje, vidi A. S. Cook 1894, 66; J. Runeberg 1902, 349-351: ovdje uspoređuje verzije kako se nalaze u prijevodima Burtona i Smithersa, Mardrusa i Gallanda; A. S. Cook 1919, LXXI-LXXII, n. 4; C. C. Coulter 1926, 37; Ch. A. Tuczay 2005, 285.

²⁹¹ U mnogim verzijama filmova o Sindbadu koje su snimljene ova se nalazi u animiranom filmu *Sinbad: Legend of the Seven Seas*, Dream Works, 2003. Režija Patrick Gilmore i Tim Johnson. Usp. W-Ch. Ouyang 2004, 134-135.

Morsko je biće golemo i njegov opis kod Sindbada i kod arapskih pisaca podudara se u mnogim detaljima. Riba nosi pijesak, tlo i vegetaciju na svojim leđima, o tome se mnogi slažu, osim na primjer *Knjige o čudima Indije* i Al-Kazwinija koji kaže da otok nije kit nego kornjača.²⁹²

Postavlja se pitanje vremenskog odnosa između ovih izvještaja. Arapski pisci koje smo citirali potječu iz 12. i 13. st, dok je zbirka *Tisuću i jedna noć* onakva kakvu je poznajemo oblikovana u drugoj polovici 15. st. No, zbirka je izgleda utemeljena na perzijskoj zbirci indijskog porijekla *Tisuću priča* koja je poznata već od kraja 10. st, iako su pojedine priče na arapski prevedene već sredinom 9. st.²⁹³ A vidjeli smo i da ima obilje izvora na koje su se mogle osloniti perzijske priče. Odavno se već pretpostavlja da Al-Kazwini i *Tisuću i jedna noć* ne utječu jedan na drugoga nego da oba djela posuđuju iz istog izvora. Moguće je i da je to ranije djelo putopis vrste kakva je bila omiljena u Indiji, odakle je prešla u Perziju i preko Perzijanaca Arapima.²⁹⁴

S druge strane može se naći pretpostavka da bi priča o Sindbadovom prvom putovanju mogla biti porijeklom od arapskog prijevoda grčkog Fiziologa što ga je načinio Grgur Nazijanski, a mogao je poteći i od verzija Fiziologa kao što su etiopska, armenska ili sirijska.²⁹⁵ Veza s pričom o sv. Brendanu nameće se sama od sebe. Svojedobno se mislilo da je rana verzija *Vita Brendani* (od koje potječe kasniji *Navigatio sancti Brendani abbatis*) uključila epizode iz raznih izvora, a jedan od tih izvora bilo bi i Sindbadovo prvo putovanje.²⁹⁶ I ostale epizode iz plovidbe irskog sveca našle su svoje paralele u ostalim Sindbadovim putovanjima. Našli su i likove iz arapske tradicionalne književnosti koji odgovaraju svecu: Boluqiya – mornar koji je oplovio sedam mora; Dhulqarnayn – Aleksandar Veliki; priče kralja Salomona, a i Babilonski talmud je morao imati utjecaja.²⁹⁷

Pretpostavka je bila da su motivi iz arapske književnosti ulazili u Europu preko Španjolske i Sicilije. Poslije se od te teze odustalo i sve se više počelo obraćati pažnju na moguće keltsko porijeklo legende o sv. Brendanu (iako se od keltskog izvora kao jedinog izvora danas mora odustati, s obzirom na količinu antičkih i istočnih uzora).²⁹⁸ Sve više prostora zauzimala je i teza da je priča o kitu iz Irske prenesena Arapima, na

²⁹² Još jedna od rijetkih verzija koja je prvo Sindbadovo putovanje prikazala u igranom filmu je modernizirana u kojoj je Sindbad nasljednik multinacionalne kompanije koji nestane u Indijskom oceanu u nesreći helikoptera, a dalje doživi one iste avanture koje nalazimo u pirčama iz 1001 noći. Vidi *The 7 Adventures of Sinbad*, The Asylum, 2010. Režija Ben Hayflick i Adam Silver; glavne uloge Patrick Muldoon, Sarah Desange.

²⁹³ Najraniji dokaz za postojanje zbirke *Alf laylah* je fragmentarni rukopis iz sredine 9. st., ali ne poznajemo ni jedan uređeni i prepisani rukopis teksta *Alf laylah* prije druge polovice 15. st. H. Grotzfeld 2004, 218 id.

²⁹⁴ Prijedlog je iznio već E. Rohde 1914 (prvo izdanje 1876), 183-209, posebno 192, n.1; A. S. Cook 1894, 68; C. C. Coulter 1926, 38-39; Ch. A. Tuczay 2005, 272.

²⁹⁵ A. S. Cook 1894, 67.

²⁹⁶ Zagovornik te teze bio je M. J. de Goeje 1893.

²⁹⁷ V. Chauvin 1903, 7-9; N° 373. Sindbād le marin; D. Faraci 1991, 150. Film o Sindbadu koji u priču uvodi legendu o Aleksandru Velikom i njegovom blagu je igrani film *Sinbad the Sailor*, RKO Radio Pictures, 1947. Režija Richard Wallace; uloge Douglas Fairbanks, Maureen O'Hara. Usp. W.-C. Ouyang 2004, 135-136, 143

²⁹⁸ G. Vincent 1982, 21-23. O arapskim pričama u Europi usporedi M. Murrin 2003, 570-571.

primjer ako je neki irski redovnik putovao na istok i prenio priču o sv. Brendanu u arapski svijet.²⁹⁹ Naš pregled izvora do sada pokazao je pak da vjerojatno nije nužno tražiti izravne veze između irske i arapske priče da bi se razumjele njihove međusobne sličnosti. Vidjeli smo da je porijeklo motiva još u antici, da je bio poznat i omiljen i prisutan na zapadu rimskog carstva u djelima od Plinija do crkvenih otaca i Izidora Seviljskog s jedne strane, a i na istoku rimskog carstva u Siriji i dalje što se vidi dijelom kod Lukijana, pa u armenskom i sirijskom Fiziologu, kao i u avestičkim i perzijskim tekstovima s druge strane. Zato mislimo da je razumno zaključiti da je pripovijest iz antičkih izvora s jedne strane dospjela do Irske i sv. Brendana, a s druge do Arapa i Tisuću i jedne noći.

Dobar dio priča oslanja se na to da je kit prevario pomorce jer su mu leđa bila puna pijeska, zemlje i vegetacije koja je rasla iz tog tla. U nekim verzijama (npr. Sindbadovo prvo putovanje) izgleda kao Raj na zemlji. Ipak od ranijih Fiziologa, etiopska i dvije sirijske verzije ne spominju pijesak na kitovim leđima, armenska spominje.³⁰⁰ Zanimljivo je da bilje raste na kitu u islandskom Fiziologu i u britanskoj verziji.³⁰¹ Naravno da su se razvile rasprave kako se razvijao motiv ovih šuma i grmlja na kitu. S jedne strane su pretpostavke da porijeklo slike obraslog kita potječe od prizora otoka od isprepletenog pruča i drveća koji plutaju od ušća Gangesa, a možda i Inda³⁰², ali se kasnije počelo misliti da je epizoda previše usađena u svjetsku književnost³⁰³ da bi se mogla samo tako tumačiti aluzijom na prirodnu pojavu.³⁰⁴ S druge strane smatralo se detaljem koji je dodan opisu kita da bi se naglasilo da je toliko dugo bio nepomičan da je drveće na njemu izraslo, a osim toga to je maštovit dodatak svakom opisu.³⁰⁵ Iz perspektive traženja izvora slike, vjerojatna je pretpostavka da je jedan izgubljeni izvor

²⁹⁹ J. Dunn 1921, 429.

³⁰⁰ A. S. Cook 1919, LXXII, n.1.

³⁰¹ J. Runeberg 1902, 373-374; C. Strijbosch 2000, 53-54.

³⁰² Otoki koji plove morem pojavljuju se već od najranije antičke književnosti. Tako u Odiseji Eolov otok plovi morem, pa gdje se zatekne... (OD. 10. 1-4), ili otoci kod Apolonija Rodanina (2.284-297: izdanje *The Argonautika by Apollonios Rhodios, translated with introduction, commentary and glossary by Peter Green*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2007². J. Nishimura-Jensen 2000.

³⁰³ Kad je o svjetskoj književnosti riječ, spomenimo ovdje i jedno moderno djelo u kojemu figurira ploveći zeleni otok: Yann Martel, *Pijev život*, ilustracije Tomislav Torjanac, prev. Anka Katusić Balen, Mozaik knjiga, Zagreb, 2009, 253: *I još posljednja primjedba. Temelji se prije na intuiciji nego na konkretnim dokazima. Dakle, nije to bio otok u uobičajenom smislu riječi (dok je otok omanje kopno ukorijenjeno u oceanskom dnu), nego je slobodno plutajući organizam, klupko alga levijatanskih razmjera... Istoimeni film (Life of Pi, 2012, Fox 2000 Pictures, režija Ang Lee, scenarij David Magee prema romanu Yanna Martela, uloge Suraj Sharma, Irrfan Khan i ostali) daje siluetu otoka koja podsjeća na ljudsko biće odustavši tako od „levijatanske“ predodžbe kao kita i prebacivši to na zao, mesožderni, čovjekoliki otok. Na njemu nije bilo ni jednog živog bića osim tisuća merkata (251 id.), na stablima nije bilo ptica, ničega – osim alga i stabala. Na kraju se ispostavilo da je otok živ, mesožderan i da noću probavlja one koji ostaju na tlu. Dokaz za to Piju je bila situacija kad je na stablu, misleći da se radi o plodovima, ubrao gvalje lišća koje su izrasle oko ljudskih zubi. U tim je bizarnim „plodovima“ nabrojio puna 32 zuba i tako je shvatio da je otok probavio i jednog putnika prije njega (259-262). Usporedi F. Stratton 2004, 15-16; R. Šlapkauskaitė 2005, 144-146.*

³⁰⁴ D. Faraci 1991, 150, n.3.

³⁰⁵ J. Runeberg 1902, 373 id; A. S. Cook 1919, LXXII, n.2. Engleski bestijarij (oko 1200-1210), čiji se rukopis nalazi u Vatikanskoj biblioteci kaže za Aspidochelone da izdiže svoja leđa iz mora i toliko je dugo na jednom mjestu da vjetar na-

dao sliku o „zelenom kitu“ islandskom Fiziologu i engleskom bestijariju, kao i brojnim drugim spomenima.³⁰⁶ Konačni izvor morao bi biti još u antici u prvim pričama o tome da su ribina leđa bila obrasla morskom travom i školjkama, kao i pričama pomoraca i kitolovaca da su školjke i morska trava rasli na koži kitova.³⁰⁷

Dora Faraci (1991) promotrila je predodžbu „zelenog kita“ iz druge perspektive – one alegorije, moralnog simbolizma koji je bio svojstven većini srednjovjekovnih priča. Ona je pretpostavila da izbor bilja koje raste nije slučaj: trska, grmlje, trava često imaju negativne konotacije, za razliku od drveća koje je uglavnom pozitivno. Po njezinom mišljenju već sam spomen trske (koja u biblijskog egzegezi simbolizira neplodnu zemlju i puhanje vjetra) navodi na pomisao da je riba-otok negativan znak, ukratko zla.³⁰⁸ Zato tvrdi da Jaskonije nema bilja zato jer je, za razliku od kita iz Fiziologa, pozitivan i dobrotiv lik.³⁰⁹

Otok-riba stigao je i do Novog svijeta i ušao je američki folklor, pa je zabilježen od 19.st.³¹⁰ Te su se priče lako prilagodile već postojećim legendama o morskim čudovištima, levijatanima, ulješurama koje su bile plijen kitolovaca. Sve te legende nadahnule su Hermana Melvillea u stvaranju najpoznatijeg kita – Moby Dicka (1. izd. London, 1851.). Melville nije izmislio priču o Bijelom kitu, a nije izmislio ni simboliku kita. Svatko tko je proučavao roman *Moby Dick* primijetio je da nije samo američki folklor utjecao na Melvillea. On je pokupio obrasce iz mnogih kultura i tradicija, a mi ćemo na prvi pogled prepoznati grčke mitove, biblijske legende, nadnaravne priče i vjerovanja srednjo- i dalekoistočnih naroda. Cijela je biblioteka radova napisana o toj temi i ti su radovi naveli veliki broj duhovnih i religioznih sistema koji su utjecali na oblikovanje Moby Dicka.³¹¹

U pričama pomoraca postojala je fantastična životinja – „veliki bijeli kit“ koja se kretala uz obale Grenlanda i koga su škotski kitolovci zvali „Maby Dick“. Sa strahom su pripovijedali da se ovaj kit pojavljuje povremeno (baš kao što se povremeno pojavljavao i napast Bizantija, kit Porfirije) i da mu je tijelo potpuno prekriveno vegetacijom i morskom mahovinom, a među tim raslinjem žive obilato školjke i polipi.³¹² Uz ovu vrlo su zanimljive i neke američke legende. Tako je među domorodačkim Amerikanci-

nese pijesak i onda izrastu trska i šuma. MS Reg. Lat. 258, f. 23': *Hec in medio pelagi eleuat dorsum suum super undas et tamdiu stat in uno loco quo adusque de sabulo maris uento agitato fiat planicies super eam et uirgulta crescant ibi ita ut a nauigantibus nautis non aliud esse credatur quam insula praecipua. Cum igitur uiderint hoc putant esse locum plenum sabulonibus sicut in littore maris estimantque se esse in magna silua applicant nauem suam iuxta eam et descendentes figunt palos et alligant nauem accenduntque ignem ut coquant cibos.* Citirano kod D. Faraci 1991, 169.

³⁰⁶ C. Strijbosch 2000, 54.

³⁰⁷ Anonyme 1903, 229.

³⁰⁸ D. Faraci 1991, 162 id.

³⁰⁹ D. Faraci 1991, 165.

³¹⁰ M. Savi-Lopez 1894, 283 id.

³¹¹ D. G. Hoffman 1961, 205-206; J. Stanonik 1962, 15, 144-145.

³¹² H. D. Northrop 1887, 606.

ma iz Gay Heada među članovima plemena Wampanoag postojala priča o velikom bijelom kitu koji je ležao uspavan većinu vremena u jednom jezeru zvanom Witch Pond (Vještije jezero) ili Black Pond (Crno jezero). Kad bi plemenu zaprijetila nevolja, veliki bijeli kit isplivao bi kao otok na jezeru. Domoroci su mislili da je Vrag u jezeru.³¹³ Osnovne elemente ove priče već smo vidjeli: kit je uspavan (kao i Plinijeva čudovišta iz Crvenog mora), kit je izjednačen s Vragom i prijetvornim zlom (što pratimo od crkvenih otaca i Fiziologa i bestijarija kroz srednji vijek) pa nije nemoguća pretpostavka da su domorodački Amerikanci ova vjerovanja dobili upravo od Europljana s kojima su bili u doticaju.³¹⁴ Ova legenda tako dobro pokazuje prijelaz s onog mitskog kita nečuvanih dimenzija i toliko mirnog da ga je obrasla vegetacija prema legendarnom plijenu kitolovaca, koji se opire i strah je i trepet arktičkog mora.

Na pacifičkoj obali demonskog kita zvali su Mocha Dick³¹⁵ i Melville u pismu izdavaču Richardu Bentleyu kaže da piše roman utemeljen na legendama lovaca na ulješure, naročito na legendama o „demonskom kitu“ zvanom Mocha Dick.³¹⁶ Divovski bijeli kit Mocha Dick u pisanim izvorima pojavio se 1839.³¹⁷ U članku se opisuje plovidba blizu Moche uz obalu Čilea i tu su putnici čuli o čudovišnom bijelom kitu – albinu bijelom kao vuna. Teško je bilo razlučiti na pučini je li to ta golema životinja ili bijeli oblak koji lebdi na horizontu. Iako se na ulješurama, a ovo je bila ulješura, priraslice rijetko nalaze, ovo čudo prirode bilo je prekriveno školjkama.³¹⁸ Ne možemo ulaziti u složenu raspravu je li ili nije Reynoldsov članak bio glavni Melvilleov izvor³¹⁹, ali takav kakav je pokazuje nam ustrajnost motiva i obrazaca sve do izravnih svjedočenja kitolovaca s Pacifika. O Bijelom kitu govorilo se i da je besmrtno, da je stalno na morima, da ga se može vidjeti od Falklanda do Japana.³²⁰ Tako i Melville nagovješta da je

³¹³ J. Stanonik 1962, 168, n. 18 donosi ovu priču i navodi svoj izvor: Eleanor Melville Metcalf, ed. *H. Melville, Journal of a Visit to London and the Continent 1849-1850*, Harvard University Press, 1948, 170.

³¹⁴ J. Stanonik 1962, 168, n. 18.

³¹⁵ J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 194 – s literaturom.

³¹⁶ H. P. Trimpi 1969, 544.

³¹⁷ Jeremiah N. Reynolds, Mocha Dick: or the white whale of the Pacific: a Leaf from a Manuscript Journal, *The Knickerbocker Magazine* (New York) 13, May 1839, 377-393. Ovaj broj časopisa dostupan je na bazi Internet Archive: <http://archive.org/stream/knickerbockeror53unkngoog/page/h391/mode/2up> pristupljeno 20.11.2012. Janez Stanonik detaljno je opisao kako je Reynoldsov članak pao u zaborav dok ga nije citirao R. S. Garnett, *Moby Dick and Mocha Mick. A Literary Find*, *Blackwood's Magazine* 226, 1929, 841-858. Ali i Reynolds prenosi riječi drugog kitolovca, tako da se zapravo ne zna kad se prvi put pojavio, možda oko 1810. g. pored Moche. Kit je ubijen 1829. g. Stanonik je obradio i najraniji spomen čudnog kita 1834. g. u dnevniku Ralpa Waldo Emersona, a donio je i vrlo zanimljiv tekst Jeana Lecomtea iz Musée des Familles 1837. g. pod naslovom „Le cachalot blanc“. To je francuska narodna priča o čudovišnom bijelom kitu, nepoznatog izvora, možda čak američkog. Velika je Stanonikova zasluga da je ovaj francuski tekst uveo u proučavanje Melvilleova romana. Naravno da postoje i druge priče: da se Mocha Dick pojavio oko 1840. g. i da je ubijen kod brazilske obale. J. Stanonik 1962, 77-78, 155-156.

³¹⁸ *Viewed from a distance, the practiced eye of the sailor only could decide, that the moving mass, which constituted this enormous animal, was not a white cloud sailing along the horizon. On the spermaceti whale, barnacles are rarely discovered; but upon the head of this lusus naturae, they had clustered, until it became absolutely rugged with the shells. In short, regard him as you wood, he was a most extraordinary fish; or in the vernacular of Nantucket, „a genuine old“ of the first water.* J. N. Reynolds 1839, 379.

³¹⁹ Vidi detaljno J. Stanonik 1962, 52-55, 77.

³²⁰ F. S. Bassett 1885, 237; J. Stanonik 1962, 97.

Moby Dick besmrtni i da se nalazi posvuda i to je dio njegovog demonskog karaktera.³²¹ Francuska legenda „Le cachalot blanc“, koju nam je prenio Janez Stanonik, kaže da su kitolovci blizu Falklandskih otoka, oko četiri milje od obale uz koju su plovili, ugledali objekt koji je znatno virio iznad razine mora. Prvo su pomislili da je prevrnuti brod, ali to je bila samo gornja čeljust čudovišta ogromnih dimenzija.³²²

Ovdje vidimo priče lovaca na kitove, novinske izvještaje, preuzimanje podataka s jednog na drugi ocean, ali ako pogledamo pažljivo, u tim pričama naći ćemo iste one slike, motive i sintagme kakve nalazimo od antike. Kit je masa koja se izdiže iz mora, izgleda kao oblak na obzoru, prekriven je školjkama i priraslicama. Tako je velik da su od njegove gornje čeljusti pomislili da je prevrnuti brod. I uvijek je zao, napada brodove, odvlači ih sa sobom u dubinu zajedno s posadom. Zvuči li poznato?

O Bijelom kitu napisane su stranice, ali važno je zapamtiti da je „bjelina kita“ naslijeđena iz pučke tradicije koja prethodi romanu *Moby Dick*. Većina prijedloga upućuje na demonsku simboliku. Bijela boja izaziva jezu, bijela boja izaziva neku vrstu sakralne jeze – straha pred probojem božanskog u ovaj svijet. Bijele životinje u folkloru smatraju se i glasnicima smrti i pošasti, ali i solarnim simbolima. A Bijeli kit izgleda kao i jedno i drugo. Sam Melville navodi veliki boj primjera da bjelina stvara stravu i da je tijesno povezana sa smrću. U poglavlju 42. *Bjeloća Bijelog kita*, kao jedan sažetak tih dvojbi, kaže: „Možemo li se nadati da ćemo poslije ovo nekoliko navedenih primjera u kojima bjeloća, premda trenutno ni u kakvoj, ili samo djelomično misaonoj povezanosti s osjećajem straha, ipak djeluje na nas svojom, makar i posve izmijenjenom čarolijom – možemo li se, dakle, nadati da ćemo, ma i slučajno, naći ključ za tu zagonetku koju rješavamo?“³²³ Značenje bjeline izvodilo se i izvodi se iz raznih kultura, tradicija i religija, od zapadnog kršćanstva do vjerovanja pacifičkih naroda.³²⁴

Melville je u pripovijest uključio i mnoga pučka vjerovanja o Vragu³²⁵, o nadnaravnim silama koje se pojavljuju u liku čudesne životinje i na kraju povuku junaka za sobom. Melville inzistira na tome da taj Sotona u životinjskom liku zavodi i prevari lakovjerne upravo izgledom životinje. Bez ikakve namjere da dodajemo nešto novo već dobro istraženim Melvilleovim stavovima i izvorima, recimo ovdje samo da je ovakav stav tipičan za ono što govori *Physiologus* i bestijariji: otok-kit je alegorija Vraga koji zavara i uništi naivne. Vrag je isti kao kit, a kit je oličenje Vraga, lažljivca i varalice

³²¹ W. S. Gleim 1929, 406.

³²² J. Stanonik 1962, 32-39, francuski original je u Appendix I. Ako tražimo starije tekstove koji kažu da je kit zbog svoje veličine smatran brodom dok se ne pride bliže, možda bi se ovdje mogla usporediti slika koja se nalazi u životopisu sv. Gertrude (*Vita prima Sanctae Gertrudis*), datiranom oko 670.g. U tom tekstu nalazimo mornare i redovnike koji plove morem i odjednom na obzoru vide nešto nalik na brod (*quasi navis*) čudesne veličine, dižu se valovi kao u oluji i onda se pojavljuje golemo morsko čudovište, označeno kao *belva* i *cetus*. Citirano kod J. Borsje 1996, 122.

³²³ Izdanje: Herman Melville, *Moby Dick ili Bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Školska knjiga, Zagreb, 1999, 224-225.

³²⁴ Gotovo je nemoguće nabrojiti makar i najvažniju literaturu o ovoj temi. Možemo samo probrati neke radove: W. S. Gleim 1929, 406; J. Stanonik 1962, 19, 108-111; N. Wright 1965, 191-192; Th. Vargish 1966, 275-277; H. P. Trimpf 1969, passim; Th. Werge 1980, 144; M. Taussig 2006, 43.

³²⁵ Melville je posjedovao djela o srednjovjekovnom čarobnjaštvu i spekuliralo se koja, možda ono Sir Francisca Palgravea o praznovjerju i magiji. Iz njih je vjerojatno izvukao sotonističke navode i formule. R. H. Winnick 1998, 172, n. 3.

koji će povući mornare za sobom na dno. Melville nije imao samo pučku legendu kao uzor, nego i moralnu pouku zapisanu u Fiziologu.

Taj stav o morskom čudovištu iz istog nasljeđa ušao je i u Miltonov *Izgubljeni raj*. Nađeno je dosta utjecaja Miliona u *Moby Dicku*, ali naša pažnja ovdje je usmjerena na Sotonu uspoređenog s golemim kitom koji izgleda kao otok i ta je slika bar dijelom morala utjecati na kreiranje značaja zlog Bijelog kita.³²⁶ U prilog navedenim pretpostavkama govorilo bi i to da se na primjer u didaktičkom norveškom spisu iz 13.st. *Speculum regale* navodi da ulješure imaju zube i da nisu ni žestoke ni divlje, već su blage prirode i izbjegavaju ribare koliko je to god moguće.³²⁷ Očito su podaci onih koji su poznavali ulješure iz prve ruke bili drugačiji nego Melvilleov demon koji je više proizvod duge književne tradicije nego prave prirode ulješura.

Zašto je Melville promijenio pučko ime kita iz Mocha Dick u Moby Dick Helen P. Trimpf (1969, 561) tumači obezdom – praznovjerjem karipskih crnaca koje su donijeli sa sobom iz Afrike. U tom vjerovanju „Oby“ ozačava Vraga ili zlog boga sposobnog za prijevaru ili bacanje čarolija, pravu paralelu Sotoni u kršćanstvu. Lako je moguće da je Vrag u liku bijelog kita zato u romanu dobio ime „Moby“ umjesto „Mocha“. Ona ne spominje malo prije citirani podatak da se čudesni kit među škotskim kitolovcima zvao „Maby“, što je također na tragu Melvilleova kita.³²⁸ Ima još izvora, naravno – biblijski Levijatan sigurno je među onim stvorenjima koja su sudjelovala u oblikovanju kita, ali ne samo Levijatan.³²⁹ Od biblijskih se knjiga nezaobilazno citira Knjiga o Joni i onaj aspekt Jonine pobune protiv Božje riječi. Jonu Melville izravno spominje na samom početku romana.³³⁰ Druga je usporedba, naravno, ona s Knjigom o Jobu. Melville izravno spominje i Joba, uključujući i napomenu iz Joba 40:25 id. gdje se postavlja pitanje može li se Levijatana uhvatiti udicom.³³¹ U poglavlju 24. *U obranu jednog zvanja* kaže: „Možda ćete reći da kit nema slavnih pisaca, a kitolov ni jednog čuvenog kroničara. *Nema ih?* A tko je napisao prvi izvještaj o našem Levijatanu? Nitko drugi doli slavni Job...“³³² Ipak će tumači zaključiti da je utjecaj biblijskog Levijatana ma-

³²⁶ H. A. Murray 1951, 442; R. H. Winnick 1998, 176.

³²⁷ *Speculum regale*, L. M. Larson 1917, 121.

³²⁸ Teško je navesti sve u literaturi predložene religijske i filozofske sisteme koji bi morali rasvijetliti nastanak i dohovni sustav romana *Moby Dick*. Najuočljiviji je zoroastrizam i perzijsko štovanje vatre, kao i egipatska religija (npr. M. Bell 1951, 638; R. H. Winnick 1998, 179), zatim gnostici sekta ofita – štovatelji zmije koja je praroditeljima dala znanje u početku (npr. N. Wright 1965, 191; Th. Vargish 1966, 273-274); nezaobilazan je neoplatonizam (M. M. Sealts Jr. 1952; Th. Werge 1980, 144) i obvezan osvrt na istočnjačke religije i hinduističke mitove (Th. Vargish 1966, 272-275), sve začinjeno kalvinističkim idejama o „kozmičkom zlu“ (T. W. Herbert Jr. 1969). Nakon svih tih analiza proizlazi kao da je pisac u svakoj rečenici, svakom odlomku, svakom poglavlju nešto planirao, upletao, donosio, slagao filozofske i kulturne sisteme, koji će se u tekstu iskazati kroz metafore i simbole. Melville kao da je imao vlastiti i osebujan sistem sastavljen od antropoloških detalja raznih naroda i različitog povijesnog porijekla, a stečenih čitanjem raznovrsne literature (M. Bell 1951.).

³²⁹ V. Sachs 1980; J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002, 214.

³³⁰ H. Melville, navedeno izdanje, 69 id; M. Bell 1951, 633; D. G. Hoffman 1961, 208; N. Wright 1965, 191.

³³¹ Poglavlje 32. *Cetologija*, 165; M. Bell 1951, 642; N. Wright 1965, 192-193.

³³² H. Melville, *Moby Dick ili Bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Školska knjiga, Zagreb, 1999, 141; W. S. Gleim 1929, 412; D. G. Hoffman 1961, 217; I. Pardes 2007, 236.

nji i slabiji od nasljeđa ostale literature, folklor, pa i tradicije koju je Melville izravno upijao ploveći godinu dana na kitolovcu na Pacifiku.³³³ U njegovim očima Levijatan je uzvišeno stvorenje, koje je ujedno ulovljeno i raskomadano.³³⁴ Svaki kitolovac mora, prije ili poslije, sresti Levijatana.

Svaki moreplovac iz antičke kulture, koji je išao u Ocean, bojao se čudovišne Kete, svaki srednjovjekovni moreplovac bojao se kita Aspidohelone iz moralizatorskih priča i Levijatana iz Biblije. Nije bilo pitanje vjerovati ili ne, to je bila činjenica: oni sigurno postoje i nadamo se da ih nećemo sresti. Zato nije čudo što nas Melville vraća upravo ovim antičkim predodžbama i u poglavlju 57. *O kitovima naslikanim, izrezanim od kosti, drveta i željeznog lima, isklesanim u kamenu, o kitovima u planinama i zvijezdama* kaže: „Pod zvijezdama što su se osule vodom arktičkog neba ukrcao sam se na brod Argo da sudjelujem u potjeri zvjezdanim Cetusom, izvan dosega Hidre i Leteće ribe“³³⁵, a u poglavlju 82. *Čast i slava kitolova* govori o Perzeju: „Zeusov sin, dični Perzej, bio je prvi kitolovac, au vječnu slavu našega zanimanja budi rečeno da prvi kit na kojeg je navalila naša bratovština nije bio ubijen u gramzljivoj namjeri...“ i onda nam prenosi priču o Perzeju i Andromedi, gdje Ketu kojoj je Andromeda bila žrtvovana zove Levijatan. Prenosi i Plinijevu priču o kosturu Kete iz Joppe (Plin. NH 9.4), priču o Herkulu i „svemoćnom bogu Višnu“.³³⁶ On svoje nasljeđe i svoje izvore nije skrivao i zato ćemo kod njega naći izravne citate izvora, nesvjesno prenošenje kao dio obrazovanja i načitanosti i, na kraju, simboličku razinu u kojoj antičke i istočne civilizacije moraju poslužiti za tumačenje svijeta.

Na ovome mjestu treba citirati i francuskog prirodoslovca Alphonsa Toussenela. Njegov tekst čudna je kombinacija izvora o otoku-kitu i bijeloj ulješuri koja je strah i trepet Pacifika.³³⁷ On kaže da je osvajanje Pacifika dodalo nove legende, kao što je legenda o bijeloj ulješuri čudovišnih dimenzija, pokrivenoj algama i nanosima zato da bi izgledala kao otok koji pluta. Ono što slijedi već nam je poznato iz srednjovjekovne (i starije) legende, ali kod Toussenela spojeno je s pričom o bijelom kitu tipa Moby Dicka: on, koji izgleda kao otok, pušta čamce s kitolovaca da se iskrcaju, zapale vatre na njegovim leđima, a onda kad su opušteni, izdigne iz mora svoju glavu i potopi ih i to postane strašna gozba. Da bi bio uvjerljiviji navodi i svoj izvor: jedan poručnik s broda Flote znao je tisuću još gorih detalja o istoj životinji i smatrao je ovu prijevaru još najnevinijom od onih koje je čudovište izvodilo.³³⁸ Priča, kako je ovdje prenesena,

³³³ J. Stanonik 1962, 93, 145.

³³⁴ I. Pardes 2007, 242-245.

³³⁵ H. Melville, *Moby Dick ili Bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Školska knjiga, Zagreb, 1999, 314.

³³⁶ H. Melville, *Moby Dick ili Bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Školska knjiga, Zagreb, 1999, 406 id; W. S. Gleim 1929, 407; M. Bell 1951, 631-632; Th. Werge 1980, 148.

³³⁷ Alphonse Toussenel, *L'Esprit des bêtes. Vénérerie française et zoologie passionnelle*, Paris 1847, prvo izdanje. Drugo prošireno izdanje: *L'Esprit des bêtes. Zoologie passionnelle. Mammifères de France*, Librairie Phalanstérienne, 1855.

³³⁸ A. Toussenel 1855, 350. Dodajmo i to da Toussenel nije samo prenosio sočne priče. U njegovom ćemo djelu na primjer naći žestoki napad na kitolov kao takav, apel da se prestane s tim okrutnostima zbog ulja i ženske mode jer će kitova uskoro nestati, a bez njih će se nepovratno poremetiti ravnoteža u morima. Ibid.

neuobičajena je kombinacija onoga što je bilo izvor za Melvilleova kita i prastare tradicije o otoku-kitu. Prvo izdanje knjige iz vremena je prije nego se pojavio Melvilleov roman, ali drugo i prošireno izdanje izašlo je nakon pojave *Moby Dicka*. Janez Stanonik nam je pokazao da su Francuzi imali svoje priče o bijelom kitu koje su mogle utjecati na Melvillea, pa je Toussenel mogao upravo njih uzeti kao izvor i mimo romana *Moby Dick*. S druge strane, on nam pokazuje da je tradicija, koja je u konačnici proizvela priču o Moby Dicku, poznavala kombinaciju motiva koja je uključivala i otok-kita, nešto što je Melville izostavio.

Demon ili Vrag koji vlada morima morao je biti opsesija pomoraca. On se povremeno pojavljivao i nestajao, on je povlačio za sobom lakovjerne, on je uništavao brodove namjerno, on je bio zlo na horizontu i propast svakome tko bi ga vidio. Legende o kitovima i *Moby Dick* kao književno djelo morali su utjecati na to da čudovište koje izroni iz mora i uništi brod i morska neman koja izgleda kao otok, a onda se pokrene, dobije jednu sasvim novu dimenziju – u djelu Julesa Vernea ta je neman djelo ljudskih ruku. Ona je željezna i načinio ju je čovjek. Sam uvod u roman *20.000 milja pod morem* (*Vingt mille lieues sous les mers*, Hetzel, Paris, 1869-1870.) opisuje vijesti o čudovištu koje se pojavilo na morima.³³⁹ Verneov opis kao da je rezultat čitanja srednjovjekovnih i antičkih opisa morskih čudovišta, npr. Fiziologa sve zajedno s moralnim tumačenjima, koliko i čitanja Melvillea. Kao što je i *Moby Dick* izrastao iz ranije tradicije, literature i praznovjerja, tako i opisi iz *20.000 milja pod morem* potječu od generacija prethodnika koji su „vidali“ morska čudovišta na svakom koraku. U 7. poglavlju romana („Nepoznata vrsta kita“) profesor Aronnax i njegov sluga Conseil i harpunar Ned Land **iskrcaju se na čudovište**. Iskrcaju se isto onako kako su se junaci svih priča do tada, od Aleksandrovih vojnika do sv. Brendana i Sindbada moreplovca, iskrcavali na leđa čudovišnog kita. I ustanove šokantnu istinu: ova neman koja je izazivala maštu pomoraca i začuđivala znanstvenike još je nevjerojatniji fenomen nego što su mogli pretpostaviti – to je umjetna tvorevina, podmornica, mehanički Moby Dick. Doba ovog romana doba je vjerovanja u moć znanosti koja će naposljetku zauzdati prirodu na uslugu čovjeku, pa tako i mehanički kit postaje dostignuće znanosti.³⁴⁰ Zloupotreba te znanosti druga je priča, ali i ona vodi porijeklo iz starih izvora. Nautilus je zloupotrijebljen, ali kad smo kod Nautilusa: ovo nije Božje stvorenje, ovo je stvorenje ljudskog uma i ruku, ali na Oceanu podjednako znači objest i oholost (*hybris* u pravom smislu te riječi) koliko i kit u srednjovjekovnim bestijarijima.

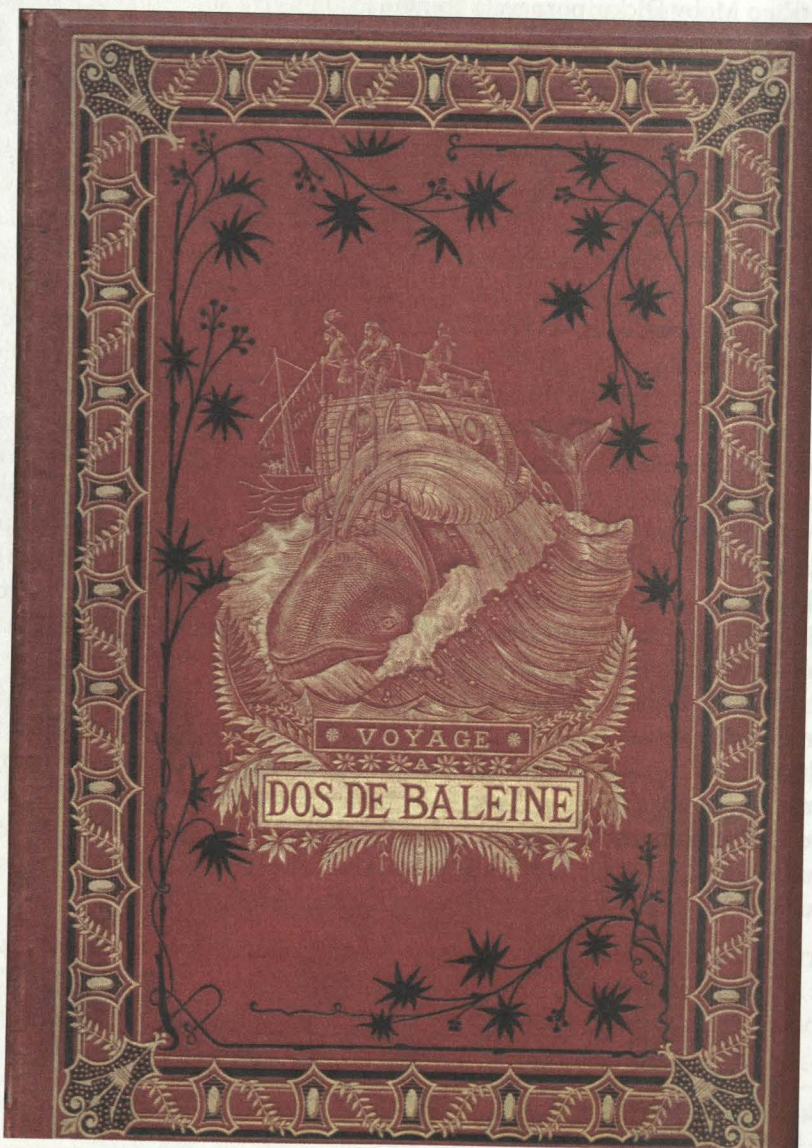
Verne je bio vrlo popularan i potakao je dobar broj imitatora, a među najranijima bio je Alphonse Brown koji je ovu tradicionalnu priču shvatio doslovno i 1876.g. objavio roman o putovanju na leđima kita – *Voyage a dos de baleine*.³⁴¹ U romanu je riječ

³³⁹ C. Kaplan 1998, 140-141.

³⁴⁰ J. M. Maertens 1995, 211; J. P. Telotte 2010, 67-69.

³⁴¹ Alphonse Brown, *Voyage a dos de baleine. Aventures du capitaine Bob Kincardý*, illustré par Kaufmann, Librairie Il-lustré – Maurice Dreyfous, Paris, 1876. Mi imamo primjerak koji izgleda kao prvo izdanje iako na njemu nigdje nije otisnuta godina izdanja.

o poduhvatu kapetana Boba Kincardyja, koji je morao pobijediti u natjecanju za ruku prelijepa Clare-Anne tako što će izvesti nešto neviđeno. Bob Kincardy je odlučio uhvatiti, pripitomiti i zauzdati kita i uploviti na njegovim leđima u Boston točno na vrijeme da zaprosi ruku Clare-Anne. Okružen pomoćnicima i u pratnji svoje sestre odlazi na Aljasku i ondje u Beringovom moru uhvati ženku kita, nazove je Fanny i onda opremi „hidrostatom“ – kabinom koja može podnijeti podvodni tlak ako Fanny zaroni.



Slika 15: Bob Kincardy na kitu Fanny, grafika Paula Kaufmanna za naslovnu stranicu romana Alphonse Brown, Voyage a dos de baleine, 1876.

Roman nije ni književno naročito vrijedan, a ni likovi nisu baš dobro razrađeni, ali kao cjelina ima puno šarma i predstavlja istinski ugodno čitanje. Na vrlo „vernovski“ način pun je najnovijih znanstvenih teorija svoga vremena, podataka iz pomorstva, oceanografije, geografije i, naravno, cetologije. Uzori se mogu prepoznati: „cetološka“ poglavlja iz *Moby-Dicka* nameću se kao prvi uzor, no opis rute kojom Fanny putuje od Aljaske prema Bostonu na mjestima neodoljivo podsjeća na izvještaj Thomasa Bealea³⁴² (Bealea kao jedan od svojih znanstvenih izvora citira i Melville u poglavlju „Cetologija“, a i VII. Poglavlje romana *Voyage a dos de baleine*, „Les baleines“, konstrukcijom i dojmom podsjeća na Melvilleovu „Cetologiju“). S dužnim poštovanjem citira i velikog znanstvenika Georges-a Cuviera, što mu je gotovo obveza, citira i Samuela Bocharta. Ipak se vidi da ga je najviše impresionirao Alphonse Toussenel i njegov traktat o kitovima (str. 48 id.), a preuzeo je i njegov stav da kitolov treba zabraniti. Nalazimo kod Alphonsa Browna i kritiku bizarnih i fantastičnih priča koje se prenose o kitovima (kao da njegov roman nije po sebi dovoljno bizaran), pa citira već nam dobro poznatu „istočnjačku“ priču da su kitovi toliko veliki da lađa tri dana plovi od glave do repa (str. 68) – vidjeli smo već da je ovo citat iz Babilonskog talmuda (Bava batra 73/b). Spominje on i kita *pheg* (str. 68) iz kineskog priručnika *Tsi-hiai* od 450 liga dužine. Rekli bismo da je čitao Landrina³⁴³ dok je pisao ovaj roman, samo što Landrin daje cifru od 433 lige.

Recimo da su nakon brojnih avantura i susreta na Pacifiku, oplovili rt Horn, prošli Atlantik, stigli u Boston na vrijeme, a Bob Kincardy je osvojio Claru-Annu. A Fanny je puštena da ode u ocean. Roman završava nadom da će Fanny izbjeći lovce na ulje i da će njezina vrsta preživjeti, jer ljudi mogu samo imati koristi od suživota s morskim divovima. Nalazimo u ovom čudnom romanu vrhunac „znanstvenog“ pristupa dobro pozantom motivu putovanja na leđima kita, koji od čuda svetaca Brendana, Maloa i Guénoléa, preko avantura koje su opisali Boiardo, Ariosto, Folengo i ostali, dovodi priču u 19. stoljeće i vrijeme znanosti i trijeznog opisa prirodnog svijeta.³⁴⁴ Znanost vlada predodžbama.

Opis tehnologije koje još nije bilo kad su romani Vernea i Browna pisani, ali će je jednom sigurno biti, uvodi tradicionalni motiv čudovišnog otoka-kita u sferu znanstvene fantastike.

Na kraju puta ove priče, dugog preko dvije tisuće godina, stoji znanstvena fantastika, zapravo jedina autentična moderna mitologija koja odgovara svim onim postulatima

³⁴² Thomas Beale, *The Natural History of the Sperm Whale... to which is Added a Sketch of a South-Sea Whaling Voyage*, John van Voorst, London, 1839.

³⁴³ A. Landrin 1875, 166.

³⁴⁴ Recimo da se priča nije zaustavila u 19. stoljeću nego je nastavila i u 20. Primjer je slavna američka slikovnica, danas već klasik dječje književnosti: William Stieg, *Amos and Boris*, Puffin, New York, 1977, (1. izdanje 1971). Amos je miš koji se našao kao brodolomac na sred mora i spasio ga je kit Boris koji ga je odvezao kući u Afriku. Tijekom putovanja njih su dvojica postali najbolji prijatelji. Analizu ove priče vidi kod J. Dwyer 2005, 11.

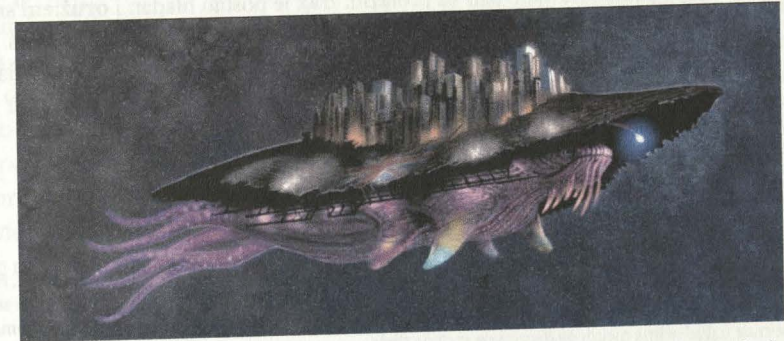
tradicionalne priče. Nakon što je Zemaljska kugla zaokružena i nakon što su s njezine površine nestale zemlje iza kraja svijeta, Zemaljski raj, rijeka Ocean koja opasuje svijet, morske zmije, Levijatan, Moby Dick, (iako moramo priznati da potraga za Krakenom još traje i da nitko još nije nepobitno dokazao da Kraken ne postoji), čuda s kraja svijeta, čitav je taj imaginarij istraživanja i iskustva s one strane poznatog pomaknut u svemir. Tako je stvorena autentična nova mitologija kraja svijeta i novih Velikih otkrića. Kako su pomorci i kitolovci kad su izlazili na more sve do modernog doba, s potpunim uvjerenjem pripovijedali o nadnaravnom kitu koji izgleda kao otok, tako je sasvim prirodno da otok-kit osvane i u znanstvenoj fantastici (ZF).³⁴⁵

Od ranih sedamdesetih godina počinje veza između dubokog svemira i kitova, a da nitko zapravo ne zna zašto. Jedan je prijedlog vrlo zgodan: duboki ocean isto je tako udaljen i tajanstven kao i duboki svemir, a osim toga divovskim prostranstvima odgovaraju i divovska stvorenja.³⁴⁶ Osim toga u teorijama znanstvene fantastike pojavljuju se definicije poput one da je ZF „imaginarni eksperiment“ koji često „krši fundamentalnu logiku“, a to je najočitiije u situacijama kad normalna bića nadrastu svoju prirodnu veličinu, suprotno svim zakonima prirode.³⁴⁷ Kao što smo rekli, današnji svijet nema ruba, nema granice gdje počinju čudovišta i gdje su čudovišta normalna pojava. ZF je ostala posljednja granica u kojoj se kreću golema i nevjerovatna stvorenja. Znanost je ustanovila da su toliko predimenzionirana stvorenja nemoguća, za nas... ali u neistraženim prostranstvima svemira, uz obalu jedne nove „Indije“ možemo ih lako naći.

Ne možemo nabrojiti sve pojave „svemirskih kitova“, ali recimo da se pojavljuju u romanu *Cachalot* Alana Deana Fostera. Cachalot je ime planeta, jednog od svjetova koji pripadaju u Humanx Commonwealth³⁴⁸. Ime mu dolazi od francuske riječi *cachalot* (= ulješura). Cijeli je planet potpuno pokriven oceanom s vrlo rijetkim mjestima gdje se neki atol izdigao iznad površine mora. U trenutku kad počinje radnja romana u ovom oceanu već šest stotina godina samostalno i neovisno žive kitovi svih vrsta koji su bili prebačeni sa Zemlje, gdje im je prijetilo izumiranje, u novi dom. Ovdje su razvili visoku inteligenciju i ostvarenje mogućnosti izravnog komuniciranja s ljudi-

ma. I dok se cijeli zaplet okreće oko tajanstvenog uništenja nekoliko ljudskih gradova i toga što kitovi znaju o tome, nas izravno zanima jedan opis iz romana. Negdje pri kraju priče grupa ljudi očekuje plavetne kitove da dođu i da im daju važne obavijesti i onda: uskoro se lagano uzdigao mali otok i prekinuo je horizont. Kako su prilazili bliže otok je stvorio skromni gejzir po čemu je bilo očito svima na brodu koji je usporavao da je otok bio čvrst bez da bude zemlja.³⁴⁹ Ovaj je kit na udaljeni planet u galaktici doplivaio iz književnog nasljeđa jer je tijekom cijelog romana očito da je Foster pročitao mnoštvo literature o kitovima, pa i one „tradicionalne“. Jedino što je ovaj malo manji od onih u „zemaljskim“ romanima – samo je trideset i pet metara dug plavetni kit.

Koliko je ZF izvanredan medij za transponiranje antičkih motiva pokazuje i dugovječna britanska serija *Dr. Who*, koja s povremenim prekidima traje od 1963.g. Zapravo nije neočekivano što se u obilju tradicijskog materijala koji je u njoj upotrijebljen našla i epizoda o otoku-kitu. U 2. epizodi 5. sezone – *The Beast Below* – jedanaesti Doktor i Amy dolaze na Zvezdani brod Ujedinjeno kraljevstvo (Starship UK), 3295.g. Riječ je o komadu Britanije koji poput broda plovi svemirom nakon što je Zemlja uništena u 29. stoljeću i gdje trenutačno vlada kraljica Elizabeta X. Nakon zbivanja u epizodi na kraju se otkrije i najveća tajna – pogon broda. Cijelo to tlo s gradom i stanovnicima pluta na leđima svemirskog kita, posljednjeg svoje vrste. U početku strašno čudovište koje guta ljude, pa proguta i naše junake koji se nađu u njegovim ustima s pogledom na jezive zube iznutra, na kraju se pokaže kao dobronamjerni kit koji dobrovoljno nosi Starship UK svemirom zbog brige za djecu.³⁵⁰



Slika 16: *Dr. Who*, *Starship UK*, epizoda *The Beast Below*, 2010. http://il.cdnds.net/12/39/618x259/cult_doctor_who_history_100_objects_4.jpg pristupljeno 21.12.2012.

³⁴⁵ Nije čudo da se i Moby Dick našao u znanstvenoj fantastici, pa tako strip *Moby Dick* iz 2005.g. lovce na kitove prebacuje u svemir kao lovce na meteore koji iskorištavaju njihova rudna bogatstva, a bijeli kit postaje bijeli komet koji uništava svaki svemirski brod koji mu se nađe na putu i kojem još nitko nije pobjegao. *Moby Dick*, scenarij Jean-Pierre Pécau, crtež Željko Pahek, Guy Delcourt Productions, 2005. Hrvatsko izdanje: Bookglobe, Zagreb, 2006. Prev. M. Benini. No to nije prvi izlazak čudovišnog kita u svemir: Ray Bradbury u kazališnoj drami *Leviathan 99* (praižvedenoj 1972.) prebacio je priču u svemir, a njegov kapetan Ahab nije izgubio nogu nego je oslijepio u susretu s bijelim kometom i od tada jedino želi uništiti taj komet. Drama je tiskana u knjizi *Now and Forever: Somewhere a Band is Playing & Leviathan 99*, Harper, New York, 2007.

³⁴⁶ *Space Whale – Television Tropes & Idioms*, <http://tvtropes.org/pmwiki/php/Main/SpaceWhale> pristupljeno 3.1.2012. Dodajmo da su bića sposobna za transport kao živi svemirski brodovi dosta brojna, a najpoznatija je vjerojatno Moya, od vrste levijatana, iz australske serije *Farscape* (1999-2003, Jim Hanson Productions, gl. uloge Ben Browder, Claudia Black). J. Battis 2007, 41-65: poglavlje posvećeno Moyi.

³⁴⁷ P. Brantlinger 1980, 39 id. Dodajmo ovim svemirskim divovima i one iz prve epizode serije *Star Trek: The Next Generation*. To doduše nisu kitovi već enormne meduze koje „plivaju“ prostranstvom svemira kao živa i misaona bića. „Encounter at Farpoint“, sezona 1, epizoda 1, režija Corey Allen, scenarij Gene Roddenberry, D. C. Fontana; glavne uloge Patrick Stewart, Jonathan Frakes et al, prvo emitiranje 26.9.1987.

³⁴⁸ O romanima koji opisuju Humanx Commonwealth vidi http://en.wikipedia.org/wiki/Humanx_Commonwealth pristupljeno 17.12.2012.

³⁴⁹ Izdanje: Alan Dean Foster, *Cachalot*, Ballantine Books, New York, 1980, 212-213: *Before very long the gentle rise of a small island broke the horizon. As they drew nearer, the island developed a modest geyser, whereupon it was clear to all on the slowing ship that the island was solid without being land. Over thirty-five meters in length and weighing well over a hundred tons, the sulfur-bottom, or blue whale, lay at the surface and considered his unprecedented situation.*

³⁵⁰ *Dr. Who*, ser. 5, ep. 2, *The Beast Below*, režija Andrew Gunn, scenarij Steven Moffat, glavne uloge Matt Smith kao Doktor, Karen Gillian kao Amy Pond; emitirana 10. 4. 2010. http://en.wikipedia.org/wiki/The_Beast_Below pristupljeno 8. 11. 2012; Chris Arnsby, *Beast Endeavours*, *The Beast Below*, *This Way Up* 27, 2010, 6-8, http://www.livefrommars.co.uk/ThisWayUp_27.pdf pristupljeno 1.2.2013. Phoebe Poon, *Crossing the Time Vortex: Retrospective on Doctor Who (new series; 2005-2010)*, *Philament* 16, 2010, 75-84. http://sydney.edu.au/arts/publications/philament/issue16_pdfs/POON.pdf pristupljeno 1.2.2013.

U ovoj se epizodi pojavio cijeli niz elemenata koje već poznajemo: to je kit koji nosi nastanjenu zemlju³⁵¹ na leđima, ali u jednom trenutku proguta junaka, što je onaj drugi tip priče koji nismo obrađivali (usp. Florismonda koga je također progutao otok-kit i tako je kombinirao dva tipa priče); on je posljednji svoje vrste, što se može usporediti s biblijskim Levijatanom i njegovim nasljednicima; on se na kraju pokaže kao dobro stvorenje koje svojevolumeno nosi ljude na svojim leđima baš poput dobrog Jaskoni-ja iz legende o sv. Brendanu.³⁵²

Tako nije čudo ni to da je priča o otoku-kitu u svom najčišćem obliku „izronila“ u seriji *Star Trek: Voyager*, izdanku franšize *Zvezdane staze (Star Trek)* koja se inače smatra rijetkim današnjim predstavnikom pučke mitopoetike čiji razvoj možemo pratiti pred svojim očima.³⁵³ ZF inače poseže za antičkim elementima, a kad serija dugo traje kroz veliki broj priča, možemo očekivati da će rabiti isto tako veliki broj tradicionalnih motiva.

Ova se priča nalazi u 18. epizodi 3. sezone, „Darkling“. S obzirom na sve što smo rekli do sada možemo ovdje donijeti prijevod transkripta uvodnih scena ove epizode³⁵⁴:

Kapetanov dnevnik, zvezdani datum 50693.2. Nalazimo se u orbiti iznad postaje Putnika Mikhala. Ova rasa istraživača sa slabom središnjom upravom posjeduje iscrpno znanje o području koje je pred nama i voljni su to znanje podijeliti.

[Nakhanova koliba]

Nakhan: – Spustio sam svoj brod na najbliži od onog dvadeset i jednog mjeseca. Moj navigator i ja iskricali smo se i počeli popravke. Šteta je bila velika, više nego što smo pretpostavljali. Sati su prolazili, zrak je postao hladan i **oružjem smo zapalili vatru** da se zagrijemo. Kasnije noću probudili smo se uz potres. Tlo se treslo, mjesec se tresao. Što je moglo biti gore? Skočili smo u brod, nadajući se da će podrhtavanje proći, ali to nije bilo podrhtavanje i nije prošlo. Jer to nije bio mjesec kamo smo pristali.

Janeway: – Što je bilo?

³⁵¹ Golemo biće čija leđa nastavaju ljudi ima strukturalnu paralelu opet u seriji *Farscape*, u 7. epizodi 2. sezone, *Home on the Remains* (režija Rowan Woods, scenarij Gabrielle Stanton & Harry Werksman, emitirana 16.6.2000). Tu se nalaze ostaci svemirskog čudovišta, golemog bića *budong* na čijem lešu i „kostima“ žive ljudi koji se bave rudarstvom, tražeći dragocjene rude u dijelovima njegovog divovskog mrtvog tijela.

³⁵² Otrprike u isto vrijeme kao i ova epizoda serije *Dr. Who*, u 31. stoljeću, odvija se 15. epizoda 6. sezone animirane ZF serije *Futurama*, pod naslovom *Möbius Dick* (emitirana prvi put 4. 8. 2011, režija Dwayne Carey-Hill, scenarij Dan Vebber). Ona je zapravo slobodna interpretacija Moby Dicka kao svemirskog kita s dodanim elementima tradicionalne priče. U dijelu svemira zvanom Bermudski tetrahedron posada Planet Expressa nailazi na četverodimenzionalnog svemirskog kita. Kit napokon proguta brod i posadu, što je onaj drugi tip priče o divovskom kitu. Unutra nađu poluzivog davno progutanog kapetana prvog Planet Expressa, koji kaže da se ovaj kit hrani opsesijama i ludošću i da mami opsjednute kapetane u Bermudski tetrahedron da ih proguta. Na koncu su, naravno, junaci pobijedili i natjerali su kita da ispljune sve što je ikada progutao, što nas silno podsjeća na onog kita-otok iz ruske bajke koji je bio progutao cijelu flotu brodova. Vidi: [http://en.wikipedia.org/wiki/M%C3%B6bius_Dick_\(Futurama\)](http://en.wikipedia.org/wiki/M%C3%B6bius_Dick_(Futurama)) pristupljeno 21.1.2013; <http://io9.com/5828027/futurama-reveals-why-space-whales-are-not-to-be-trifled-with> pristupljeno 8.11.2012.

³⁵³ Th. P. Dunn 1990, 188. J. E. Porter & D. L. McLaren 1999.

³⁵⁴ *Star Trek: Voyager*, „Darkling“, sezona 3, epizoda 18. (59.), režija Alexander Singer, scenarij Brannon Braga, Joe Menosky, prvo emitiranje 19. veljače 1997. Transkript epizode nalazi se na <http://www.chakoteya.net/Voyager/314.htm> pristupljeno 17.9.2009.

Nakhan: – Stvorenje. Živo biće tako masivno da je stvorilo vlastito gravitacijsko polje. Tako golemo da je održavalo vlastiti eko-sustav.

Kes: – Kapetane!

Nakhan: – Koliko je dugo ležalo ondje, uspravno, kunjajući, dok ga nije probudila naša vatra!? Godinama? Stoljećima?³⁵⁵

Zahir: – Možda čak tisućljećima?

Nakhan: – Možda.

Kes: – Zahir je pilot s kojim sam radila na prebacivanju medicinske opreme.

Janeway: – Zadovoljstvo mi je.

Zahir: – Vratio se. Čudno. Baš sam posjetio sistem o kojem je govorio i to prije samo par mjeseci. Senzori na mom brodu nisu zabilježili nikakvo slično čudovište.

Nakhan: – Možda su ti senzori bili pokvareni ili si bio previše zaokupljen promatranjem svog vlastitog odraza da bi se potrudio pogledati kroz prozor.

Zahir: – Naši gosti nam daju zalihe koje nam trebaju. Zauzvrat im mi Putnici ukazujemo na to što leži pred njima. Morali bismo nstojati to učiniti što je moguće jasnijim.

Nakhan: – Ovo je moja koliba i govorim što hoću, a ti možeš poći drugamo...

Komentar epizode kaže da se u uvodnoj sceni vidi jasna paralela priče o Sindbadu pomorcu³⁵⁶, a mi ćemo dodati da iako je neosporno da je to ista priča, moramo uzeti u obzir da autori epizode ipak pripadaju anglosaksonskoj tradiciji: svaki će Irac priču odmah prepoznati kao motiv iz života jednog od njihovih najvažnijih svetaca, a i glavna glumica Kate Mulgrew je, na primjer, irskog porijekla.

Sigurno postoji još primjera ovog, naoko marginalnog, motiva koji je ipak ostavio dubok dojam u europskoj tradiciji i književnosti, od antike, kad nalazimo prve tragove, pa do današnjih dana i popularne kulture koja nastaje svakodnevno svuda oko nas. Nismo ih sigurno naveli sve (a preskočili smo i cijelu biblioteku radova o krakenu i čudovišnoj mitološkoj kornjači), ali se nadamo da smo prikazali put nastanka, oblikovanja i preuzimanja motiva i da smo postigli ono najvažnije – pokazali da priče i motivi koje vidimo danas u našoj kulturi imaju svoje korijene u klasičnoj antici, iako ih uvijek ne možemo na prvi pogled prepoznati.

* * * * *

Post scriptum: potres u Pakistanu

U utorak, 24. rujna 2013. Pakistan je pogodio potres magnitude 7,7 stupnjeva po Richteru. Potres je bio tako jak da je iz mora ispred pakistanske obale izniknuo novi otok. Portal *24 sata* prenio je sljedeće (25. rujna 2013. u 22'14 sati):

³⁵⁵ Ovaj opis doziva kao usporedbu još jedno slično biće, golemog kiklopa iz međuplanetarnog prostora s divovskim okom promjera oko sto metara. To biće živi u prstenu asteroida oko nekog dalekog sunca, njegova veličina nije ograničena gravitacijom, a hranu i život zahvaljuje snazi svog jedinog oka. Biće je oživjelo u romanu *Kraj djetinjstva* Arthura C. Clarkea. Izdanje: Arthur C. Clarke, *Childhood's End*, Ballantine Books, London, 1953; novo izdanje Tor, London, 2010, 231: *...Jan built up a picture of a cyclopean beast living among the asteroid rubble of some distant sun, its growth uninhibited by gravity, depending for food and life upon the range and resolving power of its single eye.*

³⁵⁶ [http://en.wikipedia.org/wiki/Darkling_\(Star_Trek:_Voyager\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Darkling_(Star_Trek:_Voyager)) pristupljeno 20.1.2012.

– To brdo se pojavilo ispred moje kuće. Izašao sam i bio zaprepašten. Vidio sam ovo sivo tijelo u daljini, poput divo

vskog kita koji pliva na površini. Stotine ljudi se okupilo i gledalo u nevjerici – rekao je lokalni novinar Bahram Baloch, piše BBC.³⁴⁹

Otok je zapravo hrpa blata i seizmolozi kažu da će prema svoj prilici isto tako i nestati kad more raznese blato. Začudno je da se otok pojavio na mjestu odakle je došla jedna od najranijih priča o otoku-kitu – ona Aleksandrovih ljudi koji su tom čudu navodno ne samo svjedočili, nego su i nastradali. Možda je u antičko vrijeme, tijekom nekih sličnih potresa, takav otok (ili otoci) naglo izronio iz mora kao živo biće ili čudovište, pa onda opet naglo nestao u nekom novom podrhtavanju tla. Još ako se u trenutku potresa netko našao na takvom otoku, pa je onda nestao s njim, mogla je krenuti priča o čudovištu koje je prevarilo i povuklo za sobom nevine ljude.

Tako nam današnje vijesti i događaji mogu osvijetliti nešto što se zbivalo u antici, a posebno privlači pažnju način na koji je svjedok opisao pojavu novog otoka: „poput divovskog kita”, što dovoljno govori.

³⁴⁹ <http://www.24sata.hr/zanimljivosti/nakon-polTesa-niknuo-otok-svi-zele-vidieti-cudo-prirode-333911> pristupljeno 27.9.2013.

Izvori

- Albert Veliki Hermann Stadler ed. *Albertus Magnus, De animalibus libri XXVI, nach der cölner Urschrift*, I-II, Münster 1916-1920.
- Aldrovandi, Ulysses Ulyssis Aldrovandi, philosophi et medici Bononiensis, *De piscibus libri V, Et de cetis lib. Vnvs*, Bononiae, Hieronymi Tamburini, 1613, 689.
- Ambrozije, sv. Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus, tomus XIV. Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi opera omnia, Tomi primi pars prior*, Paris, 1845.
- Ambrozije, sv. *Saint Ambrose, Hexaameron, Paradise, and Cain and Abel*, translated by John J. Savage, *The Fathers of the Church*, vol. 42, New York, 1961.
- Anonimo Umbro *Anonimo Umbro, Bestiario moralizzato di Gubbio*, u *Bestiari medievali*, a cura di L. Morini, Einaudi, Torino, 1966.
- Apolonije Rodanin *The Argonautika by Apollonios Rhodios, translated with introduction, commentary and glossary by Peter Green*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2007².
- Arhestrat *Parodorum epicorum Graecorum et Arhestrati reliquiae*, recognovit et enarravit Paulus Brandt, Teubner, Leipzig, 1888.
- Arijan *Arijan, Aleksandrova vojna (Anabaza)*, preveo i bilješkama popratio Milan Stahuljak, Matica Hrvatska, Zagreb, 1952.
- Arijan *Arriani Nicomedensis Scripta Minora*, Rudolf Herscher & Alfred Eberhard, Teubner, Leipzig, 1885. www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2008.01.0531 pristupljeno 8.1.2012.
- Ariosto, Lodovico *Lodovico Ariosto, Bijesni Orlando*, preveo Drago Angjelinović, Zora, Zagreb, 1953.
- Bazilije iz Cezareje, sv. *The Treatise de Spiritu Sancto, The Nine Homilies of the Hexaameron and the Letters of Saint Basil the Great, Archbishop of Caesarea*, translated with notes by the rev. Blomfield Joackson, Christian Literature Company, New York, vol. 3, 1894.
- Bazilije iz Cezareje, sv. Basile, *Aus jeunes gens, sur la manière de tirer profit des lettres helléniques*, ed. et trad. F. Boulanger, Paris, 1952.
- Belon, Pierre Petri Bellonii Cenomani, *De aquatilibus, Libri duo, cum eiconibus ad viam ipsorum effigiem, quad eius fieri potuit, expressis*. Parisiis, Apud Carolum Stephanum, Typographum Regium, MCLIII, Cum privilegio Regis.
- Biblija *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Evangelipress, Örebro (Sweden), 1977, c. Kršćanska sadašnjost, 1974.

- Bili *Vie inédite de saint Malo écrite au IX^e siècle par Bili, publiée avec notes et prolégomènes par le R. P. Fr. Plaine. Autre vie de saint Malo écrite aux IX^e siècle par un anonyme, publiée avec notes et observations par Arthur de la Borderie, Librairie Bretonne de J. Plihon, Rennes, 1884.*
- Bochart, Samuel *Geographiae sacrae pars altera: Chanaan seu de coloniis et sermone Phœnicum, cum tabulis chorographicis, Cadomi, Typis Petri Cardonelli, 1646.*
- Bochart, Samuel *Samueli Bochartis Rhotomagensis, Hierozoicon siue de animalibus S. Scripturae, recensuit suis notis adiectis Ern. Frid. Car. Rosenmüller, Tomus tertius, In Libraria Weidmannia, Lipsiae, 1796. (1. izdanje London, 1663).*
- Boiardo, Matteo Maria *Orlando innamorato di Matteo Maria Boiardo, da Francesco Foffano, vol. II, Romagnoli & Dall'Acqua, Bologna, 1907.*
- Brendan, sv. *vidi Navigatio sancti Brendani Abbatis*
- Brown, Alphonse *Alphonse Brown, Voyage a dos de baleine. Aventures du capitaine Bob Kincardy, illustré par Kauffmann, Librairie illustré – Maurice Dreyfous, Paris, 1876.*
- Cervantes Saavedra, Miguel de *Miguel de Cervantes Saavedra, Persiles y Sigismunda, Tomo I, ed. R. Schevill y A. Bonilla, Imprenta de Bernardo Rodríguez, Madrid, 1914, (1. izdanje: Los Trabajos de Persiles y Sigismunda, Historia Sentrional, Por Iuan de la Cuesta, en Madrid, 1617).*
- Clarke, Arthur C. *Arthur C. Clarke, Childhood's End, Ballantine Books, London, 1953; novo izdanje Tor, London, 2010.*
- Čuda Indije *Anonyme, Les merveilles de l'Inde, ouvrage arabe inédit du X^e siècle, par L. Marcel Devic, Alfonse Lemedre, Paris, 1878. <http://remacle.org/bloodwolf/arabe/anonyme/inde1.htm> pristupljeno 19.1.2012.*
- David, sv. *vidi Vita s. Davidis*
- De monstis Indie *Christian Hünemörder, Das Lehrgedicht „De monstis Indie“ (12. Jh). Ein Beitrag zur Wirkungs-geschichte des Solinus und Honorius Augustodunensis, Rheinisches Museum für Philologie (Köln) 119, 1976, 267-284.*
- Dion Kasije *Dio Cassius, trans. Earnest Cary, Loeb Classical Library, Harvard University Press, I-IX, 1914-1927.*
- Fiziolog/Physiologus *Albert Stanburrough Cook, The Old English Elene, Phoenix, and Physiologus, Yale University Press, New Haven, 1919.*
- Folengo, Teofilo *Teofilo Folengo, Baldus, a cura di Emilio Piccolo, Le Rune – Dedalus, Napoli, 2000.*
- Foster, Alan Dean *Alan Dean Foster, Cachalot, Ballantine Books, New York, 1980.*

- Fotije *Photius, Trad. S. Chardon de la Rochette, Mélanges de critique et de philologie, I, D'Hautel, Paris, 1812. <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/photius/diogene.htm>. pristupljeno 6.1.2012.*
- Gesner, Konrad *Conradus Gesnerus, Piscium & aquatiliu animantium natura, 1558. (izd. Johann Saur, Frankfurt am Main, 1598.)*
- Glaber, Raoul *Raoul Glaber, le cinq livres de ses histoires (900-1044), ed. Maurice Prou, Alphonse Picard éditeur, Paris, 1886. Rodulfi Glabri Historiarum libri quinque ab anno incarnatione DCCCC usque ad annum MXLIV.*
- Gossouin de Metz *L'Image du Monde de Maitre Gossouin, Rédaction en prose, Texte du Manuscrit de la Bibliothèque Nationale Fonds Français N°574, avec corrections d'après d'autres manuscrits, notes et introduction par O. H. Pryor, Payot, Lausanne-Paris, 1913.*
- Grgur Veliki *J. H. Parker, J. G. F. & J. Rivington, Morals on the Book of Job by St. Gregory the Great, Oxford – London, 1844. www.lectionarycentral.com/GregoryMoraliaIndex.html pristupljeno 15.1.2012.*
- Guénolé, saint *R. Fawtier, Une rédaction inédite de la vie de saint Guénolé, Mélanges d'archéologie et d'histoire 32, 1912, 27-44.*
- Guillaume le Clerc *Le bestiaire divin de Guillaume, clerc de Normandie, trouvère du XI-II^e siècle, publié d'après les manuscrits de la Bibliothèque Nationale par M. C. Hippeau, A. Hardel imprimeur-libraire, Caen, 1852.*
- Hakluyt, Richard *Richard Hakluyt, The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation: made by sea or ouer-land, to the remote and farthest distant quarters of the Earth, at any time within the compasse of these 1600.yeres: deuided into three seuerall uolumes, according to the positions of the regions, whereunto they were directed, vol. 1. Imprinted at London, George Bishop, Ralph Newberie & Robert Barker, 1599; ed. Edmund Goldsmith, Edinburgh, 1885.*
- Herodot *Herodot, Povijest, preveo i uredio Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.*
- Homerski himni *Filippo Cassola, Inni Omerici, Arnoldo Mondadori editore, Milano, 1994 (1.izd. 1975.)*
- Homerski himni *Branimir Glavičić, Hesiod, Postanak bogova, Homerove himne, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.*
- Honorije iz Autuna *J-P. Migne, Patrologiae cursus completus, Tomus CLXXII. Honorius Augustodunensis, Rainaldus Rem., Adalbertus Mogunt., Oldegarius Tarrac., Archiepiscopi, gerardus Engolism., Steph. De Balgaico Augustodun., Episcopi Odo Abbas S. Remigii. Gaufridus Grossus mon. Tiron, Paris, 1854.*

- Honorije iz Autuna Honorius Augustodunensis, *Clavis Physicae*, a cura di Paolo Lucentini, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1974.
- Hugues de saint Victor Hugo de s. Victore, *De bestiis et aliis rebus libri quatuor*, u *Patrologiae cursus completus, series Latina prior*, accurante J.- P. Migne, Tomus CLXXVII, , Garnier, Paris, 1879.
- Ibn Battûta Ibn Battûta, *Voyages. II. De La Mecque au steppes russes*, Traduction de l'arabe de C. Defremery & R. R. Sanguinetti, 1858. Introduction et notes de S. Yérasimos, François Maspero, Paris, 1982. <http://classiques.uqac.ca/> pristupljeno 4.11.2012.
- Izidor Seviljski *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originum Libri XX*, ed. W. M. Lindsay, Clarendon Press, Oxford, 1911.
- Jacques de Vitry Joseph Greven ed. *Die Exempla aus den Sermones feriales et communes des Jakob von Vitry*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1914.
- Jeronim, sv. Hieronymus, *Epistola XVIII, Ad Praesidium, De Cereo Paschali*, J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Tomus 30, S. Hieronymi Tomus undecimus (S. Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri Operum Mantissa continens scripta supposititia. Pars prima Epistolae)*, Paris, 1846.
- Jochann von Würzburg *Johans von Würzburg Wilhelm von Österreich aus der Gothaer Handschrift herausgegeben von Ernst Regel*, Weidemannsche Buchhandlung, Berlin, 1906.
- Juvenal *D. Iunii Iuvenalis Saturae*, erklärt von Andreas Weidner, Teubner, Leipzig, 1889.
- al Kazwini H. Ethé, trad. *El Kazwinis Kosmographie*, Leipzig, 1863.
- Latini, Brunetto Brunetto Latini, *Li livres dou tresor*, I. ed. Francis J. Carmody, University of California Press, Berkeley, 1948.
- Lukijan *Lukijan, Djela*. Prevela i priredila Marina Bricko, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- Lukijan Diego Fusaro & Luigi Settembrini, *Luciano di Samosata, Tutti gli scritti*, Bompiani, Milano, 2007.
- Martel, Yann Yann Martel, *Pijev život*, ilustracije Tomislava Torjanca, prevela Anka Katušić Balen, Mozaik knjiga d.o.o, Zagreb, 2009, (egl. izdanje *Life of Pi*, Knopf Canada, 2001).
- al-Mas'udi 'Ali ibn al-Husain al-Mas'udi, *Les prairies d'or*, texte et traduction C. Barbier de Meynard & Pavet de Courteille, Société Asiatique, Paris, vol. I, 1861.
- Melville, Herman Herman Melville, *Moby Dick ili Bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Školska knjiga, Zagreb, 1999.

- Milton, John *The Poetical Works of John Milton, With Notes of Various Authors, to which are added illustrations and some account of The Life and Writings of Milton* by the rev. Henry J. Todd, I-VII, vol. II, London, 1809.
- Navigation du Compaignon La à la bouteille* *Navigation du Compaignon à la bouteille*, Robert & Jehan Dugort freres, Rouen, 1547. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86000224/f1.image> pristupljeno 15.11.2012.
- Navigation du Compaignon à la bouteille* *La Navigation du Compaignon à la bouteille suivi de Maistre Hambrélin. Réimpression textuelle, faite sur l'édition de Paris, Cl. Micard, 1576; augmenté d'une Introduction et de notes*, par Philoneste Junior, Genève, 1867.
- Navigatio sancti Brendani Abbatis* *Plovidba svetoga Brendana opata*, na hrvatski preveo i predgovor napisao Vinko Grubišić, Naklada E. Čić, Zagreb, 2004.
- Odiseja *Odiseja*, prev. Tomo Maretić, Zagreb, Matica hrvatska, 1950.
- Olaus Magnus *Historia de gentibus Septentrionalibus autore Olao Magno Gotho Archiepiscopo Upsalensi*, Giovanni M. Viotto, Roma, 1555.
- Opijan *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus*, with and English translation by A. W. Mair, The Loeb Classical Library, London-New York, 1928.
- Origen J.-P. Migne ed. *Patrologiae cursus completus, Series graeca, vol. XI, Origenis opera omnia*, Paris, 1857.
- Petar Damian J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Patrologiae tomus CXLV, S. Petri Damiani tomus secundus – Opuscula varia*, Paris, 1853.
- Petar Siciliac *Petri Siculi, Historia Manichaeorum seu Paulicianorum, textum Graecum Matthaei Raderi recognovit, et de integro latine vertit*, D. Jo. Car. Lud. Gieseler, apud Vandenhoeck et Ruprecht, Gottingae, 1846.
- Philippe de Thaun *The Bestiary of Philippe de Thaon*, edited from the original manuscripts by Tomas Wright, R. & J. E. Taylor, London, 1841.
- Pierre de Beauvais/ Pierre le Picard *Le Bestiaire, Version longue attribuée à Pierre de Beauvais*, édité par Craig Baker, Honoré Champion éditeur, Paris, 2010.
- Plinije Stariji *C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII*, recognovit... et edidit Carolus Mayhoff, Teubner, Leipzig, Vol. V, 1897.
- Pontoppidan, Erich Erich Pontoppidan, *The Natural History of Norway*, II. Linde, London, 1755.
- Pseudo-Beda Charles Burnett, *Pseudo-Bede: De Mundi Celestis Terrestrisque Constitutione: A Treatise on the Universe of the Soul*, London, 1985.
- Pseudo-Ciril *Speculum Sapientiae beati Cyrilli episcopi, alias quadripartitus apologeticus vocatus, in cujus quidem proverbis omnis et totius sapientiae speculum claret, feliciter incipit*, J. G. Th. Grässe ed, Gedruckt für den litterarischen Verein in Stuttgart, Tübingen, 1880.

- Pseudo-Eustatije J.-P. Migne ed. *Patrologiae cursus completus, Series graeca, S. P. N. Methodii episcopi et martyris opera omnia, accedunt s. Petri et s. Alexandri Alexandrinorum praesulum, s. Eustathii Antiocheni episcopi et confessoris, Titi Bostrensis, Theodori Heracleensis, Alexandri Lycopolitani scripta quae supersunt*, Paris, 1857.
- Pseudo-Kalisten C. Müller, *Pseudo-Callisthenes* u Fr. Dübner, *Arriani Anabasis et Indica*, Didot, Paris, 1846.
- Pulci, Luigi Luigi Pulci, *Il Morgante*, Garzanti, Milano, 1989.
- Rabelais, François François Rabelais, *Gargantua i Pantagruel*, prijevod i komentar Mate Maras, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- Richard de Fournival *Richard de Fournival, Le bestiaire d'amour, suivi de la Reponse de la dame*, C. Hippeau ed, Auguste Aubry, Paris, 1860.
- Skolija Odiseje *Scholia Graeca in Homeri Odysseam ex codicibus aucta et emendata edidit Gulielmus Dindorfius*, Tomus II, Oxonii e typographeo academico, 1855.
- Speculum regale* *The King's Mirror (Speculum Regale – Konungs skuggsjá)*, translated from the Old Norwegian by Lawrence Marcellus Larson, The American Scandinavian Foundation, New York, 1917.
- Strabon *Strabon, Geographie, Traduction Nouvelle* par Amedee Tardieu, Librairie de L. Hachette ed cie. I-III, Paris, 1867. Grčki tekst: <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/strabon/livre152.htm> pristupljeno 6.1.2012.
- Swift, Jonathan Jonathan Swift, *A Tale of a Tub*, John Nutt, London, 1704.
- Talmud *Talmud*, Izbor i prijevod tekstova s hebrejskoga i aramejskoga, povijest Talmuda i bilješke napisao Eugen Werber, Litteris, Zagreb, 2008.
- Thomas de Cantimpré Thomas Cantimpratensis, *Liber de natura rerum, Text*, ed. Helmut Boese, Walter de Gruyter, Berlin, 1973.
- Tisuću i jedna noć* *Tisuću i jedna noć*, preveli Bojana Zeljko Lipovšćak, Anda Bukvić & Jakov Lovrić, prema prijevodu na njemački Gustava Weila iz 1836, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.
- Torquemada, Antonio de Antonio de Torquemada, *Iardin de flores curiosas, en que se tratan algunas materias de humanidad, philosophia, theologia, y geographia, con otras cosas curiosas, y apazibles*, En Anveres, En casa de Iuan Corderio, Año 1575. (1. izdanje: Juan Bautista de Terranova, Salamanca, 1570).
- Verne, Jules Jules Verne, *Vingt mille lieues sous les mers*, Hetzel, Paris, 1869-1870.
- Vita s. Davidis* A. W. Wade-Evans, *Life of St. David*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1923.
- Whale, the *Exeter Book, The Whale*, transl. James Hall Pitman, Yale University Press, New Haven, London & Oxford University Press, 1821.

Literatura

- P. Aiken 1947 Pauline Aiken, The Animal History of Albertus Magnus and Thomas of Cantimpré, *Speculum* 22/2, 1947, 205-225.
- G. Allegra 1978 Giovanni Allegra, Sobre la fábula y lo 'fabuloso' del 'Jardín de flores curiosas', *Thesaurus* 33/1, 1978, 96-110.
- Anonyme 1903 Anonyme, *Phantoms of the Deep or Legends and Superstitions of the Sea and Sailors*, W. B. Conkey Company, Chicago, 1903.
- W. H. Babcock 1919 W. H. Babcock, St. Brendan's Explorations and Islands, *Geographical Review* 8/1, 1919, 37-46.
- F. S. Bassett 1885 Fletcher S. Bassett, *Legends and Superstitions of the Sea and Sailors, In all Lands and at all Times*, Belford, Clarke & Co, Chicago – New York, 1885.
- G. Battelli 1917 Guido Battelli, ed. *Brunetto Latini, I libri naturali del 'Tesoro', emendati colla scorta de' codici, commentati e illustrati da Guido Battelli*, Successori le Monier editori, Firenze, 1917.
- J. Battis 2007 Jes Battis, *Investigating Farscape. Uncharted territories of sex and science fiction*, I. B. Tauris, London-New York, 2007.
- M. Bell 1951 Millicent Bell, Pierre Bayle and Moby Dick, *PMLA* 66/5, 1951, 626-648.
- R. D. Benedict 1892 Robert D. Benedict, The Hereford Map and the Legend of St. Brendan, *Journal of the American Geographical Society of New York* 24, 1892, 321-365.
- A. F. Berry 1977 Alice Fiola Berry, 'Les Mithologies Pantagrueliques': Introduction to a Study of Rabelais's Quart livre, *PMLA* 92/3, 1977, 471-480.
- M. Blanco 2004 Mercedes Blanco, *Los trabajos de Persiles y Sigismunda: entretenimiento y verdad poética*, *Criticón* 91, 2004, 5-39.
- J. Block Friedman 1972 John Block Friedman, Antichrist and the Iconography of Dante's Gerion, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 35, 1972, 108-122.
- J. Boardman 1987 John Boardman, 'Very like a Whle' – Classical Sea Monsters, u Ann E. Farkas, Prudence O. Harper & Evelyn B. Harrison eds. *Monsters and Demons in the Ancient and Medieval Worlds, Papers Presented in Honor of Edith Porada*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz on Rhine, 1987, 73-84.
- J. Borsje 1996 Jacqueline Borsje, *From Chaos to Enemy: Encounters with Monsters in Early Irish Texts. An Investigation Related to the Process of Christianization and the Concept of Evil*, (Instrumenta Patristica XXIX), Brepols Publishers, Turnhout, 1996.
- J. Borsje & D. Ó. Cróinín 1995 Jacqueline Borsje & Dáibhi Ó. Cróinín, A monster in the Indian Ocean, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 49, 1995, 1-11

- P. Brantlinger 1980 Patrick Brantlinger, *The Gothic Origins of Science Fiction*, *Novel: A Forum on Fiction* 14/1, 1980, 30-43.
- D. A. Bray 2000 Dorothy Ann Bray, *Allegory in Navigatio sancti Brendani*, u Jonathan M. Wooding ed. *The Otherworld Voyage in Early Irish Literature. An Anthology of Criticism*, Four Court Press, Dublin, 2000, 175-186.
- A. C. L. Brown 1901 Arthur C. L. Brown, „Barintus“, *Revue Celtique* (Paris) 22, 1901, 339-344.
- A. C. L. Brown 1916 Arthur C. L. Brown, *From Coudron of Plenty to Grail*, *Modern Philology* 14/7, 1916, 385-404.
- G. Brunet ed. 1911 *Histoire Macaronique de Merlin Coccaie, prototype de Rabelais, ou est traité les ruses de Cingar, les tours de Boccal, les adventures de Léonard, les forces de Fracasse, les enchantemens de Gelfore et Pandrague et les rencontres heureuses de Balde, avec des notes et une notice par G. Brunet, nouvelle édition revue et corrigé sur l'édition de 1606 par P. L. Jacob, Garnier, Paris, 1911.*
- G. S. Burgess 2006 Glyn S. Burgess, *The Use of Animals in Benedeit's Version of the Brendan Legend*, u Glyn S. Burgess & Clara Strijbosch eds. *The Brendan Legend. Texts and Versions (The Northern World, vol. 24)*, Brill, Leiden-Boston, 2006, 11-34.
- G. Camporeale 2009 Giovannangelo Camporeale, *LIMC (Lexicon iconographicum mythologiae classicae)*, Supplementum 1, Artemis Verlag, Düsseldorf, 2009, 359-373, s.v. Monstra Anonyma (Etruria).
- J. Carey 1994 John Carey, *The Sun's Night Journey: A Pharaonic Image in Medieval Ireland*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 57, 1994, 14-34.
- E. Charton 1867 Edouard Charton, *Voyageurs anciens et modernes ou choix des relations de voyages les plus intéressantes et les plus instructives depuis le cinquième siècle avant Jésus-Christ jusqu'au dix-neuvième siècle*, I-II, Aux Bureaux du Magasin Pittoresque, Paris, 1867, (1. izd. 1855).
- V. Chauvin 1903 Victor Chauvin, *Bibliographie des Ouvrages Arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885*, VII, Liège-Leipzig, 1903.
- A. S. Cook 1894 Albert Stanburrough Cook, *The Old English 'Whale'*, *Modern Language Notes* 9/3, 1894, 65-68.
- A. S. Cook 1919 Albert Stanburrough Cook, *The Old English Elene, Phoenix, and Physiologus*, Yale University Press, New Haven, 1919.
- C. C. Coulter 1926 Cornelia Catlin Coulter, *The 'Great Fish' in Ancient and Medieval Story*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 57, 1926, 32-50.
- G. D. Crow 1955 George Davis Crow, *Antonio de Torquemada: Spanish Dialogue Writer of the Sixteenth Century*, *Hispania* 38/3, 1955, 265-271.

- M. J. de Goeje 1893 M. J. de Goeje, *La légende de Saint Brandan, Actes du huitième congrès international des orientalistes tenu en 1889 à Stockholm et à Christiania, deuxième partie*, E. J. Brill, Leiden, 1893, 41-76.
- A. de Gubernatis 1872 Angelo de Gubernatis, *Zoological Mythology or the Legend of Animals*, vol. II, Trübner & co, London, 1872. (reprint Detroit, 1968.).
- O. Demus 1976 Otto Demus, *Bemerkungen zum Physiologus von Smyrna*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 25, 1976, 235-257.
- L. Drewer 1981 Lois Drewer, *Leviathan, Behemoth and Ziz: A Christian Adaptation*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 44, 1981, 148-156.
- L. Duchesne 1890 L. Duchesne, *La vie de saint Malo. Étude critique*, *Revue celtique* 11, 1890, 1-22.
- J. Dunn 1921 Joseph Dunn, *The Brendan Problem*, *The Catholic Historical Review* (The Catholic University of America Press, Washington D. C.) 6/4, 1921, 395-477.
- Th. P. Dunn 1990 Thomas P. Dunn, prikaz G. E. Slusser & E. S. Rabkin, *Mindscapes: The Geographies of Imagined Worlds*, Carbondale and Edwardsville, Ill. Southern Illinois University Press, 1989, *Extrapolation* 31/2, 1990, 187-190.
- J. Dwyer 2005 June Dwyer, *Yann Martel's Life of Pi and the Evolution of the Shipwreck Narrative*, *Modern Language Studies* 35/2, 2005, 9-21.
- D. Faraci 1991 Dora Faraci, *Navigatio Sancti Brendani and its relationship with Physiologus*, *Romanobarbarica* (Contributi allo studio dei rapporti culturali tra mondo romano e mondo barbarico) 11, 1991, 149-173.
- R. French 1994 Roger French, *Ancient Natural History*, Routledge, London-New York 1994.
- A. Gilbert 1956 Allan Gilbert, *The Sea-Monster in Ariosto's 'Cinque canti' and in 'Pinocchio'*, *Italica* 33/4, 1956, 260-263.
- W. S. Gleim 1929 William S. Gleim, *A Theory of Moby Dick*, *The New England Quarterly* 2/3, 1929, 402-419.
- H. Grotzfeld 2004 Heinz Grotzfeld, *Creativity, Random Selection, and pia fraus: Observations on Compilation and Transmission of the Arabian Nights*, *Marvels & Tales* 18/2, 2004, 218-228.
- T. W. Herbert Jr. 1969 T. Walter Herbert Jr, *Calvinism and Cosmic Evil in 'Moby-Dick'*, *PMLA* 84/6, 1969, 1613-1619.
- C. Hippeau 1860 C. Hippeau ed. *Richard de Furnival, Le bestiaire d'amour, suivi de la Reponse de la dame*, Auguste Aubry, Paris, 1860.
- D. G. Hoffman 1961 Daniel G. Hoffman, *Moby-Dick: Jonah's Whale or Job's?*, *The Sewanee Review* 69/2, 1961, 205-224.

- V. Hull 1945 Vernam Hull, The Middle Irish Apocryphal Account of 'The Seventeen Miracles at Christ's Birth', *Modern Philology* 43/1, 1945, 25-39.
- Ch. Hünemörder 1976 Christian Hünemörder, Das Lehrgedicht „De monstros Indie“ (12.Jh). Ein Beitrag zur Wirkungs-geschichte des Solinus und Honorius Augustodunensis, *Rheinisches Museum für Philologie* (Köln) 119, 1976, 267-284.
- N. Icard-Gianolio & A. V. Szabados 2002 Noëlle Icard-Gianolio & Anne-Violaine Szabados, Les créatures marines dans l'iconographie gréco-romaine, u A. Geistdoerfer, J. Ivanoff & I. Leblac eds. *Imagi-mer. Créations fantastiques, créations mythiques*, Centre d'ethno-technologie en milieux aquatiques (CETMA), Collection Kétos, Paris 2002, 85-96.
- N. Icard-Gianolio & A. V. Szabados 2009 Noëlle Icard-Gianolio & Anne-Violaine Szabados, LIMC (*Lexicon iconographicum mythologiae classicae*), Supplementum 1, Artemis Verlag, Düsseldorf, 2009, 339-359, s.v. Monstra.
- C. Kaplan 1998 Carter Kaplan, Jules Verne, Herman Melville, and the 'Question of the Monster', *Extrapolation* (The Kent State University Press) 39/2, 1998, 139-147.
- N. K. Kiessling 1970 Nicolas K. Kiessling, Antecedents of the Medieval Dragon in Sacred History, *Journal of Biblical Literature* 89/2, 1970, 167-177.
- A. Lancashire 2000 Anne Lancashire, The *Phantom Menace*: Repetition, Variation, Integration, *Film Criticism* 24/3, 2000, 23-44.
- A. Landrin 1875 Armand Landrin, *The Monsters of the Deep: and Curiosities of Ocean Life, A Book of Anecdotes, Traditions, and Legends*, London, T. Nelson and Sons, 1875.
- Ch. Lauvergnat-Gagnière 1978 Christiane Lauvergnat-Gagnière, Rabelais, lecteur de Lucien de Samosate, *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 30, 1978, 71-86.
- C. Lecouteux 1982 Claude Lecouteux, Paganisme, christianisme et merveilleux, *Annales. Histoire, Science Sociales*, 37/4, 1982, 700-716.
- F. H. M. Le Saux 2008-09 Françoise H. M. Le Saux, La faune marine dans le Voyage de Saint Brendan anglo-normand, *Reinardus* (Yearbook of the International Reynard Society) 21, 2008-09, 115-123.
- M. Levanat-Peričić 2010 Miranda Levanat-Peričić, Polisemizacija imena starozavjetnih nemani (Rasijecanje Rahaba i poigravanje Levijatanom), u Suzana Marjanić & Ines Prica eds. *Mitski zbornik*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010, 173-199.
- F. Lot 1907 Ferdinand Lot, *Mélanges d'histoire bretonne (suite): Les diverses rédactions de la Vie de saint Malo*, *Annales de Bretagne* 23/1, 1907, 29-79.
- I. Lozano Renables 1998 Isabel Lozano Renables, *Cervantes y el mundo del Persiles*, Centro de Estudios Cervantinos, Madrid, 1998.

- S. Mac Mathúna 2000 Séamus Mac Mathúna, „Contribution to a Study of the Voyages of St. Brendan and St. Malo“ u Jonathan M. Wooding ed. *The Otherworld Voyage in Early Irish Literature, An Anthology of Criticism*, Four Court Press, Dublin, 2000, 157-174.
- S. Mac Mathúna 2006 Séamus Mac Mathúna, *The Irish Life of Saint Brendan: Textual History, Structure and Date*, u Glyn S. Burgess & Clara Strijbosch eds. *The Brendan Legend. Texts and Versions* (The Northern World, vol. 24), Brill, Leiden-Boston, 2006, 117-158.
- J. W. Maertens 1995 James W. Maertens, Between Jules Verne and Walt Disney: Brains, Brawn, and Masculine Desire in '20,000 Leagues under the Sea', *Science Fiction Studies* 22/2, 1995, 209-225.
- L. Martín 2008-09 Llúcia Martín, Aquatic Animals in the Catalan *Bestiari*, *Reinardus* (Yearbook of the International Reynard Society) 21, 2008-09, 124-143.
- A. Mayor 2000 Adrienne Mayor, *The First Fossil Hunters*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2000. (2011².)
- F. McCulloch 1956 Florence McCulloch, Pierre de Beauvais' Lacovie, *Modern Language Notes* 71/2, 1956, 100-101.
- M. Milićević Bradač 2003 Marina Milićević Bradač, Greek Mythological Horses and the World's Boundary/ Grčki mitološki konji i granica svijeta, *Opuscula Archaeologica* (Zagreb) 27, 2003, 379-392.
- L. Moulinier 1992 Laurence Maulinier, Les baleines d' Albert le Grand, *Médiévales* 11/22-23, 1992, 117-128.
- H. A. Murray 1951 Henry A. Murray, In Nomine Diaboli, *The New England Quarterly* 24/4, 1951, 435-452.
- M. Murrin 2003 Michael Murrin, Huon at the Castle of Adamant, *Modern Philology* 100/4, 2003, 549-575.
- L. Musset 1948 L. Musset, Raoul Glaber et la baleine: les sources d'un roman du XI^e siècle, *Revue du moyen-âge latin* (Strasbourg) 5/3-4, 1948, 167-172.
- F. Nansen 1911 Fridtjof Nansen, *In Northern Mists, Arctic Exploration in Early Times*, trans. by A. G. Chater, I-II, Frederick A. Stokes Company, New York, 1911.
- J. Nishimura-Jensen 2000 Julie Nishimura-Jensen, Unstable Geographies: The Moving Landscape in Apollonius' *Argonautica* and Callimachus' *Hymn to Delos*, *Transactions of the American Philological Association* 130, 2000, 287-317.
- H. D. Northrop 1887 Henry Davenport Northrop, *Earth, Sea and Sky or Marvels of the Universe being a full graphic description of all that is wonderful in every continent of the globe, in the world of waters and the starry heavens*, The J. Dewing Company, San Francisco, 1887.

- J. H. Oakley 1997 John H. Oakley, LIMC (*Lexicon iconographicum mythologiae classicae*) VIII, Artemis Verlag, Zürich-Düsseldorf, 1997, 623-629, s.v. Hermione.
- R. Osuna 1970 Rafael Osuna, Las fechas del *Persiles*, Thesaurus 25/3, 1970, 383-433.
- W.-Ch. Ouyang 2004 Wen-Chin Ouyang, Whose Story Is It? Sinbad the Sailor in Literature and Film, Middle Eastern Literatures 7/2, 2004, 133-147.
- J. K. Papadopoulos & D. Ruscillo 2002 John K. Papadopoulos & Deborah Ruscillo, A Ketos in Early Athens: An Archaeology of Whales and Sea Monsters in the Greek World, American Journal of Archaeology 106/2, 2002, 187-228.
- I. Pardes 2007 Ilana Pardes, Job's Leviathan: Between Melville and Alter, Prooftexts 27/2, 2007, 233-253.
- C. G. M. Paxton, E. Knatterud & S. L. Hedley 2005 C. G. M. Paxton, E. Knatterud & S. L. Headley, Cetaceans, sex and sea serpents: an analysis of the Egede accounts of a 'most dreadful monster' seen off the coast of Greenland in 1734, Archives of Natural History 32/1, 2005, 1-9.
- A. S. Pease 1943 Arthur Stanley Pease, The Son of Neptune, Harvard Studies in Classical Philology 54, 1943, 69-82.
- A. M. Piemontese 2000 Angelo Michele Piemontese, Alexandre le 'Circumnavigateur' dans le roman persan de Tarsusi, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age, Temps modernes, 112/1, 2000, 97-112.
- J. Plattard 1910 Jean Plattard, *L'Œuvre de Rabelais. Sources, Invention et Composition*, Librairie Ancienne H. Champion éditeur, Paris, 1910.
- Ch. Plummer 2000 Charles Plummer, Some New Light on the Brendan Legend, u J. M. Wooding ed. *The Otherworld Voyage in Early Irish Literature, An Anthology of Criticism*, Four Courts Press, Dublin, 2000, 1-14.
- J. Poesch 1970 Jessie Poesch, The Beasts from Job in the *Liber Floridus* Manuscripts, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 33, 1970, 41-51.
- J. E. Porter & D. L. McLaren 1999 Jennifer E. Porter & Darcee L. McLaren eds. *STAR TREK and Sacred Ground. Exploration of Star Trek Religion and American Culture*, State University of New York Press, Albany, 1999.
- M. Prou 1886 Maurice Prou ed, *Raoul Glaber, le cinq livres de ses histoires (900-1044)*, Alphonse Picard éditeur, Paris, 1886.
- P. Rajna 1900 Pio Rajna, *Le fonti dell' Orlando Furioso*, G. C. Sansoni Editore, Firenze, 1900.
- J. R. Reinhard 1923 John R. Reinhard, Florismondo: Ex Damnatissima Amadisi Bibliotheca, PMLA (Publications of the Modern Language Association of America) 38/3, 1923, 427-470.

- L. Rey 1984 Louis Rey, The Evangelization of the Arctic in the Middle Ages: Gardar, the 'Diocese of Ice', Arctic 37/4, 1984, 324-333.
- J. N. Reynolds 1839 Jeremiah N. Reynolds, Mocha Dick: or the White Whale of the Pacific: a Leaf from a Manuscript Journal, The Knickerbocker Magazine (New York), May 1839, 377-393. dostupan <http://www.archive.org/stream/knickerbockeror53unkngoog#page/h391/mode/2up> pristupljeno 20.11.2012.
- L. Rodríguez Cachao 1993 Lina Rodríguez Cachao, La selección de lo curioso en 'silvas' y 'jardines': notas para la trayectoria del género, Crítico 58, 1993, 155-168.
- E. Rohde 1914 Erwin Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Breikopf & Härtel, Leipzig, 1914³. (1. izd. 1876.).
- B. Rosen 2010 Brenda Rosen, *The Mythical Creatures, Bible. The definitive guide to mythical creatures*, Octopus Publishing Group Ltd, London, 2010.
- J. Runeberg 1902 J. Runeberg, Le conte de l'île-poisson, Mémoires de la Société Néophilologique à Helsingfors 3, 1902, 343-395.
- V. Sachs 1980 Viola Sachs, The Gnosis of Hawthorne and Melville: An Interpretation of the Scarlet Letter and Moby-Dick, American Quaterly 32/2, 1980, 123-143.
- A. E. Samuel 1986 Alan E. Samuel, The Earliest Elements in the Alexander Romance, Historia (Stuttgart) 35/4, 1986, 427-437.
- M. Savi-Lopez 1894 Maria Savi-Lopez, *Leggende del mare*, Ermanno Loescher, Torino, 1894.
- R. Schevill 1906 Rudolph Schevill, Studies in Cervantes I: Persiles y Sigismunda, Modern Philology 4/1, 1906, 1-24.
- M. M. Sealts Jr. 1952 Merton M. Sealts Jr, Melville's 'Neoplatonical Originals', Modern Language Notes 67/2, 1952, 80-86.
- M. Schele de Vere 1869 Maximilian Schele de Vere, *Wonders of the Deep. A Companion to Stray Leaves from the Book of Nature*, Putnam & son, New York, 1869.
- R. Schenda 1965 Rudolf Schenda, Walfisch-Lore und Walfisch-Literatur, u Georgios A. Megas ed. *IV International Congress for Folk-Narrative Research in Athens (1.9 - 6.9.1964.). Lectures and Reports*, Laographia, Athens, 1965, 431-448.
- E. Simon 1992 Erika Simon, LIMC (*Lexicon iconographicum mythologiae classicae*), VI, Artemis Verlag, Zürich-München, 1992, 41, s.v. Keto.
- J. M. H. Smith 1990 Julia M. H. Smith, Oral and Written: Saints, Miracles, and Relics in Brittany, c. 850-1250, Speculum 65/2, 1990, 309-343.
- Ch. Speroni 1958 Charles Speroni, More on the Sea-Monsters, Italica 35/1, 1958, 21-24.

- J. Stanonik 1962 Janez Stanonik, *Moby Dick: The Myth and the Symbol. A Study in Folklore and Literature*, Ljubljana University Press, Ljubljana, 1962.
- K. Steel & P. McCracken 2011 Karl Steel & Peggy McCracken, Editor's Epilogue: The Animal Turn: Into the Sea with the Fish-knights of *Perceforest*, *Postmedieval: a journal of medieval cultural studies* 2, 2011, 88-100. www.palgrave-journals.com/pmed/ pristupljeno 17.3.2012.
- R. Steele 1905 Robert Steele, *Medieval Lore. From Bartholomew Anglicus, with preface by William Morris*, Alexander Moring Ltd, London, 1905.
- R. Stoneman 2012 Richard Stoneman, *Legends of Alexander the Great*, I. B. Tauris, London & New York, 2012 (1. izd. 1994).
- R. B. Stothers 2004 Richard B. Stothers, Ancient Scientific Basis of the 'Great Serpent' from Historical Evidence, *Isis* 95/2, 2004, 220-238.
- F. Stratton 2004 Florence Stratton, Hollow at the core: Deconstructing Yann Martel's *Life of Pi*, *Studies in Canadian Literature* 29/2, 2004, 5-21.
- C. Strijbosch 2000 Clara Strijbosch, *The Seafaring Saint. Sources and Analogues of the Twelfth-century Voyage of Saint Brendan*, (trans. T. Summerfield), Four Court Press, Dublin, 2000.
- J. Strzygowski 1899 Jozef Strzygowski, *Der Bildkreis des griechischen Physiologus, des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna*, Teubner, Leipzig, 1899.
- R. Šlapkauskaitė 2005 Ruta Šlapkauskaitė, Investigating Intertextuality in Yann Martel's *Life of Pi*, u A. Branach-Kallas & P. Sadkowski eds. *Dialogues with Traditions in Canadian Literature/ Dialogues des traditions dans les littératures du Canada*, Torún, 2005, 139-151.
- M. Taussig 2006 Michael Taussig, What Color Is The Sacred?, *Critical Inquiry* 33/1, 2006, 28-51.
- C. H. Tawney 1924 C. H. Tawney, *The Ocean of Story, being Translation of Somadeva's Kathā sarit sāgara, or Ocean of Streams of Story*, ed. N. M. Penzer, I-X, London, 1924.
- J. P. Telotte 2010 J. P. Telotte, Science Fiction as 'True-Life Adventure': Disney and the Case of *20.000 Leagues under the Sea*, *Film & History* 40/2, 2010, 66-79.
- M. Tetel 1963 Marcel Tetel, Rabelais and Folengo, *Comparative Literature* 15/4, 1963, 357-364.
- S. Thompson 1955-1958 Stith Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature*, I-VI, Rosenhilde and Bagger, Copenhagen, 1955-1958.
- H. J. Todd ed. 1809 *The Poetical Works of John Milton, With Notes of Various Authors, to which are added illustrations and some account of The Life and Writings of Milton* by the rev. Henry J. Todd, I-VII, vol. II, London, 1809.

- A. Toussenel 1855 Alphonse Toussenel, *L'Esprit des bêtes. Zoologie passionnelle. Mammifères de France*, Librairie Phalanstérienne, Paris, 1855.
- J. M. C. Toynbee 1983 J. M. C. Toynbee, *Tierwelt der Antike*, prev. M. R. Alföldi & D. Misslbeck, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1983. (eng. izd. 1973.)
- H. P. Trimpi 1969 Helen P. Trimpi, Melville's Use of Demonology and Witchcraft in *Moby-Dick*, *Journal of the History of Ideas* (University of Pennsylvania Press) 30/4, 1969, 543-562.
- Ch. A. Tuczay 2005 Christa A. Tuczay, Motifs in 'The Arabian Nights' and in Ancient and Medieval European Literature: A Comparison, *Folklore* (Taylor & Francis Ltd.) 116/3, 2005, 272-291.
- H. J. Uther 2004 Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales, A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, I-II, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2004.
- Th. Vargish 1966 Thomas Vargish, Gnostic Mythos in *Moby-Dick*, *PMLA* 81/3, 1966, 272-277.
- G. Vincent 1982 Guy Vincent, *Recherches sur la Navigation de saint Brendan*, Université de Provence, 1982. http://www.classicalitaliani.it/intro_pdf/Guy_Recherche. pristupljeno 26.9.2008.
- D. A. Vinson 2000 Donna A. Vinson, The Western Sea: Atlantic History before Columbus, *The Northern Mariner / Le Marin de Nord* 10/3, 2000, 1-14.
- W. 1818 W., Remarks on the Histories of the Kraken and Great Sea Serpent, *Blackwood's Edinburgh Magazine* 2/12, 1818, 645-654.
- E. A. Wallis Budge 1896 E. A. Wallis Budge, *The Life and Exploits of Alexander the Great, being a Series of Translations of the Ethiopic Histories of Alexander by Pseudo-Callisthenes and Other Writers*, C. J. Clay and Sons, London, 1896.
- A. Waugh 1961 Arthur Waugh, The Folklore of the Whale, *Folklore* (Taylor & Francis) 72/2, 1961, 361-371.
- Th. Werge 1980 Thomas Werge, Dante's Ulysses and Ahab's Voyage: The Angelic Imagination in the Litteral World, *Notre Dame English Journal* 12/2, 1980, 141-174.
- S. West 1991 Stephanie West, Sea-Monsters at Sunrise, *The Classical Quarterly*, n.s. 41/1, 1991, 275.
- R. H. Winnick 1998 R. H. Winnick, Melville's 'The Candles' and the Easter Vigil, *Nineteenth-Century Literature* 53/2, 1998, 171-187.
- F. A. Wood 1928 Francis A. Wood, Greek Fish Names III, *The American Journal of Philology* 49/2, 1928, 167-187.
- N. Wright 1965 Nathalia Wright, *Moby Dick: Jonah's or Job's Whale?*, *American Literature* 37/2, 1965, 190-195.

- A. Zaradija Kiš 1997 Antonija Zaradija Kiš, *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- A. Zaradija Kiš 2007 Antonija Zaradija Kiš, Dvostruka predodžba životinja u Jobovu bestijariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatskoglagoljske Knjige o Jobu, u S. Marjanić & A. Zaradija Kiš ur. *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007, 23-50.
- Z. D. Zuwiyya 2011 Z. David Zuwiyya, The Alexander Romance in the Arabic Tradition, u Z. David Zuwiyya ed. *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*, Brill, Leiden-Boston, 2011, 73-112.

Internetske baze podataka:

- www.jstor.org
<http://muse.jhu.edu> Project Muse
 www.archive.org Internet Archive: Digital Library of Free Books, Movies, Music
 www.perseus.tufts.edu Perseus Digital Library, Tufts University, Gregory R. Crane ed.
 www.persee.fr Persée: Portail de revues en sciences humaines
<http://remacle.org/> L'Antiquité grecque et latine, du moyen âge
<http://gallica.bnf.fr> Bibliothèque nationale de France
<http://www.cairn.info/> CAIRN. Izdanja francuskih i belgijskih izdavača Belin, De Boeck, La Découverte, Erès i Bibliothèque nationale de France
 www.classicalitaliani.it/ Biblioteca dei Classici Italiani di Giuseppe Bonghi da Lucera
 www.documentacatholicaomnia.eu Documenta Catholica Omnia, Omnium Papatum, Conciliorum, Ss Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiae Qui Ab Aevo Apostolico Usque Benedicti XVI Tempora Floruerunt
[www.http://bibliotecadigital.jcyl.es](http://bibliotecadigital.jcyl.es) Biblioteca Digital de Castilla y León
www.cvc.cervantes.es Centro Virtual Cervantes, Instituto Cervantes de España

Koraljka Crnković

ALEKSANDRIJSKA BIBLIOTEKA – IZVOR ZNANJA O JADRANU¹

Aleksandrijska nam biblioteka omogućuje potpun uvid u poznavanje svijeta onako kako su ga Grci poznavali. Po prvi put u povijesti čovječanstva, znanost se širi bez granica, a financira je država. Sve se riznice podataka iz prošlosti, zapisane u himnama, pjesmama, povijesnim, znanstvenim i filozofskim djelima katalogiziraju, komentiraju i pohranjuju u jedinstvenoj riznici znanja dostupnoj svima. Stara ili nova znanja stižu neprestano, procjenjuju se i dodaju već postojećim djelima. U sklop tog dotoka i širokog spektra znanja ubrajaju se i podaci o grčkom poznavanju Jadrana, prostora koji u grčkoj slici svijeta postoji još iz mitskih vremena.

Grčka je kolonizacija na Jadranu, od najranijih vremena slabo poznata u svjetskoj literaturi, no nažalost i u samoj kolijevci kolonizacije – u Grčkoj.

U ovome ćemo se prilogu zadržati samo na najvažnijim antičkim književnim izvorima, podacima o Jadranu poznatim iz aleksandrijskog razdoblja.

Kao i za sve važne događanje antičkoga vremena, pa tako i za ove koji se tiču Jadranske obale, dokaze pronalazimo u vjerodostojnim izvorima antičkih pisaca. Dugogodišnju helensku prisutnost na Jadranu dokazuju nam podaci iz djela Aristotela, Kalimaha, Apolonija Rođanina, Stefana Bizantinca, Skilaksa, Strabona i drugih.

Čitav zaljev između obala današnje Italije i Hrvatske Grci su nazivali „Jonsko more“ Ἰόνιο πέλαγος. Mlađi naziv „Jadransko“ dolazi od naziva etrurske naseobine Adrije, Ἄδρια, sjeverno od utoka rijeke Eridan (Pad).

Najstariji podatak o Jadranu potječe od povratka Argonauta iz Kolhide u njihovu domovinu. Odatle vjerojatno započinje grčko upoznavanje Jadrana.

Najveće riznice ovoga znanja predstavljaju nam Aleksandrijska, ali i Pergamska biblioteka. Kao uzor za osnutak ovih biblioteka bila je Biblioteka Platonove škole. Aristotel je pak marljivo sakupljao karte i instrumente za proučavanje fizike. Tako je vrlo brzo njegova škola postala čuveni centar znanstvenih istraživanja. U samo trinaest godina koliko je Aristotel proveo u Ateni, stvorio je najveći dio svojega izuzetnog djela. Zadivljujuće je kako jedan čovjek u tako kratkom vremenskom

¹ Ovaj je tekst napisan na novogrčkom za kongres *Aleksandar – helenističko uređenje svijeta i moderno društvo*, Solun, lipanj, 2013. i prezentiran u Zborniku radova kongresa.